

KORUNK

SZENTKERESZTBÁNYA MUNKÁSA
SÁGA A SZÁZADFORDULÓN • A
MUZEOLÓGIA — KÖZÜGY • NÉP
ÉS NYELV • SZOCIOGRÁFIA A
MAGYAR KISEBBSÉGBEN • MI-
HAIL SADOVEANU ÉS MÓRICZ
ZSIGMOND • A SZENVEDÉS ÉR-
TELME • VÁROSSZERŰ KÖNYV
A VÁROSRÓL • HALOTTI BE-
SZÉD, ÉLŐ BESZÉD • „MINDEN
TENDENCIÁT BEMUTATNI” • A
KÁPRÁZAT FORRADALMÁTÓL A
GÁZKAMRA-NOSZTALGIÁIG • •

1981 • 5

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XL. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM • 1981. MÁJUS

* * * Hatvan év szolgálat 337

GÁLL JÁNOS • A forradalmi párt létrejöttének és szerepének kérdéséhez 341
MARȚIAN NICIU • A nemzetközi viszonyok a Román Kommunista Párt felfogásában (Sz. G. fordítása) 346

VAJDA LAJOS • Szentkeresztbánya munkássága a századfordulón 349

BÁNYAI LÁSZLÓ • Míg eltűnünk a színről 354

BALÁZS SÁNDOR • Szociográfia a Magyar Kisebbségben 358

* * * A muzeológia — közügy (Cseke Péter, Bodor András, Szabó Attila, dr. Kós Károly, Ferenczi István, Antal Imre, Miklóssy V. Vilmos, Fülöp Lajos, Garda Dezső és Beke György hozzászólása — Herédi Gusztáv bevezetőjével) 363

ROTH ENDRE • A szenvedés értelme I. (Lear király) 385

ION NOJA • Szerelmes záporok (vers; Véress Zoltán fordítása) 390

JEGYZETEK

KÁNTOR LAJOS • Halotti beszéd, élő beszéd 391

GAZDA JÓZSEF • „Minden tendenciát bemutatni” 392

NEMZETKÖZI ÉLET

SEMLYÉN ISTVÁN • A káprázat forradalmától a gázkamra-nosztalgiaig I. 394

SZEMLE

GÁLLFY MÓZES • Nép és nyelv 399

MIRCEA POPA • Mihail Sadoveanu és Móricz Zsigmond (K. E. fordítása) 401

BORCSA JÁNOS • „dúdolva minden bajra oldó dallamot” 405

LÉTAY LÁSZLÓ • Városszerű könyv a városról 406

K. L. • Irodalom I—II. (Könyvről könyvre) 409

SZ. I. • Ódor László: Balázs beszélni tanul (Könyvről könyvre) 410

SZ. L. • Lawrence David Kusche: A Bermuda-háromszög rejtélye — megfejtve (Könyvről könyvre) 411

LÁTÓHATÁR

Keszeg Vilmos: Közösség, közélet, TETT (TETT); Sz. Z.: Az általános szövegtudomány interdiszciplináris folyóirata (Text); L. S. J.: Keresztútnál a tévé (The Sunday Times Magazine); S. L.: Tudományos karrier — tudományos családok (Tudomány-szervezési Tájékoztató)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bartha Árpád, Deák Ferenc, Dénes Sándor, Domokos Péter, Erdős I. Pál, Fazakas Tibor, Haszmann József, Kozma István, Páll Lajos

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáli Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző

Felelős titkár: **RITÓÓK JÁNOS**

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Hatvan év szolgálat

Sok és többféle ünnepünk van.

Ez természetesen is. Az ünnep és az ünneplés hozzátartozik az életünkhöz, mi több, a hétköznapijainkhoz is. Az élet ritmikuságát éppen a munkanapok és ünnepek váltakozása biztosítja. A dologidő és az ünnepi alkalom, a szürke napok és fennkölt alkalmak nem lehetnek meg egymás nélkül; nem jelentenek hát két végletet, hanem egy sokrétű szerkezet egymásba fonódó elemeit, időbeli folyamatosságot és tartalmas megújítást. Ünnep és ünnep közt azonban különbség van. Az ünnep akkor igazi és felemelő, tanulságos és előremutató, ha van mit ünnepelni, ha visszatekintőben vívmányokra, értékeremtésre, gyarapodásra hivatkozhatunk, előrenézve pedig bizakodással telünk el megalapozott munkaterv, józan okulások, önkritikus felismerések birtokában.

Nemrég ünnepeltük pártunk megalakulásának 60. évfordulóját.

Az egész országot átfogó ünnepsorozatot minden tekintetben az előbb sorolt ismérvek jellemezték, a betetőzést pedig a fővárosban tartott ünnepi ülésen elhangzott főtitkári beszéd képezte. Tanulásaival, jövőt nyitó útmutatásaival a jövőben is foglalkozunk majd; ezúttal legfőbb elemeire térünk ki.

„Elmondhatjuk — hangoztatta Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy a Román Kommunista Párt mindenben azonosította magát a munkásosztály, az egész nép léteérdekeivel, hogy a román nép viszontagságos történetében nem volt még olyan politikai párt, amely oly önfeláldozóan szolgálta volna az egész nemzet érdekeit, a nemzet jólétének és boldogságának, Románia függetlensége és szuverenitása érdekeit. A Román Kommunista Párt éppen ezért vívta ki az egész nép bizalmát és tiszteletét.”

Bizalom és tisztelet. Kiérdemlés... Mi mindent lehetne sorolni e megállapítások alátámasztására! Idézni lehetne vértanúk nevét, sok-sok ismert hőst és az 1918-as bukaresti vagy a későbbi zsilvölgyi, Prahova menti, griviciai osztálycsaták s csendőrsortúzek kommunista áldozatainak hősiességét, a Doftana romjai alatt odapusztult elvtársak nevét, Brăila és Galac dokkmunkásainak háborúellenes kiállítását vagy a gimesi parasztok pártvezette zendülését, sok-sok antifasiszta akciót, népfronti nagy tömegmegmozdulásokat, Hitler-ellenes tüntetéseket, a horthysta hatóságokkal szemben való ellenállást, az ország területi sérthetlenségéért vívott küzdelmeket. S a múltbeli harcok csúcsteljesítményét, az augusztus 23-i fegyvertényt, a társadalmi és nemzeti, antiimperialista és antifasiszta forradalmat.

Emlékeztetnénk azonban a bizalomnyerés és a nemzeti érdekvédelem vonalán tovább haladva elvi jellegű, de a gyakorlatot, a pártpolitikát meghatározó tisztázásokra, amelyek már a megalakulás időszakában jelentős kérdésként szerepeltek. Ebben a vonatkozásban hangoztatta pártunk főtitkára:

„Hangsúlyoznunk kell, hogy ennek az eseménynek [a pártalakulásnak] az előkészítése során számos találkozási és tárgyalásra került sor a Kominternnel, Leninnel, hogy leszögezzék a hazai munkásosztály forradalmi pártja elveit, a közötté és a Kommunista Internacionálé között leendő kapcsolatokat. A román forradalmárok küldöttsége más problémák között szorgalmazta a párt önállóságával és függetlenségével, ama jogaival kapcsolatosakat is, hogy önállóan, Románia történelmi feltételeinek megfelelően dolgozza ki politikai irányvonalát, a Kommunista Internacionáléban való részvételt a nemzetközi szolidaritás megnyilatkozásának tekintve, s nem úgy fogva fel, hogy a Kominternnek joga lenne beavatkozni pártunk életébe.”

Az önálló gondolkodásmód, a történelmi materializmus alkotó jellegű alkalmazása hazánk sajátos viszonyaira mindvégig jellemzője maradt pártunk egész tevékenységének, ennek köszönhetette kimagasló sikereit, mindenekfölött pedig azt, hogy a betiltás, a megtizedeltetés, a legkegyetlenebb üldöztetés idején is széles tömegeket tudott megnyerni politikájának, jelentős megmozdulásokra tudta szólítani a népet, s ennek alapján mindvégig olyan politikai tényező maradt, amelylyel valamennyi pártnak, kormánynak, uralkodónak, ideértve a hitlerista megszállókat is, számolniuk kellett.

A múlt, a világtörténelem súlyos tanulságokkal, elrettentő példákkal szolgál arra vonatkozóan, hogy pártok és kormányok, uralkodók és hadseregek mit váltottak be ígéréteikből, hogyan ültették a gyakorlatba elgondolásaikat, tetteiket; hogy ha valamely filozófia, világnézet vallói a hatalom birtokosaivá lettek, s a

világ megmagyarázásáról áttérhettek a megváltoztatásra, mit, mennyit és hogyan tudtak egész eszmerendszerűből megvalósítani.

Az emberiség, kezdve az antik világ királyaitól és császáraitól, köztársasági elnökeiktől és diktátoraitól, prófétáitól és megváltóitól Cromwell vagy Napóleon időszakán át egészen a mai időkig, reménykedéstől a csalódásig, bizakodástól a meghasonlóságig bukdácsol, s nagyon kevés esetben váltak valóra az ígéretek, bizonyultak megalapozottnak a várakozások. Történelmi tapasztalat az is, hogy az „igérd meg — ne add meg“ elve sok esetben éppen úgy érvényes a polgári demokrácia játékszabályai szerint törvényes úton megválasztott köztársasági elnökök, kormányfők országlására, mint a véres katonai államcsínnel vagy más erőszakos módon hatalomra jutott ducék, főhrerek, caudillók, poglavnikok, nemzetvezetők, junta-vezérek basáskodására.

Korunk a nemzeti és társadalmi forradalmak időszaka; soha ennyi elnyomott nép, osztály, nemzetiség, ország nem vívta még ki szabadságát, mint napjainkban. De épp e győzelmek nyomán vonható le a következtetés: a forradalmak igazi próbatétele a harc után, a béke, az építés során következik be. Akkor mutatkozik meg, hogy a szabadság és egyenlőség, az emberi jogok és a kultúra, a humanizmus és a testvériség dolgában mit nyújtanak népüknek, országuknak, nemzetiségeiknek.

A fenti gondolatok jegyében állítjuk, hogy a mi pártunk elégtétellel és méltósággal, emelt fővel tekinthet vissza a felszabadulás után megtett útra. Nicolae Ceaușescu elvtárs erről a kérdéstről többek között ezt mondta:

„Hosszú utat tettünk meg addig, míg megvalósítottuk a szocialista viszonyokat a nemzetgazdaság döntő fontosságú szektoraiban, intenzív tevékenységet fejtettünk ki a termelőerők és az új viszonyok fejlesztéséért. Sikerral fejeztük be az egységes szocialista viszonyok megvalósításának szakaszát, amely úgy értékelhető, hogy nagy vonalban egészen az 1963—1965-ös évekig tartott.

Aztán új szakaszra tértünk át, a vívmányok megszilárdításának szakaszára és azoknak a feltételeknek a megteremtésére, melyek lehetővé tették a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósítására való rátérést Romániában. Nem volt könnyű út ez! Sok nehézséget kellett leküzdenünk, le kellett gyűrnünk azt az elmaradottságot, ahonnan elindultunk. A munkásosztálynak és pártjának ki kellett járnia a társadalomvezetés magasiskoláját. Jogos büszkeséggel jelenthetjük ki, hogy pártunk, a munkásosztály, a parasztság és a párt politikáját követő többi társadalmi kategória egészében becsülettel teljesítette magára vállalt kötelességét.

Természetesen számos hibát is elkövettek. Ennél súlyosabb azonban az a tény, hogy a szocialista törvényesség egész sor megszegésére is sor került, beleértve az egyes régi pártaktivisták elleni repressziókat, amely cselekedeteket idegenek forradalmi felfogásunktól, a szocialista etikától és méltányosságától. Mindezeket a törvénytelenégeket és repressziókat elemezte a Központi Bizottság, a párt, intézkedtünk az igazság és törvényesség helyreállításáról, s e negatív állapotok következményeinek felszámolásáról. Egyszermind olyan intézkedéseket állapítottunk meg a szocialista törvényesség erősítésére, amelyek szavatolják, hogy hasonló törvénszegések többé ne ismétlődhessenek meg Romániában.“

Az eredmények mindenképp — és természetesen — gazdasági tekintetben, a népjólét feltételeinek megteremtésében kell hogy megmutatkozzanak. Pártunk ilyen megfontolások alapján politikájának homlokterébe a gazdasági fejlesztést állította. Az e téren elért sikereink vezettek a történelmi jelentőségű átalakuláshoz, melynek során Románia elmaradott paraszti országból ipari túlsúlyú, gyorsan fejlődő állammá vált. Az összehasonlító adatok mindennél többet mondanak: „1950-hez — az első ötéves terv kezdetéhez — képest 1965-ben, az egységes szocialista viszonyok megteremtési szakaszának befejezésekor az ipar 6,5-szeresen növekedett, míg 1980-ban 33-szorosan... 1950-hez viszonyítva a mezőgazdasági termelés 1965-ben 1,9-szer volt nagyobb, míg 1980-ban 3,5-szer.“

Érdemes ezeket az adatokat alaposabban elemezni. Az ipar felütésén belül a kulcságatok az átlagosnál gyorsabban fejlődtek: az elmúlt harminc év alatt például a gépgyártás 111-szeres fejlődést, a vegyipar pedig 178-szorosat ért el, holott vegyészet dolgában nem a nullaponttól indultunk el, hiszen hazánk egyike a legrégebbi kőolajtermelő államoknak, s jó néhány finomítónk vagy szódagyárunk, festéküzemünk emberöltők óta termel.

Emlékeztetnénk arra is, hogy hazánk lakossága három évtizeddel ezelőtt alig haladta meg a tizenöt milliót, ma viszont a 22 millió fölött van. A tervidőszak kezdete óta tehát hétmillió fővel, majdnem egyharmadával gyarapodott, s — noha ismeretek bizonyos ellátási nehézségek — a nép élelmiszere biztosítva van. A kalóriaforgasztás terén magasra küzdöttük föl magunkat, tetemes mennyiségű élelmiszert és más mezőgazdasági terméket tudunk exportálni. Ugyanakkor meg-

jegyzendő, hogy míg a tervidőszak elején a lakosság hetven százaléka a mezőgazdaságban dolgozott, ma ez az arány egyharmadára esett vissza, továbbá a városok kiterjedése, az ipartelepítés, utak, csatornák, tározók építése nyomán a termőföld területe jelentős mértékben csökkent. Tehát a jóval több élelmet sokkal kevesebb munkaerővel, kisebb területen állítjuk elő, ami a mezőgazdaság szocialista átalakításának, nagyüzemi gépesítésének, termelékenysége fokozásának köszönhető. Egy emberöltővel ezelőtt hazánk még a vályogviskók, fakunyhók országa volt, sőt — a fővárosi falumúzeumban őrzött hajlékok tanúsítják — némely szegényebb tájainkon, például Dél-Olténia futóhomokos pusztáin a felszabadulást félig földbe-vájt vityillókban érték meg a szegényparasztok tizezrei. Az építőipar felütésének köszönhetően azonban az 1950—1965-ös időszakban 350 000 lakás épült állami alapokból (és több mint félmillió magánérből), az 1966—1980-as években viszont 1,6 millió otthon létesült.

„Elmondhatjuk — mutatott rá a főtökári beszéd —, hogy hazánk városai és falvai gyökeres megújuláson mentek át, egyre jobb életkörülményeket biztosítanak a szocialista társadalom építőinek.“

Valaha közhely volt, miszerint egy új körzet, lakótelep kialakulását nyomban követte „a templom és a kocsmá“ fölépülte is. Nem mondható még, hogy minden új negyedünkben valamennyi járulékos építmény létrejött, de tény, hogy mind a régi belvárosokban, falvakon, mind az új bányatelepeken, kisvárosokban és hatalmas új körzetekben temérdek szociális építményt emeltek az iskolától a bölcsődéig, az üzletházaktól a művelődési otthonokig.

De mit hoz a jövő?

Az esztendő eleje óta több országos tanácskozás, központi bizottsági ülés változta az új öt éves tervben, s távlatosan az új évtizedben, még továbbmenően pedig az ezredév végéig terjedő húsz éves időszakban előttünk álló feladatokat. Lapunk bőven foglalkozott az újabb tennivalókkal, e helyütt csupán azokra a kérdésekre térnénk ki, amelyek az eddigiektől eltérő hangsúlyt nyernek itthoni és külföldi körülmények változása folytán.

Mindenekelőtt az energiagondokra utalunk. A fűtőanyagok kérdése ma világszerte túlnő mindenben, így természetesen nálunk is — legyen szó akár a szén „hegemóniájának visszaállításáról“, akár a biogáznak, napenergiának s más újszerű erőforrásoknak a hasznosításáról. Ezen a téren világviszonylatban is ritka célt tűztünk magunk elé: belátható időn belül önellátóvá válni az energiatermelés terén, függetleníteni magunkat a nemzetközi monopóliumok, hatalmi csoportosulások, kartellek spekulációitól, árdrágító manipulációitól. Nem lesz könnyű feladat, de mind a geológiai kutatások, mind az erőműépítések üteme bizakodásra jogosít fel. Tekintettel a nyersanyagárak soha nem tapasztalt emelkedésére, ugyancsak kiemelkedő szerepet kap a fémbányászat vagy a különféle anyagok ésszerű felhasználása, kezdve a „zöld aranytól“ a szalmáig és a nádig.

Mint hogy a jólét növelésének egyik alapeleme az igényeknek megfelelő élelmiszertermelés, a mezőgazdaság a jövőben megkülönböztető figyelemben részesül. Erre annál inkább szükség van, mivel a földművelés és állattenyésztés elsődleges fontosságú nyersanyagokat is előállít. Új agrárforradalomról beszélünk, s ez a szóhasználat nem formális, hanem arra utal, hogy lehetőségeinkhez mérten viszonylag alacsonyak mind a hektárátlagok, mind az állatok hozamai. Valóban forradalmi intézkedésekre van szükség, hogy ezen a téren a szocialista termelési viszonyok, a gépesítés és a kemizálás előnyeit jobban kiaknázzuk:

„Az új fejlődési szakasz célkitűzéseinek megvalósítása során biztosítanunk kell a társadalmi termék, a nemzeti jövedelem egyre erőteljesebb növekedését, következetesen alkalmazni kell az új gazdasági mechanizmus, a munkásönigazgatás és az önálló gazdálkodás elveit — s ezen az alapon továbbra is biztosítanunk kell a termelőerők fejlődését, a nemzeti vagyoni erőteljesebb gyarapodását.“

Arról van szó, hogy a következő években eljussunk a fejlődő állam szintjéről a közepesen fejlett ország színvonalára. Ennek azonban — miként az előző idézetből kitéjük — a gazdaságiak mellett megvannak a politikai feltételei is, így például a munkásönigazgatás kifejlesztése. Ebben a vonatkozásban pedig a pártra, hazánk vezető erejére kimagasló szerep hárul. De ugyanez mondható más vonatkozásban is. Demokrácia és gazdasági továbblépés — a kettő ma szorosan összefügg, s kiegészíti egymást. Épp ez a lényege a szocialista fejlődésnek, a gyakran hangoztatott „sokoldalúan fejlett szocialista társadalomnak“, mai országépítési szakaszunknak.

„Teljes mértékben tudatában kell lennünk annak, hogy az új fejlődési szakasz megköveteli szocialista államunk szervezésének és tevékenységének megjavítását, a szervezési formák demokratizálását, hogy lehetővé tegyük nemzetiségi

különbség nélkül valamennyi dolgozónak, az egész népnek a közvetlen részvételét az állam egész bel- és külpolitikájának kidolgozásában, megvalósításában. Az összes gazdasági-társadalmi egységek dolgozó tanácsai, a minisztériumok és más központi szervek vezető tanácsai, a kongresszusok és országos tanácsok ragyogóan egészítik ki az állami szervek tevékenységét, a maga nemében egyedülálló demokratikus vezetési rendszert alkotnak.“

Tegyük mindehhez hozzá, hogy a párt vezető szerepe — s ez hovatovább jellemző mai fejlődési szakaszunkra — főleg e demokratikus fórumok keretében jut kifejezésre, a párt nem „kivülről“ irányítja a munkát vagy az oktatást, hanem minden egyes gazdasági vagy művelődési, közigazgatási egység egész tevékenységében aktívan részt vesz; a kommunisták tagjai mind a vezető szervezeteknek, mind a munkacsoportoknak, brigádoknak „belülről“ látják a kérdéseit, s helyben, önállóan igyekeznek megoldást találni, az objektív törvényszerűségek, az egyéni és állami érdekek összhangja alapján, a kollektív vezetés szellemében.

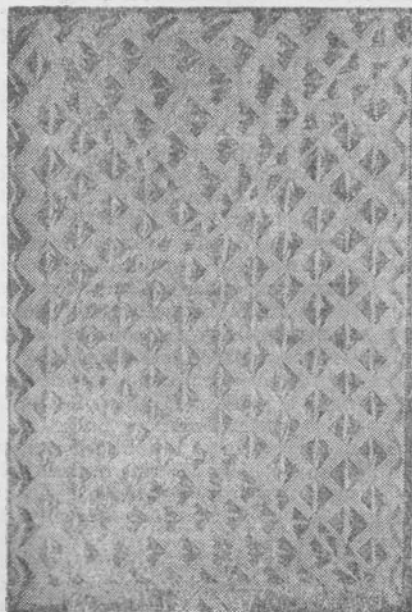
A párt vezető szerepét illetően a főtítkár nyomatékosan hangoztatta a mai fejlődési szakasznak megfelelő munkastilus szükségességét és az ez irányú alkotó szellemű, a további tökéletesítést célzó kutatás fontosságát.

Mindannyiunk számára jövőépítő ösztönzést nyújtanak az előadói beszéd alábbi részei:

„Nagyon komolyan gondolkodunk az új, demokratikus keretnek, az új organizmusoknak az államunkban betöltendő viszonyairól és helyéről; ezeknek kétségkívül államunk szerves részeivé kell válniuk, elő kell mozdítaniuk államunk szüntelen átalakulását, a munkásosztály, az egész nép társadalomvezetői szerepének állandó növekedését. Gondolnunk kell a párt és a társadalomvezetés új, demokratikus szerveinek kapcsolatára is; arra, hogy ezek az új, demokratikus formák méginkább fokozzák a kommunisták felelősségét, akiknek e szervek keretén belül elő kell mozdítaniuk az egész nép erőfeszítéseinek egyesítését bel- és külpolitikánk valóra váltásában. A párt politikai vezető szerepe nem a parancsolást feltételezi, hanem a meggyőzést, a demokratikus szervek jó működésének biztosítását!

A 60. évforduló ünnepén meg kell fogadnunk: azon leszünk, hogy pártunk a jövőben is a legjobb körülmények között teljesítse küldetését, és megfelelő keretet teremtsen ahhoz, hogy a munkásosztály, az összes dolgozók, az egész nép tudatos alkotója legyen sorsának, jólétének és boldogságának, a kommunizmusnak.“

KORUNK

Haszmann József faragása

A forradalmi párt létrejöttének és szerepének kérdéséhez

„Mi tudjuk — írta Marx 1856-ban —, hogy a társadalom új erőinek a jó működéséhez az szükséges, hogy ezeket az új emberek hódítsák meg, és ezek az új emberek — a munkások.

A munkásság a jelenkor találmánya — folytatja —, ugyanúgy, mint maguk a gépek. Azokban a jelenségekben, melyek zavarba hozzák a burzsoáziát, az arisztokráciát és a visszafejlődés prófétáit — mi felismerjük a mi jó barátunk, Robin pajtás* művét, felismerjük az öreg vakondokat, amely olyan gyorsan tud túrni a föld alatt, felismerjük a nagy úttörőt — a forradalmárt.“

Marx és Engels azonban nemcsak ezt „a nagy úttörőt — a forradalmárt“ fedezte fel a munkáosztályban, mert Marx szavai szerint a munkáosztály „vagy forradalmi, vagy semmi“, hanem azt is megértette, hogy az csak úgy teljesítheti történelmi szerepét, csak úgy válhat a kapitalizmus tényleges sírásójává, ha létrehozza osztályá szerveződésének legmagasabb fokú kifejeződéseiként saját politikai pártját. Ennek pedig az egész munkásmozgalom élenjáró erejévé kell válnia a tőke uralmának megdöntéséért és egy új, igazságosabb társadalom, a kommunizmus megteremtéséért vívott harcban. De a klasszikusok már *A Kommunista Párt Kiáltványában* felhívják a figyelmet arra, hogy „A kommunisták nem külön párt a többi munkáspárttal szemben. Nincsenek az egész proletariátus érdekeitől elütő érdekeik. Nem állítanak fel külön elveket, hogy ezek kaptafájára húzzák a proletármozgalmat. [...]“

A kommunisták [...] a gyakorlatban minden ország munkáspártjainak meghatározottabb, szüntelen továbbhaladásra ösztökélő részét alkotják; az elmélet terén a proletariátus többi tömegével szemben az az előnyök, hogy világosan látják a proletármozgalom feltevéleit, menetét és általános eredményeit.“

Az ilyen párt viszont nem véletlenül jön létre, hanem történelmi szükség-szerűségként, mégpedig annak a folyamatnak a betetőzésekként, amelyben a proletariátus „önmagáért való osztállyá“ válik. Amikor nemcsak az egyed számára lesz érthetővé tapasztalati síkon objektive adott helyzete, hanem az ideológia elméleti szintjén tudatosulnak az egyéni tapasztalatok, az osztály meghatározottsága. Tehát amikor a nagycsoport is a kapitalista társadalmi-gazdasági alakulat más osztályaihoz való viszonyában egyre inkább felismeri a maga sajátos, osztályként adott helyzetét. A közvetlen társadalmi tapasztalat és az ideológia csak együtt teszik lehetővé az „önmagában való osztály“ „önmagáért való osztállyá“ válását. Ideológia nélkül a proletariátus kezdetben pusztán kaotikus tömeg, amely csak potenciálisan osztály. Az ideológia pedig, ha nem támaszkodik a közvetlen társadalmi tapasztalatra, a kaotikus tömeg számára elvont, fölösleges spekuláció marad. Csak az osztályok világos elkülönülése és az osztályharc kibontakozását tükröző elmélet ver hidat lehetőség és történelmi valóság közé. Ilyen módon való-sul csak meg a történelmi gyakorlat, amelynek során a munkáosztály helyzetét értő, tényleges és harcoló osztállyá alakítja önmagát. Így a történelmi gyakorlat egyrészt realizálja önmagát, másrészt az elmélet történelmi valóságának próbaköve és egyben igazolása. Ebben a felfogásban az elmélet már nemcsak a korábbi törté-nés tükröződése, hanem maga is részt vesz a valóság alakításában, tehát nem pusztán elfogadja, hanem befolyásolja is azt. Az elméletben felfedezve saját közvetlen tapasztalataik általánosítását, az egyedi proletárok „felfedezik“ egymást, és ennek nyomán az azelőtti alakatlan tömeg már osztályként viselkedik. S minél több proletár találja meg az elméletben saját élettapasztalatainak az általánosí-tását, ismeri fel az elmélet nyújtotta célokban saját törekvéseit, annál összefor-rottabbá válik az osztály. Szervezetei — kezdetben kölcsönös segélynyújtást, szak-mai törekvések előmozdítását szolgálják — feltételei lesznek az újfajta társadalmi kapcsolatok kialakulásának. De sokáig a munkáosztály nagyobb része számára az elmélet messzibbre mutató távlatainak értelmezése és az aszerinti cselekvés szükségességének felismerése lehetetlennek tűnik. Annál is inkább, mert nem tud

* Marx tréfás utalása a Shakespeare *Szentivánéji álom* című darabjában szereplő fántasztikus leányre, Robin Goodfellow, más néven Puck, afféle garabonciás tréfacsináló, jó emberek barátja, segítőtársa.

szabadulni a burzsoá eszmék befolyása alól, amelyek határt szabnak gondolkodásának, ilyenformán a legjobb esetben csak az ösztönös gazdasági-szakmai követelések megnyilvánulásainak adva teret.

A proletariátus azonban a burzsoázia szervezett uralma ellen folytatott harcában csak akkor számíthat valóságos eredményre, ha túllép az ösztönösség szintjén, az egyéni érdekeken, és a közös osztályérdekekbe egyesíti őket. Ennek pedig a munkásosztály forradalmi pártja a kifejezője, mely — mint Lenin írta — „képes egyesíteni, nevelni és szervezni a proletariátusnak és az egész dolgozó tömegnek olyan élcsapatát, amely egyedül képes arra, hogy ellenálljon a tömeg elkerülhetetlen kispolgári ingadozásainak, a proletariátus soraiban fellelhető szakmai szűkeklőség vagy szakmai előítéletek elkerülhetetlen hagyományainak és az ezekbe való visszaeséseknek, és hogy vezesse az egész proletariátus egyesített tevékenységét, vagyis politikailag vezesse a dolgozók tömegeit.“

A vezetés kiterjed a munkásosztály tevékenységének valamennyi területére, erre utal Lenin híres, *Mi a teendő?* című művében, miszerint a forradalmár, „a szociáldemokrata eszményképének nem egy trade-union titkárnak kell lennie, hanem a *néptribunnak* [...], aki minden apróságot ki tud használni arra, hogy *mindenki előtt* kifejtse szocialista meggyőződését és demokratikus követeléseit, hogy *minden egyes emberrel* megértesse a proletariátus felszabadító harcának világtörténelmi jelentőségét.“

A kialakuló és a munkásmozgalom élére álló párt vezető tevékenysége elsősorban eszmei-politikai irányítást jelent, és sohasem lehet pusztán operatív, még kevésbé adminisztratív jellegű. Legfontosabb módszere a meggyőzés. A munkásosztály politikai pártja — emlékeztet Lenin — végső soron a tudományos forradalmi elmélet és a munkásmozgalom, a forradalmi gyakorlat egybeforrásának a megtestesülése. Nyilvánvalóan nem statikus állapotról van itt szó, hanem egy olyan történelmi mozgásról, amelynek keretében a párt állandóan emelve saját elméleti felkészültségének színvonalát, az elméletet mind szélesebb munkás- és más dolgozó rétegek között terjeszti, egyszersmind vezeti azok küzdelmét a demokrácia kivívása, illetve védelme és szélesítése, s ezzel összekapcsolva a fő cél, a szocializmus-kommunizmus megteremtése érdekében.

A proletariátus magáért való osztállyá válása, politikai pártjának létrehozása tekintetében a hazai fejlődés maradéktalanul igazolta a marxí—lenini tanítást. Románia proletariátusa színre lépésével egyidejűleg és osztállyá szerveződése kibontakozásának arányában megkezdte harcát a tőkés kizsákmányolás ellen, miközben élenjáró képviselői körében egyre nagyobb teret hódított kezdetben az utópista, majd a tudományos szocializmus. A múlt század negyvenes éveinek második felétől munkásegyletek, -klubok, -körök alakultak. Egymás után jelentek meg ezek kiadványai, amelyek egyrészt az osztályharc megszervezésének, másrészt a forradalmi öntudat formálódásának és a munkásság szervezkedése meggyorsításának hatékony eszközeiként szolgáltak.

Így több helyi jellegű csoportosulás létrehozása után csakhamar napirendre került egy átfogó, országos hatáskörű szervezet megteremtése. 1872 őszén megalakult a Romániai Dolgozók Általános Szövetsége. Ezt követően a hetvenes évek végétől, de különösen a nyolcvanas évek elejétől több, kifejezetten a tudományos szocializmus alapjára helyezkedő, kisebb-nagyobb létszámú szocialista szervezet jött létre. Ugyanakkor egy sor szűkebb-szélesebb körű tanácskozást, konferenciát, kongresszust hívtak össze, melyek célja a munkásosztály forradalmi politikai pártja megalakításának ideológiai-szervezeti előkészítése. Ilyen előzmények után az 1893. március 21. és április 3. között Bukarestben megtartott kongresszus kimondja a munkásosztály marxista politikai pártjának — a Romániai Munkások Szociáldemokrata Pártjának (RMSZDP) a megalakulását.

Az alakuló kongresszuson elfogadott program — tulajdonképpen az első marxista forradalmi program hazánkban — az ország akkori társadalmi-politikai valósága valamennyi kérdésében állást foglalt. A munkásosztály harcának végső céljaként a kapitalista termelési viszonyoknak, az ember ember általi kizsákmányolása rendszerének a felszámolását, a szocializmus megteremtését jelölte meg. A távlatok körvonalazása mellett a program megfogalmazott több közvetlen, a polgári demokrácia minél következetesebb érvényesítését sürgető követelést is.

Annak ellenére, hogy 1899-ben egy időre megszakadt a párt tevékenysége, a forradalmi harc tovább folytatódott. A forradalmi erők különböző helyi munkásklubok és -körök keretében tovább folytatták tevékenységüket, 1901-től kezdve pedig a nagyobb városokban és munkásközpontokban — a bukaresti kezdeményezést követve — megalakultak a Románia Muncitoare nevet viselő szocialista körök. Ezek ténylegesen forradalmi munkásszervezetek voltak, és széles körű propagandamun-

kát fejtettek ki a tudományos szocializmus eszméinek terjesztése, a munkásosztály politikai pártjának újjászervezése érdekében. Ezzel a századforduló utáni években új lendületet kapott a munkásmozgalom. Fontos mozzanat volt az, hogy 1906 nyarán megalakult a Romániai Szakszervezetek Főbizottsága. Mindennek eredményeként a Románia Muncitoare körök és a Szakszervezetek Főbizottsága második konferenciájának határozata nyomán 1907 tavaszutóján létrejött a Romániai Szocialista Szövetség. Ez alakult aztán át 1910 februárjában Romániai Szociáldemokrata Párttá.

Az újjáalakult párt fokozott tevékenységet fejtett ki a világháború előtti és alatti nehéz és ellentmondásos körülmények között, a nemzetközi munkásmozgalom baloldali, forradalmi áramlatához tartozott, aktív résztvevője volt a zimmerwaldi mozgalomnak. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme nyomán kialakult új világtörténelmi helyzetben, az elnyomott népek csapásai alatt összeomlott a Habsburg-birodalom is, melynek romjain egész sor független nemzeti állam jött létre, másokban pedig kiteljesedett a már meglévő államiság. Így Erdélynek a Romániával való egyesülése nyomán befejeződött az egységes román nemzeti állam kialakulása. Ez pedig azt jelentette — mutat rá pártunk főtítkára —, hogy „Románia fejlődésének új szakaszába lépett, kialakultak a feltételek a termelőerők gyorsabb ütemű fejlesztéséhez, az ország gazdasági és kulturális előrehaladása felgyorsulásához. Egyúttal a proletariátus, a forradalmi munkásmozgalom erőinek növekedését és a demokratikus harc fokozódását is eredményezte.”

A forradalmi fellendülés, a nagy osztálycsaták a párt radikalizálódásával, a reformista és mindenféle opportunisták nézetek elleni, a forradalmi marxista—leninista eszmék érvényesítéséért folyó harc kiéleződésével járt együtt. Ezzel egyidejűleg a román szocialista vezetők a III. Internacionáléhoz csatlakozás céljából, bizonyos elvi és szervezeti kérdések tisztázása végett sorozatosan kapcsolatba léptek a Szovjetunió Kommunista Pártjával, a Kommunista Internacionálé vezetőivel, beleértve Lenint is.

A következő forradalmi szellemben folytatott előkészítő munka eredményeként a Szocialista Párt 1921. május 8—13. között megtartott kongresszusa a résztvevők túlnyomó többségének szavazatával elhatározta a Román Kommunista Párt megalakítását, valamint csatlakozását a Kommunista Internacionáléhoz. Az RKP létrejötte nem a hazai munkásmozgalmat meggyengítő szakadás révén valósult meg, hanem egy minőségi változás eredményeként, mert ténylegesen az egész szocialista párt alakult át kommunista párttá, támaszkodva a hazai munkásmozgalom forradalmi hagyományaira, eszmeileg legyőzve, szervezetileg kiszorítva az opportunisták elemeket, maradéktalanul érvényre juttatva az alkotó marxizmus, a tudományos szocializmus elveit. „A Román Kommunista Párt — mondotta pártunk főtítkára — népünk nemzeti és társadalmi szabadságáért vívott nagyszerű csatáinak folytatója, a munkásmozgalom, az 1893-ban megalakult Romániai Munkások Szociáldemokrata Pártja, a román proletariátus első pártja forradalmi hagyományainak letéteményese újabb fokra emelte a néptömegek harcát az elnyomás és a kizsákmányolás ellen, az igazságért, a szabadságért és a függetlenségért, a szocializmusért. A Román Kommunista Párt megalakulása logikus következménye volt a romániai forradalmi, szocialista mozgalom kiforrásának, annak, hogy élenjáró, leghaladóbb társadalmi erőként a nemzeti küzdőterre lépett a munkásosztály, s a dialektikus és történelmi materialista felfogás, a marxizmus—leninizmus győzelmét jelentette a romániai munkásmozgalomban.”

A hatvan évvel ezelőtt megalakult Román Kommunista Párt a munkásosztály új típusú pártjaként fejté ki tevékenységét, hozzáértéssel alkalmazva tudományosan kidolgozott politikai, szervezeti, stratégiai és taktikai vonalát az ország történelmének nagy megrázkódtatásokkal és gyökeres változásokkal teli évtizedei alatt. A párt azért alakult meg és harcolt mint „új típusú” élcsapat, mert mindig — a legnehezebb pillanatokban, a párt belső életében jelentkező problémák ellenére is — talált magában elég erőt, hogy szembeszálljon mind a jobb-, mind a baloldali opportunizmus és elhajlás bármilyen megnyilvánulásával, s végső fokon mindig az alkotó marxizmus elvei alapján állt, szilárd, fegyelmezett szervezeti erőként működött. Tevékenységében következetesen szem előtt tartja Lenin figyelmeztetését, miszerint „minden komoly forradalmi munka sikeréhez meg kell érteni és át kell vinni az életbe azt, hogy a forradalmárok csakis mint egy valóban életképes és haladó osztály élcsapata játszhatnak szerepet. Az élcsapat csak akkor teljesítheti feladatát, ha nem szakad el az általa vezetett tömegtől, hanem valóban előreviszti az egész tömeget.” Az új típusú, élcsapat párt a dolgozók nevelője és vezetője, amely azonban nem helyezi magát a tömegek fölé, viszonya hozzájuk sem nem tekintélyi és adminisztratív, sem nem atyáskodó, valamiféle pedagógiai

viszony, hanem a résznek az egészhez fűződő eleven kapcsolata; szerves és természetes, nem pedig külsőleges kapcsolat ez. A párt a tömegeket tanítva és tőlük tanulva tölti be történelmi hivatását. Következésképpen megvalósítja a szavak és a tettek egységét, s mint ilyen mindig méltónak mutatkozik arra, amit Lenin úgy fogalmazott meg, hogy „benne látjuk korunk eszét, becsületét és lelkiismeretét“.

Pártunk története, a húszéves illegálitás, majd a hazánk felszabadulását követő nagy forradalmi átalakulások tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az osztályharc végső kimenetelére, majd a szocialista-kommunista építés eredményes megvalósítására, az eszmei tisztázottság és az elvszerűség mellett, döntő hatással van a szervezethez fűződő foka. A munkásosztálynak, a tömegeknek azért van szükségük a pártra, hogy az egyesítse a napi érdekekért folyó harcokat a végcélra irányuló küzdelemmel. Csak így válhat képessé a tőkés rendszer megdöntésére, majd a szocializmus és kommunizmus felépítésére.

Az új típusú, kommunista élcsapat párt belső egysége, szilárdsága és fegyelme nem vezethet baloldaliaskodó, szektás magatartáshoz. A Román Kommunista Párt tapasztalatai világosan bizonyítják, hogy amikor a párt valamilyen okból ilyen útra tévedt, az erejének, befolyásának nagyfokú károsodásához vezetett. De legyőzve az ilyen hibákat, kiépítve kapcsolatait a lakosság széles dolgozó tömegeivel, s a munkásosztály akcióegységére, illetve a munkáségyfrontra támaszkodva sikerre vitte a társadalmi és nemzeti felszabadító forradalmat.

A szocialista forradalom és építés valamennyi szakaszában a párt mint a munkásosztály szervezeteinek legmagasabb formája szoros együttműködésben a különböző társadalmi és tömegszervezetekkel sikerrel tölti be hivatását. „Az élet tanúsítja — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy kommunista pártunk fennállásának egész időszakában a munkásosztály, nemzetiségre való tekintet nélkül az összes városi és falusi dolgozók érdekeinek leghűségesebb szószólója volt, megingathatatlan hittel szolgálta a nép szabadságának és boldogságának ügyét. A párt politikája azonosult a tömegek leghaladóbb törekvéseivel, kifejezte társadalmunk fejlődésének, Románia anyagi és szellemi haladásának objektív követelményeit. Ezáltal s a szocializmus érdekében kifejtett hatalmas politikai és szervező munkája révén a Román Kommunista Párt úgy érvényesült, mint társadalmunknak az egész nép által elismert politikai vezető ereje.“

A pártnak e politikai szervező, mozgósító és irányító tevékenység mellett elsőrendű feladata a folyamatos elméleti-ideológiai munka. Nem elegendő azonban egyszerűen elterjeszteni a tömegek között az elméletet, hogy az aztán „anyagi erővé“ váljék, hanem a lakosság egészének alapvető érdekeit tartva szem előtt, állandóan elméletileg kell értelmeznie és kidolgoznia a soron levő feladatokat, azok megoldási módjait, továbbfejlesztve az adott konkrét körülmények között a marxizmus—leninizmus tételeit. Beszédes példája ennek a Román Kommunista Párt 1974-ben elfogadott Programja, „a párt ideológiai, elméleti és politikai alapokmánya“, amely „az alkotó marxizmus romániai megnyilatkozása“.

Vitathatatlan az összefüggés a forradalmi elmélet, a program, a stratégia és a taktika — a párt vezetéstudománya — között, s ennek jelentősége a párt irányította hatalmas történelmi átalakulás megvalósításában. De mindez csak a szigorú, önként vállalt, öntudatos pártfegyelem érvényesülése mellett vezet el a kívánt célhoz. A fegyelem betartása és betartatása nem egyszerűen az egyéni belátástól és a helyes szervezeti elvektől függ, hanem sok más fontos tényezőtől is. „És itt mindenekelőtt felmerül ez a kérdés — írta Lenin 1920-ban —: mi tartja fenn a proletariátus forradalmi pártjának fegyelmét? mi ellenőrzi? mi erősíti? Először, a proletár élcsapat öntudatossága, odaadása a forradalom iránt, kitartása, önfeláldozása, hősiessége. Másodsorban, az a képessége, hogy a dolgozók legszélesebb tömegeivel, elsősorban a proletártömegekkel, de a nem proletár dolgozó tömegekkel is, felvegye a kapcsolatot, közel kerüljön hozzájuk és bizonyos mértékig, mondhatnók, egybeolvadjon velük. Harmadszor, a proletár élcsapat politikai vezetésének helyessége, politikai stratégiájának és taktikájának helyessége, feltéve, hogy a legszélesebb tömegek saját tapasztalataik alapján meggyőződtek ennek a vezetésnek a helyességéről. Ezek nélkül a feltételek nélkül lehetetlen a fegyelmet megtéríteni egy forradalmi pártban, amelynek képesnek kell lennie arra, hogy valóban pártja legyen annak az élenjáró osztálynak, amelyre a burzsoázia megdöntésének és az egész társadalom átalakításának feladata vár.“

Az új típusú párt szilárd fegyelme és a megbonthatatlan pártegység tehát mint ezt a Román Kommunista Párt tevékenysége bizonyítja — kölcsönösen feltételezik, meghatározzák egymást. A pártegység pedig eszmei, politikai, szervezeti és cselekvési egységet jelent: ezek a különböző oldalak elválaszthatatlanok egymástól, kölcsönhatás van közöttük, és egymásra épülnek.

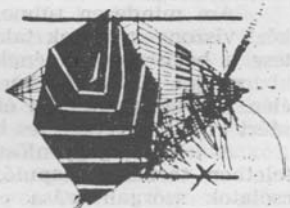
Az eszmei egység mindenekelőtt a munkásosztály forradalmi ideológiájának elfogadását és egységes értelmezését jelenti, ugyanakkor feltételezi a nézetazonosságot az összes alapvető kérdésekben és az egységes, határozott fellépést a párt elvi álláspontjának érvényesítése és védelmezése érdekében. De ez az eszmei egység, a forradalmi ideológia érvényesítése nem jelent valami betokosodást, egy helyben topogást az ideológiai-elméleti munkában. „A marxista-leninista forradalmi elmélet — szögezi le a pártprogram — nem képviselhet örökre zárt, egyszer s mindenkorra véglegesen kidolgozott felfogást; ez az elmélet nem dogma, nem dolgoz ki minden körülményre és minden szakaszra érvényes sémákat. Forradalmárnak lenni, kommunistának lenni azt jelenti, hogy merészen kutadjuk az újat; mindig előre nézünk, a fejlődő irányába, merészen gondolkodunk a tömegek forradalmi tapasztalatának fényében, s cselekszünk, hogy egyesítsük a tömegek erőfeszítéseit a társadalom forradalmi átalakítása érdekében.”

A politikai egység a harc körülményeinek, céljainak, feladatainak, ténylegesen tehát a stratégiának és taktikának az azonos megítélését s az ennek megfelelő egyöntetű cselekvést is jelenti. A szervezeti egység pedig főleg abban testesül meg, hogy a párt szervezeti egységes egész, felépítésében és működésében minden szinten azonos elvek érvényesülnek, az összes párttagokra egyformán kötelező felelősség válik meg. Egyetlen központi irányítás mellett folyik az egész párt tevékenysége, és messzemenő, belső pártdemokrácia biztosítja az összes párttagok kezdeményezésének, a közügyekbe való beleszólásnak, az aktív részvételnek nemcsak a lehetőségét, hanem éppen a kötelezettségét is.

A pártegység a maga sokoldalúságában egyszerre cél és követelmény, előfeltétel és biztosíték a párt forradalmi vezérkarként folytatott tevékenysége hatékonyságának érvényesülése tekintetében. Ugyanakkor a párt sikereinek döntő fontosságú biztosítéka, hogy a dolgozók léteérékéért, a kommunista eszményekért vívott harcban tanúsított merészséget következetesen és szervesen kapcsolja össze a tudományos józansággal, a harc céljainak, módjainak meghatározásában tanúsított realizmussal.

A párt valóságos lényegére, tevékenységének mibenlétére utalva mondotta Nicolae Ceausescu elvtárs: „Szokássá vált, hogy a pártról mint valami általános fogalomról beszéljünk, hogy idealizáljuk. Néha azonban megfeledkezünk arról, hogy végtére is a pártot emberek alkotják, hogy a párt története az emberek története, öntudata pedig az emberek öntudata. Jogosan mondhatjuk: mi, a párttagok, a nép képviselői vagyunk a párt. A párt sem nem jobb, sem nem rosszabb nálunk; tisztánlátása tagjainak tisztánlátása. Manapság jogosan jelenthetjük ki: a párt azonos a néppel, amelynek legjobb fiait tömöríti.”

Fennállásának hatvanadik évfordulóját ünneplő pártunk harca cáfolhatatlan bizonyítéka annak a marxista tételnek, hogy a munkásosztály történelmi hivatása — a tőkés társadalom felszámolása, a szocializmus építésére való áttérés — csak a forradalmi élcsapat párt ideológiai-politikai munkája, szervező-vezető szerepének érvényesülése nyomán valósulhat meg. De a párt vezető szerepe ezzel még nem ér véget. Új dimenziót kap a szocializmus építésének magasabb szakaszba jutásával, s folyamatosan érvényesül a kommunizmus teljes felépítéséig, márpedig ez egy hosszas, komplex történelmi fejlődés, és csakis a kommunista párt vezetésével mehet végbe. Ebben az összefüggésben állapítja meg a pártprogram: „A párt addig létezik, amíg betölti a társadalom forradalmi átalakítása, a szocializmus és kommunizmus építése vezetésének küldetését. A párt fokozatosan, az osztályok eltűnésével, a kommunista társadalom teljes homogenizálódásával egyidőben tűnik el. A párt eltűnési folyamata evolutív módon, a társadalmi életbe való integrálódásával, a párttagoknak a társadalom egész életében való mind szervezesebb, a tömegekkel egyre szorosabb kapcsolatban megvalósuló részvételével megy végbe. Ez a folyamat, amely a kiteljesedett kommunista társadalomban fejeződik be, kötelezően átmeny a párt társadalomvezető szerepének legmagasabb szintű megerősödésén és fejlődésén.”

Domokos Péter rajza

A nemzetközi viszonyok a Román Kommunista Párt felfogásában

Létezésének hat évtizede során a Román Kommunista Párt olyan egységes felfogást alakított ki a nemzetközi viszonyokról és az azokkal kapcsolatos kérdésekről, amely szervesen illeszkedik világszemléletének egészébe, és szilárd elméleti alapot kínál külpolitikája számára.

Új, jelentős korszakot fémjelez ennek a nézetnek a kikristályosításában és továbbfejlesztésében pártunknak a román társadalom és a román szocialista állam vezető politikai erejeként a háború utáni időszakban kifejtett tevékenysége. E koncepció kimunkálásában, pártunk és államunk nemzetközi tevékenységében való következetes alkalmazásában meghatározó szerepet vállalt a párt főtítkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs.

1. Pártunknak a nemzetközi viszonyokról vallott felfogása szilárd elméleti alapra: a tudományos szocializmus ideológiájára, a nemzetközi viszonyok és az azokból fakadó problémák, valamint a nemzetközi életben a népekre, a dolgozókra, a kommunistákra háruló feladatok tudományos igényű megközelítésére és tanulmányozására támaszkodik. Ez a felfogás izig-vérig forradalmi jellegű; ezt a történelmi materializmus alkotó alkalmazása szavatolja. A forradalmi jelleg a nemzetközi viszonyokra vonatkozó pártkoncepció egyik alapvető vonása.

Mint a munkásosztály forradalmi ideológiája, a tudományos szocializmus létrejöttének első pillanatától kezdve határozottan fellépett az imperialista nemzetközi viszonyok ellen, amelyekben az imperialista hatalmak agressziós, parancsuralmi politikája, valamint a kisállamok jogegyenlőtlensége, a nagyhatalmak részéről történő kizsákmányolása nyilvánul meg. A tudományos szocializmus megalapítói nemcsak hogy élesen elítélték az ilyen típusú viszonyokat, de ugyanakkor elsőrendű követelményként fogalmazták meg a munkásosztály következetes harcát olyan új, demokratikus nemzetközi viszonyok érvényesüléséért, amelyek többé már nem az erőszakon, nem az „erőegyensúlyon”, hanem az összes népek és államok közötti békés együttműködésen, az egyenjogúságukon, valamint az egymás iránti kölcsönös bizalom alapuljanak.

A II. világháborút követő időszak nemzetközi életének új feltételei között pártunk újrafogalmazza és továbbfejleszti a tudományos szocializmusnak ezt az álláspontját, mindenekelőtt azért, hogy a leghatározottabban sikraszállt — és sikraszáll — az imperialista hatalmi politikát kifejező régi típusú viszonyok és nemzetközi rend felszámolásáért, az államok közti kapcsolatok demokratizálásáért, egy új gazdasági és politikai világrend megteremtéséért. „A kommunizmus történelmi hivatása — olvassuk az RKP Programjában — a népek, az egész emberiség felszabadítása a társadalmi és nemzeti kizsákmányolás és elnyomás alól, az igazság és egyenlőség világának a megteremtése nemzeti és nemzetközi síkon, az emberiség megmentése a háborútól és a tartós béke biztosítása bolygónkon.”

A mai világban a nemzetközi viszonyok forradalmi átalakítása olyan történelmi parancs, amelyet a nemzetközi élet új valósága ír elő. A nemzetközi viszonyokban — a gyarmati iga alól történt felszabadulásuk eredményeképpen — önállóan részt vevő államok és népek számának rohamos növekedése, a szocialista államok léte és tevékenysége, valamint a jelenkori tudományos-műszaki forradalom megannyi olyan tényező, amely meghatározza a mai nemzetközi viszonyok új, az összes államok közötti demokratikus, békés kapcsolatokkal való felváltásának a szükségességét.

Am mindezen túlmenően az új típusú, valóban demokratikus jellegű nemzetközi viszonyok s ezek talapzatán egy új gazdasági és politikai világrend megteremtése a béke megőrzésének és megszilárdításának, a társadalmi haladásnak legfőbb biztosítéka. Ez a felismerés vezérelte és vezérli a Román Kommunista Pártot, élén Nicolae Ceaușescu elvtárral, az új gazdasági és politikai világrend létrehozásáért vívott következetes harcában.

A teljes jogegyenlőségen és kölcsönös előnyökön, a nemzeti szuverenitás tiszteletben tartásán alapuló, az összes államok és népek közötti új gazdasági kapcsolatok szorgalmazása elengedhetetlen feltétele az államok túlnyomó többségét sújtó gyengénfejlettség felszámolásának. A népek közötti barátság erősítése, a nem-

zetközi béke és biztonság megszilárdítása nagymértékben azon múlik, mennyire sikerül a gazdag és a szegény országok közötti óriási különbségeket megszüntetni.

Az RKP felfogása szerint az új nemzetközi gazdasági kapcsolatok megteremtését célzó lépésekre már most megvan a lehetőség, ezt hazánk példája nyilvánvalóan igazolja. Pártunk az új gazdasági, politikai világrend kialakításáért kibontakozó küzdelmet úgy fogja fel, mint szerves alkotó részét a népek harcának az imperializmus és az újgyarmatosítás ellen. A Román Kommunista Párt a gazdaság és a politika belső dialektikáját tartja szem előtt, amikor azt vallja, hogy az új nemzetközi gazdasági és politikai rend megteremtése között szerves összefüggés áll fenn.

Pártunk abból indul ki, hogy a jelenkor nagy kérdéseinek rendezésében valamennyi államnak és népnek részt kell vennie a teljes jogegyenlőség alapján. Ezt a követelményt húzta alá sokszorosan pártunk főtárháza, Nicolae Ceaușescu elvtárs a XII. kongresszuson előterjesztett jelentésében: „A nemzetközi élet súlyos és bonyolult problémáinak megoldása érdekében fokozott erőfeszítéseket kell tenni az államközi kapcsolatok demokratizálásáért, azért, hogy az összes országok aktívan, a teljes egyenlőség feltételei között részt vegyenek a nemzetközi életben.” Csak valamennyi állam és nép részvételével biztosítható a nemzetközi problémák megoldása, szavatolható az elfogadott határozatok tényleges alkalmazása a nemzetközi viszonyok gyakorlatában.

Pártunknak és főtárházának a nemzetközi viszonyok demokratizálására vonatkozó felfogása következetesen szorgalmazza a konszenzus módszerét a nemzetközi életet érintő határozatok elfogadásában. Konszenzus révén olyan döntések születhetnek, amelyek megfelelnek valamennyi fél érdekeinek; ebből következően a döntés meghozatalában részt vevő valamennyi állam egyúttal vállalja a döntés tiszteletben tartásának jogi és erkölcsi kötelezettségét is. Pártunk ugyanakkor határozottan sikraszáll a világ államainak döntő többségét alkotó kis- és közepes nagyságú államok nemzetközi szerepének növeléséért. Azzal, hogy külön kiemeli a kis- és közepes nagyságú államok szerepét a nemzetközi életben, pártunk egyáltalán nem vonja kétségbe azt a szerepet, amelyet a nagy államoknak kell vállalniuk a nemzetközi béke és biztonság szavatolásában, valamint a nemzetközi élet többi problémájának a rendezésében. Pártunk álláspontja ebben a kérdésben világosan kifejezésre jutott Nicolae Ceaușescu elvtárs XII. pártkongresszusi jelentésében: „...igen fontosnak tartjuk, hogy a problémák megoldásában aktívan és a teljes egyenjogúság feltételei között részt vegyenek a kis és közepes országok, az el nem kötelezett országok, tekintet nélkül társadalmi berendezkedésükre, amelyek a földkerekség többségét alkotják, és amelyek, amint a tapasztalat nemegyszer igazolta, az elsők között szenvedik el a nemzetközi feszültség következményeit.”

Az új világrend megteremtése új nemzetközi törvényesség létrehozását feltételezi a nemzetközi jog demokratikus elveinek kimunkálása, új elvek elfogadása révén, valamint azt, hogy a világ összes államai mindezt tiszteletben tartásák. Pártunk Programja hangsúlyozza: „Szükség van a nemzetközi jogszabályok javítására, a nemzetközi kapcsolatok új normáinak és elveinek elfogadására a népek teljes jogegyenlőségen és kölcsönös tiszteleten alapuló egymás mellett élése követelményeinek megfelelően, és oly módon, hogy azok biztosítsák minden nemzet haladását, óhajával és jogos törekvéseivel összhangban, a tartós béke megteremtését bolygónkon.”

A Román Kommunista Párt az új nemzetközi törvényesség lényegének megtestesülését látja és szorgalmazza a nemzetközi jog olyan elveiben, mint: az államok teljes jogegyenlősége, nemzeti függetlenségük és szuverenitásuk, a más államok ügyeibe való be nem avatkozás, az erőszakról és az erőszakkal való fenyegetézésről való lemondás a nemzetközi viszonyokban, az összes vitás nemzetközi kérdések békés úton történő rendezése, minden nép joga arra, hogy döntőn tulajdon sorsáról, a nemzetközi kötelezettségek jöhízemű teljesítése, a nemzetközi együttműködés. Pártunk és államunk sikraszáll továbbá a nemzetközi viszonyok olyan új alapelveinek az elfogadásáért, amelyek előírják az államok kötelezettségét a le szerelésre, kizárólag békés tevékenység kifejtésére, mindenfajta korlátozás kiküszöbölésére a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban, valamint a nemzetközi technika és tudomány vívmányainak hozzáférhetővé tételére a fejlődő országok számára.

A szocialista Románia által megkötött összes nemzetközi egyezmények, akárcsak a legmagasabb szinten aláírt közös nyilatkozatok, kinyilvánítják a nemzetközi jog demokratikus elveit, valamint azokat az elveket, amelyek az új nemzetközi viszonyok és az új nemzetközi törvényesség jogi alapját biztosítják.

A Román Kommunista Pártnak a nemzetközi viszonyok terén kifejtett egész tevékenysége következetes harc az államok és népek közötti kapcsolatok tényleges

demokratizálásáért, oly módon, hogy ez a folyamat lényegi — ne formális — változást jelentsen. A nemzetközi viszonyok demokratizálása és egy új világrend megteremtése minőségi ugrást jelez ebben az irányban.

2. A Román Kommunista Pártnak a nemzetközi viszonyokra vonatkozó felfogásában tovább, döntő jelentőségű mozzanat az, hogy az új gazdasági és politikai világrend megteremtését és a nemzetközi viszonyok demokratizálását nem tekintí öncélnak, hanem abból indul ki, hogy mindezeknek a minőségi változásoknak a kommunizmus történelmi feladatait kell előmozdítaniuk — és elő is mozdítják az igazi és tartós világbéke biztosítását. „Az élet bizonyítja — hangsúlyozza pártunk Programja —, hogy a szocializmus és a béke dialektikus egységben van, elválaszthatatlanul összefügg egymással. A társadalom minden erőfeszítésének és valamenyny erőforrásának a szocializmus és kommunizmus építésére való összpontosítása objektív módon megköveteli a békés feltételek biztosítását. A szocializmus — másképpen a társadalmi rendnek a természetéből, általános, ideológiai és politikai koncepciójából adódóan — mint létfeltételre törekszik a békére és a nemzetek közötti együttműködésre.”

A tudományos szocializmus elmélete cselekvő része a népek békeharcának, és ebben mélyesges forradalmi humanizmusa jut kifejezésre. Ez az ideológia kezdetől fogva következetesen hangsúlyozza a szocializmusért vívott küzdelem és a nemzetközi békéért, a népek szabadságáért folytatott harc közötti szerves egységet, kölcsönös feltételezettséget.

A Román Kommunista Pártnak és főtítkáranak, Nicolae Ceausescu elvtársnak a nemzetközi életben kifejtett egész tevékenysége elsődlegesen a nemzetközi béke és biztonság fenntartására és megszilárdítására irányul. A világbékét, a nemzetközi biztonságot tényleges valóra váltását, a nemzetközi viszonyokból az erőszaknak és az erőszakkal való fenyegetésnek egyszerű s mindenkorra való kiiktatását célzó koncepciójával pártunk jelentősen hozzájárul népünknek és minden népnek a békéért és a társadalmi haladásért vívott harcához. Annak az elvnek a következetes szorgalmazása pedig, hogy szerint az államok közt felmerülő vitákat vagy más nemzetközi problémákat kizárólag békés úton — mindenekelőtt tárgyalások útján — kell megoldani, ugyancsak a béke ügyét szolgálja.

Pártunknak és államunknak ez a töretlenül vallott felfogása az ENSZ egyik, hazánk kezdeményezte határozatában is megfogalmazódott: a XXXV. ülészakón fogadták el.

Ma, az eszeveszett fegyverkezési hajszá körülményei között, amikor magát az emberi civilizációt is a pusztulás veszélye fenyegeti, a béke megszilárdításának kulcskérdése az államok általános és teljes leszerelése, mindenekelőtt a nukleáris leszerelés valóra váltása.

A Román Kommunista Párt álláspontja ebben, az emberiségre nézve sorsdöntő kérdésben meggyőzően tanúsítja a mai világhelyzet reális megértését, és politikájának mélyesgesen forradalmi-humanista jellegét bizonyítja. Ez a forradalmi humanizmus jut kifejezésre abban, hogy pártunk főtítkára határozottan kiáll az államoknak és népeknek a békéhez, a szabad, virágzó élethez való joga mellett. Mindennél világosabban megfogalmazódott ez az álláspont a XII. pártkongresszuson előterjesztett főtítkári jelentésben: „Egész politikáját a béke és haladás eszményeire építő szocialista országgént Románia a jövőben a leghatározottabban fog küzdeni a fegyverek és háborúk nélküli világ megteremtéséért, a biztonság és az együttműködés világának létrehozásáért bolygónkon!”

A Román Kommunista Pártnak a nemzetközi békére és biztonságra irányuló forradalmi-humanista politikája maradéktalanul kifejezésre jut az európai államok együttműködésével és biztonságával kapcsolatos álláspontjában. A nemzetközi viszonyok kérdésében vallott felfogása a meggyőző példa a tudományos szocializmus alkotó alkalmazására a világ összes államai és népei közötti új kapcsolatok megteremtésében.

Sz. G. fordítása

Szentkeresztbánya munkássága a századfordulón

Az 1873-ban kezdődött gazdasági válság után, 1878-ban 90 munkással újraindult a szentkeresztbányai vasgyár termelése; 24 bányász, 8 szénégető, 10 kohász, 42 öntődei munkás, 4 hámosor, 1 esztergályos és 1 ács vette föl a munkát, többségükben a vállalat régi, szünetelése alatt „idegen gyárakban elszóródott” és most újra visszatért alkalmazottai.

1879 és 1888 között a vállalat átlag 260 munkást foglalkoztatott, 1889 és 1898 között az átlagos évi munkáslétszám 376-ra növekedett, 1899 és 1908 között viszont 327 főre esett vissza. A vizsgált 30 év átlagos munkáslétszáma 320 körül volt, ami azonban széles létszámingadozás összegéből adódik; egyszer sem találkoztunk azonos munkáslétszámmal. Az évek csökkenő vagy növekvő különbsége gyakorta százas nagyságrendű volt. Az 1883-as és 1884-es évek munkáslétszám-különbsége pl. 354, 1884 és 1885 közt pedig — az utóbbi passzívjaként — 270 fő. 1906 folyamán 264 munkással foglalkoztattak többet 1905-höz, és 252-vel kevesebbet 1907-hez viszonyítva. A legalacsonyabb munkáslétszámot 1879-ben találjuk, mindössze 121 főt, a legmagasabbat 1906-ban, 606 főt. S ezzel eljutottunk a munkásállományt tükröző adatok elemzésének a szükségességéhez, hogy a korabeli realitásokról legalább megközelítő helyzetképet rajzolhassunk.

Szentkeresztbánya a felettes hatósághoz, a zalatnai bányakapitánysághoz beküldött évenkénti jelentése rendszerint nemcsak a szakmunkásokat és az állandó segédmunkásokat vette tekintetbe, hanem a napszámokat, sőt a favágókat, szénégetőket, az állandó és alkalmi fuvarosokat, vagyis minden ún. „külső munkást” is. A vállalat sajátos fölépítéséből, a vasércolvasztás technológiájából — a faszén-tüzelésből —, nemkülönben földrajzi helyzetéből, a vasút hiányából következett, hogy az alkalmazottak felét a fuvarosok alkották, de a kedvezőbb konjunktúrális időszakokban az alkalmi fuvarosok nagyobb száma miatt a „külső munkások” dominánssá váltak. 1892-ben a marosvásárhelyi iparkamara szerint Szentkeresztbányán összesen 438 munkást foglalkoztattak. Ebből 146 a szak- és segédmunkás, s ugyanennyi dolgozott a favágásnál és szénégetésnél. De ez utóbbiak mellett még 146 „külső munkást” kellett alkalmazniuk. „A vasgyárnál megfordult több mint 900 napszám és fuvaros, s ezeken kívül még kész gyártmányok elszállításával foglalkozó fuvarosok nagy számmal” — olvassuk a kamarai jelentésben. „Jelenleg 339 munkást alkalmaz — a *Bányászati és Kohászati Lapok* 1905-ös évfolyama szerint —, kik közül 83 szakmunkás; foglalkoztat ezenkívül időnként 200-300 fuvarost is.”

Feltételezhetjük, hogy a vállalati átlagos munkásállományból messze kiugró létszámok (az 1884. évi 540, vagy az 1906. évi 606 fő) magukban foglalják az időszaki alkalmazottakat. 1898-ban például az a körülmény növelte 452-re az összmunkáslétszámot, hogy a bányamunkások közé sorolták a favágókat és a szénégetőket. Ugyanakkor azonban megtörtént az is, hogy a létszámjelentésből kimaradtak — például 1897-ben — a nő- és a gyermekmunkások, és ennek következtében a ténylegesnél alacsonyabb számú állandó vagy időszaki jelleggel foglalkoztatott munkást tartottak nyilván.

„E hámosor — állapította meg a brassói iparkamara —, viszonyainkhoz képest, elég nagy számú munkást foglalkoztat, s mint a keleti Erdély egyetlen vaskohója, különös figyelmet érdemel.” A korabeli felmérések szerint a vasgyár létével főleg Lövéte, Szentegyházásfalu, Homoródalmás és Kápolnásfalú szegényebb lakosságának megélhetése függött össze, de „Csík megyéből is igen sokan innen szerzik meg élelmüket”. A vaskó-, mészko-, késztermék-fuvarozások, a favágás és egyéb napszámomunkák évenként, különösképpen télen, 200-300 honorárendi embernek biztosítottak megélhetést. Az ilyen címen kifizetett munkabérek összege 1888-ban 24 000, 1892-ben 55 000 forint, 1902-ben pedig 80 000 korona.

A termelés szociális vonatkozású, a munkaerő-ellátottsággal kapcsolatos összetevője nem jelentett problémát a vállalatnak. A szobán forgó községek Szentkeresztbányához közel feküdtek, a Homoródmente legnépesebb települései voltak. Ugyanakkor a lakosság szaporodása magasabb a megyei átlagnál (1880 és 1890 között Lövéten 12,2%-os, Kápolnásfaluban 11,9%-os), a vagyoni tagozódás felgyorsul,

aminek szélesebb társadalmi következményekkel járó vonása a megművelt terület felaprózódása s a nyomasztó földhiány. Mindez kényszerítő erővel hatott a többlétmunka vállalására. Fokozta ezt a tendenciát az is, hogy a földterülethez képest viszonylagos improduktív túlnépesedés jellemezte ezeket a községeket. Míg 1900-ban Udvarhely megye átlagában 35,9%-os a 15 éven aluli korosztály aránya az összlakosság viszonylatában, addig Kápolnásfaluban 40, Szentgyeházfaluban 39,3, Lövétén 37,9%-os, és csak Homoródmás marad el négytizeddel a megyei átlagtól. Kápolnás- és Szentgyeházfalui lakóinak — a földművelés mellett — a faki-termelő munka, az erdőlés töltötte ki az idejét. Mindkettő igényes foglalatosság volt, s a lőtartáshoz kötődött. Ilyenformán adott volt nemcsak a fuvarozás legfontosabb feltétele, hanem annak sokszázados hagyománya is: a vízfűrészekben „kimetszett“ gerenda és deszka messzi vidékekre szállítása (ismervén a szakma megpróbáltatásait, hiszen gyakorta a fuvarosok egyetlen nap alatt 60-70 km utat tettek meg Köhalomig, Fogarasig, Segesvárig, Medgyesig, Balázsfalváig, Dicsőszentmártonig) a szekeresség lovat és embert kímélő alapos ismeretét követelte meg. Következésképpen a vállalatnak a „külső munkások“ egyik legzamosabb, tapasztalt kategóriája: a fuvarosság állandóan rendelkezésre állott. A gyári „külső munka“ egyéb, de a kohászati termelés szempontjából nélkülözhetetlen területein — a szénégetéshez szükséges faanyag kitermelésében, szakszerű előkészítésében, a boksák megépítésében és tüzelésében — főként Lövete lakosai játszották a főszerepet, akárcsak a bányászati külső munkák esetében — régebbi hagyományoktól is meghatározottan.

A bánya- és kohómunka — nemcsak Szentkeresztbányán, hanem egész Erdélyben a gazdasági-társadalmi struktúra jellegzetes vonásaként — tulajdonképpen csak mellékkeresetet jelentett az erre vállalkozók többségének, még akkor is, ha idejük, erejük nagyobb részét vállalati munkával töltötték el. Ugyanis ezalatt a család mezőgazdasági munkát végzett a megélhetést nem vagy éppencsak biztosító, de szemléletmódot annál inkább konzerváló, fizikai megkötöttséget jelentő törpebirtokon. Barabás Endre, a századelő Udvarhely megyei közigazdasági viszonyainak jó ismerője írja: „... az őstermelők egy része azon a címen, hogy otthoni kis vagyongájukat megvédjék vagy gyarapítsák, különösen téli időre valamely ipari vállalat mellé szegődnek munkásnak. Szóval, amint az ekeszarvát elengedik, azonnal újabb munkakör után néznek addig, míg újból megfoghatják, hogy erejüket — a nyugalomra szánt időben is — aprópénzre váltsák fel, s hogy minél biztosabb tegyék maguk és maradékaik számára a földet.“ Az általános tendenciának az érvényesülése azonban nem zárta ki — a különböző gazdasági, társadalmi, sőt szubjektív környezeti hatásokból eredően sem — annak lehetőségét, hogy e falusi réteg bizonyos része „külső munkásból“ az idénymunkás átmeneti formáján át fokozatosan állandósuló napszámossá vagy segédmunkássá váljék. Szentkeresztbányán is, minthogy a dolgozók java napszámos — segédmunkás —, fuvaros volt, ezek tartalékként a környező községeknek az ipari munkavégzésben járhatlan, de erre kényszerülő lakossága jöhetett számításba.

Szentkeresztbánya gazdáinak a századforduló 12 évét (1896—1907) felélelő periódusában nem voltak munkaerőgondjaik. Mialatt ugyanis az Erdély bánya- és kohóiparában foglalkoztatott munkások száma a fent említett periódus első (1896—1901) feléhez viszonyítva annak második (1902—1907) felében 31%-kal esett, azalatt Szentkeresztbányán 127%-kal növekedett. Csupán a periódus végén jelentkeztek a munkaerő-ellátottságban komolyabb problémák. E jelenséget a marosvásárhelyi iparkamara így összegezte: „A munkásviszonyok a múlt évhez képest rosszabbodtak, amennyiben az Amerikába való vándorlás oly mérveket öltött, hogy ennek hatása ezen vidéken is érezhető volt. Különösen a napszámos munkásokban mutatkozott nagyobb hiány, mely körülmény a szénfa vágatás árait nagy mértékben drágította.“

A múlt század utolsó éveitől rendelkezésünkre álló adatok lehetővé teszik, hogy nyomon követhessük Szentkeresztbánya két fő munkaterületén: a bányászati, a kohászati és a kapcsolódó ágakban dolgozók számának alakulását, s nagy vonalaiban felmérhessük a munkásság belső összetételének a fejlődését is. A századforduló éveiben az érc-kitermelésnél dolgozók és az ehhez kapcsolódó mellék- és kisegítő, főleg felszíni munkát végzők a fizetési lajstromokon szereplők 58,7%-át, a vasércolvasztás és -feldolgozás folyamatában szorgoskodók pedig 41,3%-át alkották. Az évek során bekövetkezett időszakos arányváltozások az üzemmenet irányítása, a vasérc-szükséglet, a kiolvasztott nyersvaskészlet, a feldolgozás és értékesítés függvényei.

Szentkeresztbánya munkásainak ez az összetétele a vasércelfordulás sajátos fészkes települése következtében több kitermelő és szállító munkáskezet igénylő jellegén túlmenően meghatározó módon a vasércolvasztás, nyersvasfeldolgozás és

-megmunkálás szűk keresztmetszetéből adódott. Erdély vasbányászatában és -kohászatában ugyanis fordított volt a helyzet Szentkeresztbányához képest: a bányamunkával foglalkozók aránya 42,5%, ezzel szemben a kohászok és nyersvasmegmunkálóké 57,5%. Tehát Szentkeresztbánya munkásságából 19,4%-kal többet kötött le a bányamunka, mint a kohászat, erdélyi viszonylatban pedig 16,2%-kal többet a kohászati munka a bányamunkáénál. Nyilvánvaló következménye volt ez a gazdagabb vasérclelőhelyeken települt vállalatok helyzeti előnyének. Másrészt pedig annak — s ez a döntő tényező —, hogy a nyersvastermelés mellett egy-két kisvállalat kivételével Erdély-szerte bevezették az acélgyártást. Ennek, valamint a nyersvasnak az elsődleges feldolgozásán túlmenően — az utóbbi részben Szentkeresztbányán is megtörtént — nagyobb arányokban foglalkoztak a vasipar fogalomkörébe tartozó s a feldolgozás további szakaszait jelentő termékek előállításával, noha — amint az nemcsak a nemzetközi, de az Osztrák—Magyar Monarchián belüli, ilyen természetű összehasonlításból kiviláglik — Szentkeresztbánya helyzete hátrányos volt, főleg az osztrák vasárúk versenyének következtében.

A szentkeresztbányai munkásság sajátos szakmai összetételét elemezve a különböző munkaterületek vonatkozásában arra az eredményre jutunk, hogy a vállalatnak a századfordulóig sikerült kialakítania szakmunkásságát, megalapoznia immáron „hivatásos” törzsmunkás-állományát. A század végén a szakmát öröklő munkások a bányászok és kohászok között már túlsúlyban voltak. Olyan tősgyökeres családokat találunk, amelyek megélhetését több nemzedéken át a bánya és a kohászat biztosította.

A vasércbányászokat továbbra is Lövete küldte. 1900-ban például 22 lövételi lakos vallotta magát bányásznak, szemben Homoródalmás 3 lakosával. Tíz év múltán Lövétén 21 bányászt vettek fel a népszámlálás foglalkozási rovatába, akikhez Kápolnásfaluból egy csatlakozott. Homoródalmás korábbi bányászai eltűntek, és Szentgyházásfaluban 1910-ben senki sem tekintette a bányászmesterséget fő foglalkozásának.

A vajúrok utánpótlása rendszerint „belső forrásból” táplálkozott, örökletesen, az apa és fiú láncolatán át. Eleinte csak a külszíni vagy bányabeli napszámosmunkát végezték, majd a vasérc fejtését is megtanulva lettek bányászokká.

A kohászat, öntés, finomítás és feldolgozás szakmunkást igényel. Szentkeresztbánya működésének első évtizedeiben jórészt idegenből betelepített szakmunkásai voltak. A faluból elszegődött paraszt riukán vált közvetlenül gyári munkássá; Szentkeresztbányán is az általános folyamat ment végbe: a teleses munkásság alakult törzsmunkáscsoporttá, szakállománya részben örökletes módon szaporodott, részben pedig átalakító hatásával: szakmai ismereteinek és magatartásbeli vonásainak az átplántálásával azokba, akik mint falusi napszámosok, segédmunkások kerültek kapcsolatba a kohászattal. Szentkeresztbányán ugyanis, isten háta mögötti helyről lévén szó, a vasipari kézműves réteg sem számarányánál fogva, sem pedig a gyáripari termékekkel folytatott versenyképtelensége miatt nem válhatott a szakmunkásság forrásává.

Mivel azonban a mezőgazdasági munkaerő gyáripari munkássá válásának útja nehézkes és hosszadalmas volt (meg kellett küzdenie a munkavállalás különböző szakaszainak próbatételeivel, alkalmazkodnia kellett ismeretekben és szokásvilágban az ipari munka támasztotta új körülményekhez), a vállalatvezetőség a szakmunkásállomány minőségi javítására és állandósítására különböző üzemi részeken az 1890-es évektől kezdve állandóan 20 tanoncot foglalkoztatott és képezett ki. 1897-től a szakmunkásutánpótlást inasiskola elvégzésével kötötték össze, annak az általános törekvésnek a szellemében, amelyről egy századvégi ipari felmérésben a következőket olvashatjuk: „Tanoncokat legnagyobb mennyiségben a vasöntő és mechanikai műhelyekkel kapcsolatos vasgyárakban alkalmazták, mert ezeknek van legnagyobb szükségük saját maguk nevelte képzett, s a gyári viszonyokhoz teljesen hozzászokott s ép ezért állandó szakmunkásokra.”

Egyébként a munkásság kor szerinti összetétele, ami közvetlen kihatással volt társadalmi helyzetére is, kedvezőtlen képet nyújtott. Míg a századforduló éveiben a 16 éven aluliak foglalkoztatása országosan csökkenő tendenciájú volt, addig Szentkeresztbányán néhány évtől eltekintve mindig — esetenként pedig feltűnően — magasabb volt a gyermekmunkások aránya, és növekvő irányt mutatott. Számuk Erdély-szerte átlag 12,1%-át alkotta a férfimunkásokénak, Szentkeresztbányán viszont 14,6%-át.

Ezt elősegítette az a körülmény is, hogy a termelés több folyamata a műszaki fejletlenség, valamint a beszűkült profil miatt túlnyomó részben segédmunkára épült. Kiviláglik ez a munkahelyi megoszlás arányából is. 260 gyermekmunkás, az összlétszám 63,3%-a dolgozott a bányászati részlegen és 151, vagyis 36,7% a kohászati részlegen.

Másként alakult a helyzet a munkásság nemek szerinti összetételében. A nők aránya alacsony szinten maradt. Az 1896 és 1907 közötti években mindössze 92-en vállaltak munkát, 40-en a bányászati és 52-en a kohászati részlegben, alig $3,3\frac{30}{100}$ -át érve el a férfimunkásság összlétszámának. Erdélyi viszonylatban ez az arány $3,8\%$ -os volt. Ha magyarázatot próbálnánk adni e különbségre, akkor mindenképpen a Szentkeresztbánya környékén kialakult családi munkamegosztásból kell kiindulnunk, de ezen túlmenően a téli asszonyi munkák, a fonás, szövés foglalatosságai is. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a fiatal női munkaerőfőlöbbség hagyományosan cselédnek szegődött el messzi városokba. Csík mellett éppen Udvarhely megyében vált ez szokássá, ami kitűnik abból is, hogy az 1900. évi népszámlálás szerint a mérleg nyelve — az általánostól eltérően — a férfiak jávára billent: 1000 férfira 944 nő jutott. Azokban a községekben, ahonnan a szentkeresztbányai vállalat munkássága verbuválódott, az arány a megyei átlagnál kedvezőtlenebbül alakult: 1000 férfira Homoródalmáson 899, Lővétén 900, Kápolnásfaluban 887, Szentegyházasfaluban 889 nő jutott. A négy község átlagában a férfiak és a nők aránya 1000:895 volt.

Szentkeresztbánya munkásságának alakulása szerves része annak a folyamatnak, amelyet a kapitalista fejlődés hozott magával, sajátos módon járulva hozzá az erdélyi ipari dolgozók legnagyobb létszámú ágazati rétegének, a bánya- és kohóipari munkásságnak a megerősödéséhez, társadalmi szerepének növekedéséhez.

Az első világháború kitörése tovább fokozta itt is a munkások megélhetési gondjait. A munkakörülmények romlása, a „ki meddig bírja” dolgoztatás rendszerezése, az önkényeskedések, a nyomor és szenvedés itt sem múlt el nyomtalanul, noha a hatóságok mindent megtettek a munkásság radikalizálódásának meggátolására. Az osztályellentétek élöződése előkészítette a talajt a szocialista agitáció befogadásához, a munkásöntudat felgyorsuló növekedéséhez; az eredmény hamarosan jelentkezett.

Az öntöde munkásai 1917 végén 20% -os béremelés végett kimondták a sztrájkot, mit sem törődve az országos szigorú sztrájktilalommal, amely a „kivételes intézkedések” értelmében nemcsak a sztrájkba lépést, de már a sztrájkra való felhívást is fegyházbüntetéssel sújtotta. Hatósági segédlettel elfojtottak ugyan 3—4 napi munkabeszüntetés után a bérmozgalmat, kezdeményezőit és irányítóit csendőrökkel elfogatták, és büntetésül kiküldték a frontra, de a sztrájk újabb harcokra mozgósító emléke tovább élt és hatott, táplálta a szervezeti összefogás szükségének tudatosulását.

A munkásöntudat emelkedő színvonala és tömeghatása mérhető le abban, hogy Szentkeresztbánya 600 munkása 1918 késő őszén elkergette a vállalat igazgatóját, Gustav von Bömchest, a tulajdonosokat, illetve bérlőket pedig arról tudatta, hogy a bánya- és kohótelepet „kommunizálni” akarja. Radikális megnyilvánulása volt ez a törekvés az ipari proletariátus egész Erdélyre kiterjedő, 1918 kezdetétől különös erővel fellángoló, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányainak gyorsan terjedő híreiből is táplálkozó tükeellenes harcának, ami — nálunk — az október 31-én kirobbant polgári demokratikus forradalomban érte el legmagasabb fokát. A nagy bánya- és kohóipari központokhoz hasonlóan Szentkeresztbányán és Lővétén is elkergették a csendőröket, s helyükbe nemzetőrséget hoztak létre 1918 novemberében.

Szentkeresztbányán 1919 februárjában alakult meg a munkások szocialista párt- és szakszervezete, amikor is az egész ország munkásmozgalmá különös erőrel és hatékonyságról tett tanúbizonyságot.

A szervezeti keretek kiépítése részben a szentkeresztbányai munkásság legöntudatosabbjai, részben az Oroszországból forradalmi tapasztalatokkal hazatért hadifoglyok tevékenysége révén lelkes nagygyűléssel zárult, s a végén felkorszorított vörös zászló alatt vonultak ki az utcára a jelenlévők.

A szervezetség a további radikalizálódás irányában hatott, s mindjebban körvonalazott célkitűzéseket eredményezett; a háborút követő általános gazdasági zűrzavar és infláció következményei miatt is súlyosbodó helyzetük javítása végett 1919 decemberében bérmozgalmat indítottak. 75 — 100% -os béremelést, valamint az addigi kiszípolozó napszámber helyett az órabér bevezetését követelték. A vezetőség azonban, amelyet Gustav von Bömches mérnök testvéröccse, Otto képviselt, csak 35% -os béremelésre volt hajlandó. A munkások 1920 januárjában ismétleten elterjesztették követeléseiket azzal a feltétellel, hogy nyolc nap letelte után sztrájkba lépnek. Erre a vállalatvezetőség elutasító álláspontja miatt sor is került.

A sztrájk a munkásokat kemény erőpróba elé állította, de fegyelmetten vállalták, s egyemberként küzdöttek követeléseik sikeréért, noha a munkáltatók részéről nem hiányzott sem a fenyegetés, sem a diverziókeltés. A vállalatvezetőség

levélben közölte a munkássággal, hogy csakis abban az esetben hajlandó tárgyalásokat kezdeni, „ha [a munkásság] kijelenti, hogy a jelenlegi bérrendszer és feltételek mellett a szükséges rend és fegyelem betartásával hajlandó munkába állni“, továbbá, hogy a munkásság „jelenlegi vezetőivel tárgyalásokba többé nem bocsátkozik“. Mindkét feltétel határozott visszautasításra talált. A sztrájk két hétig tartott, s részleges eredménnyel végződött. Az erről szóló egyezséget az Erdélyi és Bánsági Szocialista Párt kolozsvári küldöttjének közreműködésével írták alá.

A megvívott harc több tanulsággal szolgált további küzdelmükhöz. Közvetlen hatása kombattivitásuk erősödésében jelentkezett, minek kapcsán a szentgyházasfalusi csendőrs-parancsnok aggódva írta a székyudvarhelyi csendőrszázad-parancsnoknak a következőket: „Tisztelettel jelentem, hogy a szentkeresztbányai munkások közötti helyzet az utóbbi napokban — magánszemélyektől nyert értesüléseim szerint — súlyosbodott. Valóságos kommunista rémhírek keringenek, többek között az, hogy ez év márciusában megbosszulják azt, amit nem bosszúhagytak meg az 1918-as forradalomban.“

Akárcsak az egész országban, Szentkeresztbányán is felgyorsult a politikai és ideológiai tisztázódás folyamata, a forradalmi eszmék fokozatos érvényesülése. A forradalmi mozgalom konkrét megnyilvánulásai közé tartozott, hogy a vállalat munkásai, felsorakozva a romániai munkásosztály, a forradalmi és haladó erők mellé, nemcsak rokonszenveztek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányaijal, hanem tettekkel is bizonyították internacionalista szolidaritásukat, támogatva — lehetőségeikhez mérten — azok védelmét: „nehány ezer koronát gyűjtöttek“ a Vörös Hadsereg javára.

A vállalatvezetőség lépten-nyomon szembetalálta magát a munkásság szerveztségével és erre épülő ellenállásának növekedésével, azzal a ténnyel, hogy jogait megismert s azok védelmére készen álló emberekkel kell számolnia; végül is erőszakhoz folyamodott. 1920 télutóján csendőrökkel elfogatta a „renitens“ munkásvezetőket, szám szerint 11-et, s embertelen megkínzításuk után a szebeni politikai táborba toloncoltatta. Innen három hónap elteltével szabadultak ugyan, mivel semmilyen államellenes bűncselekményt nem tudtak rájuk bizonyítani és emiatt hadbírószági eljárással elítélni (pedig maga Otto Bömches is megjelent a vád tanújaként), de Szentkeresztbányára nem térhettek vissza, mert a vállalatvezetők örökre kizárták őket a gyárból.

A körülmények, amelyek a szentkeresztbányai bányá- és vasmű dolgozóinak életét meghatározták, rendkívül megnehezítették a munkásmozgalom fejlődését. A Román Kommunista Párt létrejöttével és szervezeti kiépülésével aztán az itteni munkásság — főként a brassói pártszervezet révén — olyan forradalmi irányítót kapott, amelynek segítségével felkészülhetett elkövetkezendő harcai megvívására.

Bartha Árpád fotója

Míg eltűnünk a színről

Úgy alakult a sorsom, hogy századunk szinte minden földrengető eseményéhez fűződtek személyes emlékeim. Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy aránylag könnyen igazodtam el társadalmi katalizmák idején. Amilyen nyugtalan természetű voltam egyébként, olyan összefogottság szállt meg ilyenkor. S benyomásaim is annál mélyebbek voltak, minél több közük volt a köröttem forrongó világhoz. Ezért éreztem én is, életem utolsó szakaszán, elkötelezettségnek élményeim egybe-fűzését.

Hányatott életkörülményeink s lassan kristályosodó tapasztalataink folytán valahogy későn fogtunk múltbeli emlékeink felszínre hozásához, rendezéséhez, elemzéséhez. Meghaladtuk a hatvan-hetven évet, amikor emlékirat, többé vagy kevésbé regényes önéletrajz, esszébe font emlékezés formájában létszükségletként napvilágra hoztuk e régi műfaj mai termékeit. Ennek a folyamatnak már csak az állhatná útját, ha felülkerekednék az a végzetes vélekedés, amely sokallja az ilyesmire fordított papírost. Amely nem tekinti nemzetiiségi létformánk kovászának az ilyesmit.

Közéleti gondjaink nyomán mégiscsak hozzáfogtunk az útkeresés sok évtizedes vergődéseinek irodalmi feldolgozásához. Váratlan történelmi csapásokat átvészelve eljutottunk egyéni és kollektív életünk tudatosításának arra a fokára, ahol a közlésvágyat már nem csupán az egyéni életünk fordulatain való merengés, hanem súlyos társadalmi tanulságok levonása is hajtja.

Mert hát az emlékezés, még ha oly hű is szándékozik lenni a valósághoz, nem elegendő önmagában. Nem hiányozhat belőle a történések gyökeréig vezető elmélyülés. A ló egyik oldaláról a másikra való átesés helyett múlt és jelen magasabb szintű összefogása. Hogy mennyiben sikerült ez, kritikusaink és olvasóink döntenek el.

De mi is az, ami mindebből szellemi örökségül megmarad nemzedékről nemzedékre? Elsősorban kétségkívül az írói remeklés. Néha azonban mindaz, ami elevenen őrzött, lényeges társadalmi mozzanat. Úgy érzem, hogy az utóbbi súlya növekszik a mi éles történelmi fordulatokat jelző világunkban. Vannak persze, akik nem elégszenek meg ezzel. Akik megbotránkoznak azon, hogy életünk-halálunk latba vetésével sem tudtuk megváltani a világot. Akik hátat fordítva a mindjobban világozó tényeknek, a szemfényvesztő sámánkodás bódulatát keresik az értékelések leszűrt konklúziói helyett.

Persze, könnyebb fehér-fekete alapon, a hozsannázás vagy a semmibebevés módszerehez folyamodni, mintsem szembenézni a bonyolult valósággal. De vajon haszontalan, sőt elhibázott dolog lett volna mindaz, amit egy hazug világ önleplezése közepette forradalmi eszményeink megvalósításáért cselekedtünk egy ellentmondásokban hánytorgó társadalom mostoha kebelén? Vajon abban lenne minden kérdéses folyamat nyitja és megoldása, hogy mi, még mindig itt lábatlankodó örök útkeresők, összefoldozott batyunkkal együtt, minél hamarabb eltűnjünk a színről?

A végigsínyelt viszontagságok filmképe azonban inkább fokozott megvilágításra, összefüggések feltárására vár, mintsem gyorsított ítéletre. Mert ha Kutató Sámuelként nem is találtunk fel minduntalan időtállóan tűnő elvont bölcsességeket, tájékozódásunk lehetőségai között, úgy-ahogy mégiscsak megálltuk a helyünk.

Távol áll tőlünk, hogy szoborrá akarnánk merevedni. De tétlenek sem maradhatunk addig, amíg annyi zűrzavaros nézet ferdíti a háborúk, társadalmi és erkölcsi válságok, nagy remények és csődöt mondott kinyilatkoztatások közt felnőtt soraink képét.

Van, aki ujjal mutat ránk, hogy hajtsuk már el azt a jogarként kezünkben szorongatott ócska buzogányt. Mi azonban sem joggal, sem buzogánnyal nem hadonásztunk soha. De nem is hagyhattunk irtó a nemzedékek eleven láncolatában. Éreztük azt is, hogy mind több okos és emberséges tekintet fordul felénk. Hogy a tiszta szó ereje kezd felülkerekedni a fölényes gesztusokkal szemben, az elmarás indulatával, az elhallgattatás és elszigetelés fifikáival szemben. Hogy mégiscsak a valóságot feltáró mű lesz a győztes.

Soraink már ritkulnak. Az emlékek felidézése, a sors könnyörtelen végzése-ként, itt is, ott is megszakad. Kiesik a toll a kezéből...

Megkezdte az önéletrajz írását az ötvenes években Szentimrei Jenő, akiről tudtuk, hogy a két világháború közötti látszólagos szélcsend egész szakaszát össze tudná fogni ugyanazzal a színesen és élesen látó szemmel, mint amely egész közírást jellemezte. Szentimrei törekeny egészsége azonban összeroppant, még mielőtt a húszas évek leírásáig eljutott volna.

De hát ki gondolta, hogy már hatvannyolc éves korában itthagya minket? Hogy utolsó művének, életregényének 1957-ben befejezett első kötete több mint öt évet vár valamelyik „sajtószolgálatnál“ a nyomdafestékre. Hogy az *Útkeresés könyve* után a folytatás, a *Megtalált út* csak töredékesen marad reánk, s életének feléig sem jut el benne. Felesége igyekezett befejezni a fennmaradt jegyzetek alapján, hozzájuk fűzve saját életének s a Csinszkához, Boncza Bertukához fűződő barátságának emlékeit is. De nosokára Szentimreiné Ferenczy Zsizi, az erdélyi magyar népdalok és balladák kitűnő előadója is követte férjét...

Abban a meggyőződésben igyekeztem Szentimreit biztatni önéletrajzában a megírására, még a mostoha ötvenes évek elején, hogy minden eddigi művénel nagyobb jelentőségűt nyújt majd vele.

Szentimreinek szerkesztői minőségében alkalma volt megismerni széles hullámzásában a húszas és harmincas évek kisebbségi közéletét a színpalak előtt és mögött. Elejétől fogva harci állásban, európai horizonttal és az erdélyi valóságba való mély begyökerezéssel. Jellemzőbbet, leleplezőbbet tudott e kor felszín alatti zajlásából, mint sokan mások. Kitűnő képessége volt az egyéni és a társadalmi fonások felderítésére. Még akkoriban, amikor az ilyesmirt egyaránt üldöztetés járt a többségi hivatalos szervek s a kisebbségi uraságok részéről.

Már a gyermekkor és a serdülőkor polgári dszentrivilágának tükrében érzékelteni tudta, hogyan morzsolnak a történelem malomkövei. A romantika csak az ablakfüggöny csipkefoszlánya nála, amelyen keresztül felvillan egy vesztebe rohanó társadalom önáltatása.

1955 szeptemberében még így dedikálta nekem Szentgyörgyi Istvánról írt könyvét: „B. Lacinak e könyvvel köszönöm meg, hogy sok gondja közt az én gondjaimat is szívén viseli.“ Rá egy évre pedig *Vallomások* című tanulmánykötetével (az áldatlan körülmények folytán) mint „sajnos, vegyes értékű“ könyvével küldte jókívánásait.

Keserősége, hogy a válogatás és maga az újraközlés (nem az ő hibájából) nem úgy sikerült, ahogy szeretete volna, előrevetítette gyöttrődését önéletrajzával kapcsolatban. A könyvet szerkesztő Mikó Imre írta utólag, hogy a referensek és a sajtóbírák elmarasztalták Szentimreit „műltnosztalgiaiban, patriarkális szemléletben, történelemhamisításban“.

Társadalmi igazodását az első világháborút követő forradalmak fergetege tartósan meghatározta anélkül, hogy utópiákba tévelyedett volna. Politikailag a polgári radikális értelmiség táborába került, de bal felé a kaput mindig nyitva hagyta. Költészete később a formabontó expresszionizmusba torkolt, anélkül hogy a múlt klasszikus irodalmi értékeit elseperte volna útjából.

Élményanyagát a társadalmi lajtortja lentjéről és fentjéről egyaránt gyűjtötte, ezért volt ábrázolása másokénál jobban kidomborító. Szakadatlan harcos kiállás volt az útja, mentes minden önáltatástól. Nem hordott szemellenzót, s küzdött minden ellen, ami — mint írta — „elavult hagyomány, megkövesült előítélet, rongyrazás, úrhatnáság, szolgai meghunyászkodás“. A lapulás, az alumszi félreállítás éppen úgy nem volt kenyere, mint arrivista ágaskodás, a széljárás sunyi lesése. Egész mellet, szilárdan állt ki, amikor a szennyes fasiszta ár növekvőben volt.

A munkásság forradalmi mozgalmával állandó eszmecserét, dialógust folytatótt, eszményi útítárásként, ahányszor megbecsüléssel közeledtek hozzá.

A hitleri területfoglalások nem szédítették meg. A különböző nagyhatalmi döntések hatására nem tagadta meg a Vásárhelyi Találkozó hitvallását, mint mások tették. Amikor 1940 tavaszán sztánai villájában meglátogattam a kommunista párt megbízásából, katasztrófálisnak ítélte a helyzetet minden Duna menti kis nép számára. A Horthy-uralom alatt azok sorában találjuk, akik a szabadságeszméket védtek a béke, a testvériség és a függetlenség jegyében. Nem volt hát szükséges elvi vargabetűre a hitleri armada futásakor. Ezredétől elmaradva levetette a tisztí egyenruhát, vállalta a kockázatot, s viszontagságos úton hazajött Kolozsvárra, hogy segítsen az új élet építésében.

Úgy vélte, hogy most már nem a polgári radikálisok balszárnyán, hanem a kommunista pártban a helye. Mások viszont nem így gondolták, mert tévesen úgy tanulták, hogy az osztályharc tovább élesedik a szocialista fejlődés útján. S ki lehet gyanúsabb az útítársak közt, mint egy tisztí egyenruhát viselt entellektüel?

A dogmás, szektás torzítások, ha megviselték is, lelkileg nem tudták szétropantani. Ha másokkal együtt mélyeséges igazságtalanság történt is vele, bizva-biz-

vást hitte, hogy kiderül még. Önéletrajzában kora nagy metamorfózisát igyekezett megírni, az adott lehetőségek közt.

A polgári demokrata értelmiség megnyerése a munkásmozgalom részéről történelmi feladat volt ekkor. Az átértékelés nem jelentette az értékek felforgatását, elvetését még kevésbé, hanem mélyebb kapcsolatok s árnyalati rokonságok felismerését. Így volt ez Miko Imre esetében is; bár több hullámmal — egy nálam is fiatalabb nemzedékből jöve. A harmincas-negyvenes évek feltáráshoz éppen az ő tanúságára volna szükség, aki a gróf Bethlen György-féle Magyar Párt és a báró Bánffy Miklós-féle Magyar Népközösség jogvédő irodájának egyaránt vezetője volt, később az Erdélyi Párt egyik szóvivője. Mint fiatal korában marxista körök neveltje, elsőrangú koronatanú. Annál is inkább, mert ha nem is menett el egy-egy folyótán felünk, a fasiszta demagógiát mindig elvetette. Szocialista meggyőződéssel kezdte és végezte. Megpróbáltatásai következtében kitört betegsége végzett vele férfikorának teljében. S mint Szentimrei, élete feléig sem jutott el emlékirataiban... Pedig olyan adatok birtokában volt, mint senki más. Hiszen az erdélyi magyarság két világháború közötti hivatalos polgári szerveinek levéltárányaga valamelyik budapesti bankpincének a fenekén hevert. Majd onnan is eltűnt. Bombázáskor vagy ágyútűzben semmisült meg.

A Magyar Párt kétségkívül nem volt mindenestül az a mumus, mint amilyenek a *Magyarpárti Ellenzék* s eleinte a MADOSZ is feltűntette. De nem lehet letagadni azt sem, hogy a Magyar Párt vezetőségének reakciós magja kezdettől fogva a legnemesebb nemzetiségi demokrata indulások szétmorzsolója volt, és számos haladó személységet kényszerített holtvágányra.

Az itt élő magyarságnak sok kárt okozott az a felfogás, amely a megcsappant jövedelmű arisztokrácia mintegy isten kegyelméből való vezető szerepére esküdt, amelyik elfojtotta a parasztság és a radikális értelmiség újra meg újra alapított néppártját s a liberális polgárság törekvését a társadalmilag méltányosabb összetételre a magyar párti vezetőségben.

A demokratizálás szóbeli, futólagos ígérete fejében a polgári ellenzéki csoportokat rendre felszívták a Magyar Párt állóvizei. Kivéve Marosvásárhelyt vagy Temesvárt és néhány más göcöt, ahol a szabadelvű elemeknek már elejétől fogva komoly pozíciói voltak a vezetésben.

De lehetett volna teljes képet nyerni a két világháború közötti nemzetiségi életről a munkásmozgalom nélkül? Ha a sáncaljából kikerült munkás Nagy István nem írja meg a maga négykötetes „önéletrajzi regényét”? Még ha néhol nyersen is, néhol éppen a baloldali értelmiség felé szurkálva?

Akárhogy vesszük, kivéve első „mozgalmi” regényeit, Nagy István mégiscsak elsősorban író volt, s csak azután aktivista. Szinte egyedüli a maga nemében az egész magyar nyelvterületen. A munkásmozgalom egyik összekötő láncszeme az antifasiszta törekvések, majd a Vásárhelyi Találkozó és szellemi öröksége felé. Akármilyen egyenetlenül is, de egy páratlan élet képletét nyújtva.

És Kacsó Sándor „önéletrajzi visszaemlékezéseinek” tekintélyes ezerszázötvenoldala? Mi maradt volna enélkül a két világháború közti falu erjedéséből, Benedek Elek „fiainak” harcaiból?

Bennünk, akik a MADOSZ-t építettük, a forradalmi eszmékör mintegy harc közben tisztult ki. Bármennyire is fűjtük a kátét, a gyakorlatban eleven gondolatokkal, kezdeményezésekkel jöttünk, mert nem volt honnan érvényes, kész klisé kapnunk sajátos helyzetünkre. Keserves tapasztalatok révén tanultuk meg, hogy a balosság nem azonos a forradalmisággal. Hogy imminens és permanens világforradalmi álmokban élve nem vihetjük előbbre a dolgok fejlődését.

Már javában benne voltunk a népfronti szövetségi politika gyümölcsöző alkalmazásában, amikor a szélsőjobbról jövő orvtámadások közepette a szélsőbalról jövő kételyek és merevségek is gyengítették sorainkat, pusztá taktikázásnak véve a demokrata erők összefogásának imperatívuszát.

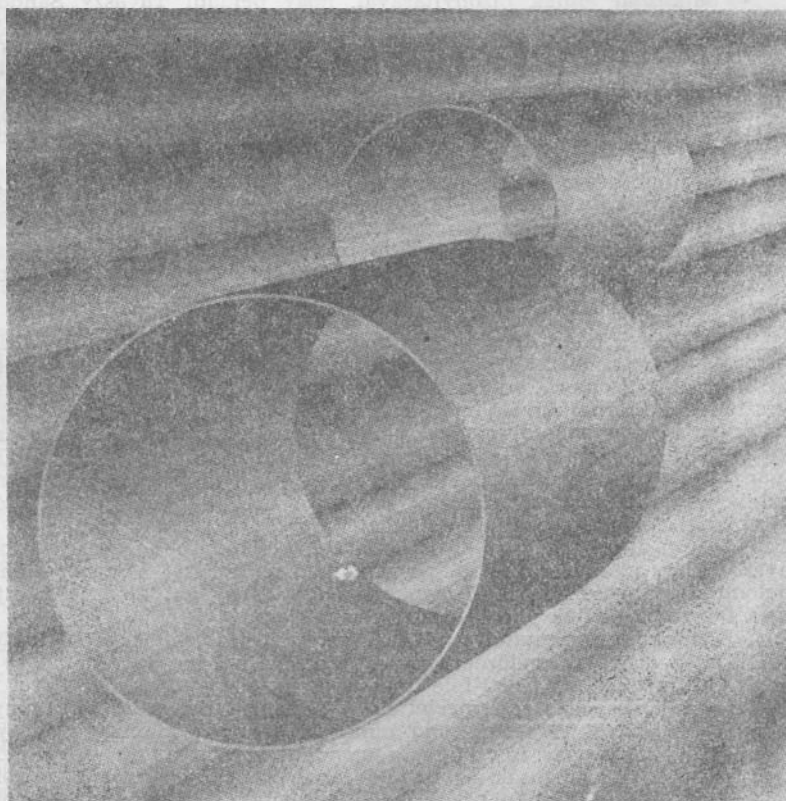
Tény azonban, hogy még mi is, akik a meggyőződés első hevével vállaltuk magunknak a népfrontos harcot, legtöbbször csak azt bírálhattuk, amit a polgárosult Nyugat vészfelhői hoztak. De ami keleten a torzított forradalmi eszmék mögött burjánzó maradiság volt, annak felismerését sokáig a mozgalmi fanatizmus zárta el előlünk. S egy-egy vészkiáltás ha át is villant agyunkon, eszmevilágunk nemegyszer összeszűkült.

Kétségkívül élt bennünk egy alkotó és újító forradalmiság szándéka, a tömegtapasztalatok és a gondolkodás szintéziseként. De sok mindent kell még más világításba helyeznünk mindabból, amit életünk folyamán észleltünk és cselekedtünk.

Úgy érzem mégis, hogy buktatókban és szédületes fordulóknak bővelkedő korunk egyetlen emberséges, áldozatkész és tiszta szándékú forradalmár tapuját sem kell elmarasztalnunk azért, mert voltak utólag tévesnek bizonyult lépései is.

Számunkra, kik a végső célkitűzések eléréseért küzdöttünk, nem volt más alternatíva, mint a kommunisták frontja, amely ha nem is tévelygés nélkül, de magával lendítette a fasiszta téboly és fajirtás ellen tollal és fegyverrel küzdők seregét.

A történetek helyes értékelésének, a jövő jobb útra irányításának ma egyik lényeges követelménye: életünk döntő tényezőinek mérlegre tevése. Így tekinthetjük közéleti szükségletnek egyéni vetületű tapasztalatainkat. Így tehetjük biztosabbá léptünket a történelemben a szocialista humanumért küzdő vonulaton.

Fazakas Tibor: Hengerek

Szociográfia a Magyar Kisebbségben

Jakabffy Elemér lugosi sajtóvállalkozása, a több mint húsz éven át (1922—1942) rendszeresen megjelenő, a polgári-kispolgári alapon haladó, demokratikus nézeteket valló lap — a *Magyar Kisebbség (MK)* — sajnos, mindmáig az ismeretlenség homályában maradt, kritikai-marxista értékelése váratott magára. E sorok írója vállalkozott a globális mérlegelésre, a kisebbségpolitikai szemle érdemeinek és balfogásainak megtartva-eltető felszínre hozására. Ebből a monográfiából ad közre egy kis részt, azt, amely a folyóiratnak főleg a bécsi döntés után kibontakozó szociográfiai munkálkodását jellemzi. Teszi ezt abban a tudatban, hogy ennek a tevékenységnek a megismerése jól kiegészíti a felszabadulás előtti hazai magyar szociográfiáról alkotott képünket. Erre a kiegészítésre érzésünk szerint szükség van. Amikor ugyanis alulírott számba vette a Gusti-féle szociológiai iskola és a romániai magyar szociográfia közötti kapcsolatot, az a hamis illúzió fogalmazódott meg (éppen a *Korunk* hasábjain), mintha valaki is a monografikus iskola hatását „kérné számon” mindenkítől. Az *egyetlen* korrelációt nyomom követő tanulmány nyilván csupán a monografikus elmélet és gyakorlat, valamint a hazai magyar társadalomkutatás viszonyát akarta megvilágítani, de nem zárta ki más hatások jelenlétét. Ezekről — akár, mondjuk, Németh László eszméinek hazai visszaverődéséről —, ha kedve tartja, bárki írhatja ugyanilyen egyszempont-központú értekezést, s akkor senki sem kifogásolhatná, miért nincs kifejtve benne a... Gusti-hatás. Az egyszerű kijelentésen túlmenően akárki megpróbálkozhat annak bizonyításával, hogy például Tavasz Sándor vallásbölcseleti társadalomszemlélete, igenis, alkalmas volt a nemzetiségi sajátosság szociográfiai megismerésére, bár ez esetben kétem a sikert, ugyanis a két világháború között élt teológus-bölcselelők egyszerűen *nem hatott* az itteni magyar szociográfiára, egyetlen konkrét szociográfiai tanulmány sem született az ő elvont fejtegetéseinek „alkalmazásaként”, s ez talán elég bizonyíték arra, hogy a Tavasz-fejtegetések megmaradtak „elméleti introspekciónak”.

Az MK szociográfiai szorgoskodása azt igazolja, hogy a Gusti-iskola „uralmi helyzete” nem zárta ki más ihletettség befogadását. A szociográfiai önfényképezést (a szót értők számára talán hozzá sem kellene tenni: nem a tények fényképezik önmagukat, hanem a szociográfus által föltárt tények lesznek fényképei saját mai és múltbeli létünknek) a maga idejében sokféle-képpen el lehetett végezni, s miként azt az MK tanúsítja, akár a Jugoszláviából jövő inspiráció fölhasználásával is.

Az 1940-es bécsi döntés nehéz helyzetbe hozta az MK-t. A Bécsben meghúzott határokon innen maradt nemzetiségi energiákat újból le kellett mérni. A mérleg-készítés elég szomorú eredménnyel járt, nemcsak a kisebbséget szolgáló folyóirat vesztette el számos kiváló munkatársát és olvasótáborának jelentős részét, hanem maga az egész romániai magyarság is veszteséges maradt, hiszen az *Erdélyi Múzeum*, a *Hitel* vagy a *Pásztortűz* című folyóirat megszűnt számára művelődést, tudományt terjesztő eszköznek lenni. E veszteségeket elsősorban az MK-nak kellett pótolnia. A lap tudatosan vállalta: átveszi a horthysta megszállás után a korábban kisebbségi folyóiratok néhány feladatkörét. Ez a feladatvállalás és a szociográfiai érdeklődésű fiatalok nagyobb méretű bekapcsolódása a szerkesztésbe azt eredményezte, hogy mondjuk a *Hitel* vagy részben az *Erdélyi Múzeum* önmagukat társadalomtudományosan felmélő igyekezete most már az MK-t is kezdte áthatni: remek faluszociográfiaiak jelentek meg a szemlében.

A konkrét falukutatás nyilván nem volt előzmények nélküli. Még a bécsi határok megvonását megelőzően jelentkezett a laphoz az érdeklődés a szociográfia iránt, fölfigyelték a Gusti-féle bukaresti szociológiai iskola egyes eredményeire, így például elismeréssel ismertették az iskola temesvári kiadványát, a *Revista Institutului Social Banat-Crișana* című folyóiratot¹, kiemelték, hogy az együttélő nemzetiségek számára is tartalmaz mondanivalót, s az az eléggé sötét kép, amelyet a Gusti-szociológusok az itt élő lakosság életviszonyairól rajzoltak — elnéptelenedés, a gazdasági, erkölcsi, közegészségügyi, művelődési állapotok — a magyarságot is foglalkoztatják.

A konkrét szociográfiai felmérések előtt megmutatózó szociográfiai tájékozódást bizonyítja az is, hogy az MK felfigyelt Vámszer Géza Szakadatról írt falunomográfiájára, kiemelte e remek munka érdemeit, mindenekelőtt a lakközös nélküli szókimondást (nem a vasárnapi falut tárja elének — mondták), a román—magyar együttélés valóságú bemutatását s azt a mély igazságot, hogy a földet egymás mellett megdolgozó, különböző nemzetiségű parasztek létproblémái közegek, a sovinszta ekverés ebben a közegekben eleve kudarcra ítélt vállalkozás. A Vámszer-féle, kézzelfogható, tényszerűen bemutatott valóságot az MK recenzense egyetemesítő céllal értékelte, ilyen viszonyok megteremtését várta el mindenhol, ahol a különböző nemzetiségűek együtt élnek és dolgoznak.² Ami pedig a Vámszer-mű értékelésén túlmutat, s már az önálló szociográfiai munkálkodás csiréit jelenti: az MK érdekes eredeti kézíratos feljegyzések alapján kiegészítette Szakadát múltjának taglalását. Mivel a településtörténeti adatok bemutatása a falurajzok szükségképpen elemeinek tekinthetők, így végső fokon ez a kiegészítés már a szociográfia körébe tartozott.

A tulajdonképpeni szociográfiai helyzetfelmérés azonban csak a határon túl maradt társadalomtudományi színezetű lapok kiesése után kezdődött, de egészen rövid idő alatt (mindössze két évet élt az MK a bécsi döntés után) igen eredményes természet takarítottak be. Különös jelentősége volt ebben a vonatkozásban Szikrény Vilmos hozzáértő, mély meglátásokban gazdag írásának, amely a faluszolgálatot és a hozzá szükséges felmérések számára felhasználható teoretikus alapot jól felépítette.³ Értékesen kibővítette ezt az elméleti eszmefuttatást Segesváry Pál.⁴

Szikrény és társai — egyelőre az elmélet vonzkörében — föltárták az önmegismerés tárgyának, a falunak néhány lényeges összetevőjét, s ezzel irányt mutattak a konkrét vizsgálódásoknak. Több évtized távlatából is érdemes szemelgetnünk a lényegre érítő meglátásokból, vagy azért, mert ugyanilyen jelenséggel napjainkban is találkozunk, vagy azért, hogy ezek eltűnésének észlelésével a változásokot jobban tudjuk érzékelni.

Szikrény szerint a falusi ember nem lelkesedik különösen a természetért — magától értetődő állapotnak tartja saját maga beleszervülését a természeti környezetbe —, de annál inkább felébred benne a régi létkeretek iránti nosztalgia, mihelyt kikerül köréből. Ez az egyéolvadás érzése azonban sajátos látásmódot kölcsönöz a falu emberének. A specifikum nemcsak abban áll, hogy másként látja a természeti létet, mint a kívülálló szemlélő, a városi (aki például elgyönyörködik a határban a pipacson és a búzavirágon, a falusi pedig inkább arra gondol: csak nehogy az én földemen teremjen). Ennél távolabbi kihatásokat is meglátott a szerző. Az idős falusi ember megbékélését a halál gondolatával, vagy azt a panteisztikus vallásosságát, mely szerint ember, isten, természet mintegy együtt él a nagy egységben. Jó megfigyelései voltak a műlthoz kötöttségre nézve is. A földműves úgynevezett konzervatívizmusát nem tartotta egyértelműen elítélendő jelenségnek, hiszen — főleg a kisebbségi sorsban — ez a műlthoz való ragaszkodás önmegőrző finalitású is, a fölszívódás és a nemzeti egyéniség elvesztése ellen munkálkodik. A cikkíró a parasztembert nem holmi eszményített modellként eleveníti meg, hanem a maga benső ellentmondásosságával, aki sajnálja a városit („adtam [inkább jó áron eladtam] szegénynek“), de irigylis („könnyű az uraknak“), őszinte és kétszínű, félnék és hetyke, a bizalom és félelem egyaránt áthatja és így tovább.

Fel lehet figyelni Szikrénynek arra az eszmefuttatására is, hogy milyen viszony létezik a falu művelődési értékeinek megőrzése és a falusi értelmiség között (bár e tekintetben a túlzások sem hiányoztak). Jól látta a szerző, hogy a román falvakban az értelmiség külső formájában, életmódjában (lakásberendezés, öltözködés stb.) azonosul a parasztek életvitelével, a magyar falusi értelmiség viszont általában „lerázta magáról“ a népi kultúrát, a maga külsőlegességeivel együtt. Alapmondanivalója helyes: elsősorban a falusi értelmiséget lehet felelősségre vonni a népi kultúra pusztulásáért, főleg rajta múlik, hogy ez a művelődés tovább éljen, de aligha hihető, hogy ennek egyetlen módja az lenne, ha a nadrág helyett felöltötené a falusi gúnyát.

Segesváry Pál — Szikrényhez hasonlóan — töprengésre alkalmas társadalomlélektani mozzanatokra hívta föl a figyelmet. A falura — szerinte — a statikus életforma jellemző, ez ad biztonságérzetet (ősidőktől fogva mindig volt mit dolgozni, s ugyanazt kellett tenni mindig), és ehhez kapcsolódik a munka feltétlen vállalása. A faluszociográfusok számára ma is izgalmas összefüggést világított meg a tanulmányíró: a munkában és általában az életmódban a hagyományokhoz való kötődés az emberi tudás gyarapodásával bizonyos egyensúlytölődést idézhet elő. Bergson ismert korrelációja ez, mely szerint az ismeretek mennyiségi felhalmozó-

dása (s persze ennek kihatása a hagyományos mindennapi foglalatosságára és életvitelre) nincs összhangban az erkölcsi elvárások ehhez alkalmazkodó növekedésével. Ha ezt az ellentétességet nem is szabad a konfliktusosságig kiélelni, az MK-szerző jellemzése mindenestre valós, s nem véletlen, hogy a konkrét falufelmérések a paraszti élet erkölcsi oldalára oly nagy súlyt helyeztek.

Az MK-ban közölt szakszociológiai tanulmányok — a mostoha helyzet kényszere miatt — csak egy tájegység falvainak bemutatására vállalkozhattak. A kör középpontja Temesvár volt, s a sugár sem lehetett túl nagy: a nagyváros körül elhelyezkedő, sok szempontból egymáshoz hasonló, de számos vonatkozásban egymástól eltérő nyolc faluról készítettek tárgyyszerű, megbízható rajtot. Érdekessége is van ennek az akciónak: az MK-ban megjelent első terjedelmes falufelmérést nem romániai szerző írta. Thomka Viktor Jugoszláviában élő szociográfus mutatta be az „aldunai székely községet”, Hertelendyfalvát (Vojlovica).⁵ A jugoszláviai falujellemzés mind tartalmi, mind pedig módszertani szempontból tanulságos volt az MK fiatal szociográfusai számára. Metodológiailag követhető utat jelölt meg, tartalmilag pedig ráébresztett arra, hogy a határokkal elkülönített falvakban igen sok az azonos probléma, tehát a megoldáskeresésben nem szabad elszigetelten gondolkodni.

A nyolc romániai faluképet hét szerző készítette: Szikrény Vilmos Ötvösöt (Otvęsti)⁶ és Temesfüzest (Fibiş)⁷, Bányai Géza Medvest (Medveş)⁸ és Temesjenőt (Ianova)⁹ mérte föl, Farkas László Dettáról (Deta)¹⁰, Tökés Gyula Bunyaszekszárdról (Bunea-Mică)¹¹, Orgonás Mihály Dezsánfalváról (Dejan)¹² és Ménessy Gyula meg Hangay László Facsetről (Făget)¹³ írt átfogó falurajzot.

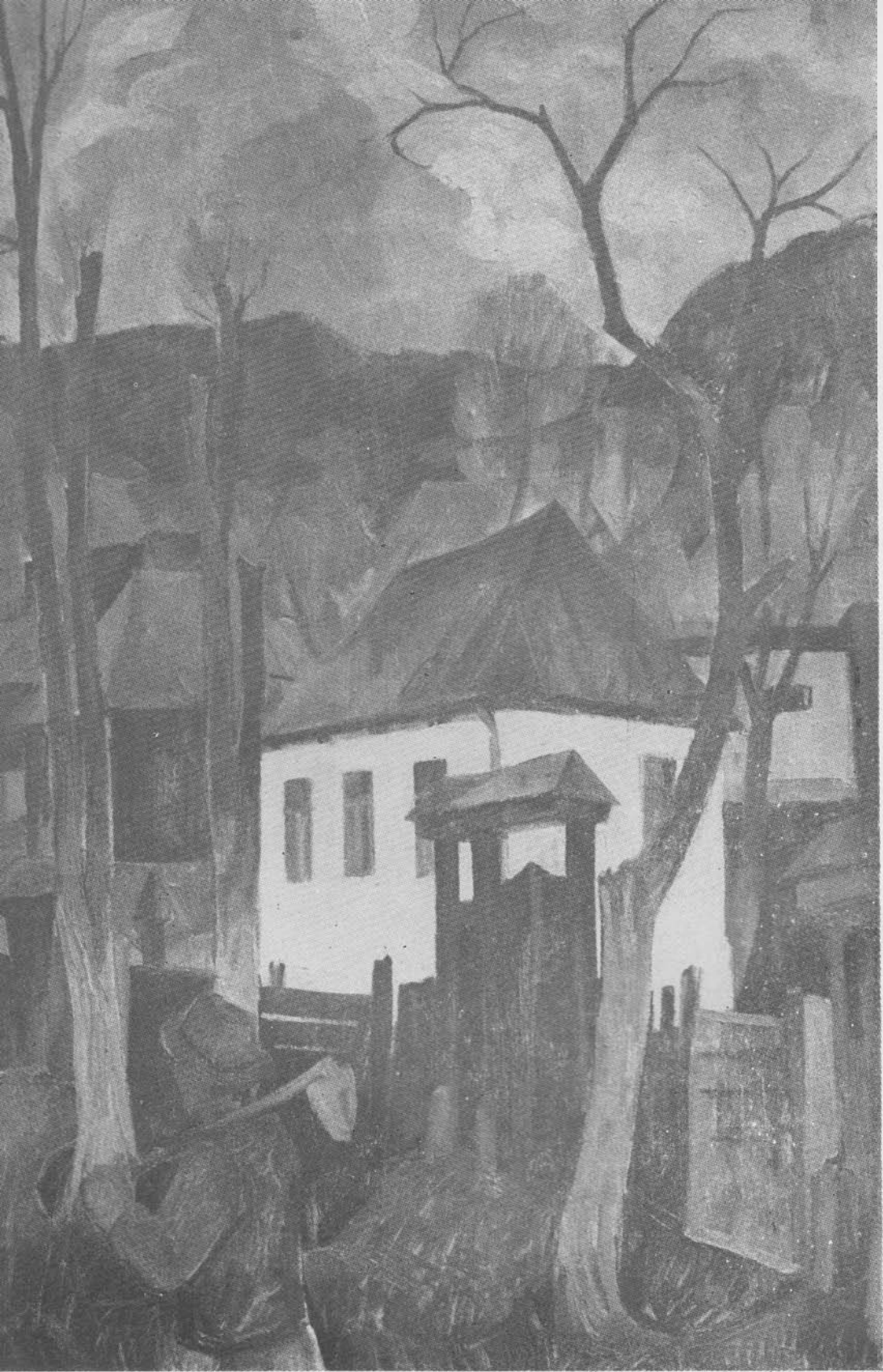
A Jugoszláviából kapott minta, valamint a további tájékozódás számára bizonyítási alapel szolgáló első tanulmány Ötvösdről rányomta bélyegét a falurajzok szerkesztésére, tematikájára, értékelési módjára. Erdemes erre a struktúrára figyelni, hiszen — mutatis mutandis — akár a mai szociográfiai faluképek elkészítésekor is főlhasználandó: a település története, közigazgatási helyzete, természeti környezete (talaj, elemi csapások stb.), a demográfiai tényező (ez minden tanulmánynak a gerince volt, átfogta a faluba történő bevándorlástól, a lélekszám alakulásától, a családalapítástól a születés és elhalálozás számadataiig a népességmozgást meghatározó tényezőket), a munkával-termeléssel kapcsolatos adatok (birtokviszonyok, határok kiosztása, a földek felosztása, a gazdálkodás módja, foglalkozási ágak — állattenyésztés, gyümölcsstermesztés, az ipar és kereskedelem helyzete —, gazdasági intézmények), a falura háruló terhek (adók, általában a pénzügyi helyzet), művelődés (milyensége, intézmények, iskola), erkölcsi viszonyok és vallásosság, egészségügy (lakáshigiéniá, ruházkodás, népművészet, népszokások. Ettől az ésszerűnek nevezhető sémától általában nem tértek el a tanulmányok, legfeljebb egyik vagy másik oldal nagyobb súllyal jelentkezett. (A Dettáról írt munka például népesedésközpontú.)

A bemutatott falvak sok szempontból különböztek egymástól, de a többekévesébe azonos látószög felvétele egységesítő következtetések levonását tette lehetővé. Volt olyan falu, amely eredetileg színmagyar településként jött létre — Ötvös; nevét egyébként Eötvös Józsefről kapta —, s ahova az 1900-as évektől kezdődően szívárogtag be a németek, akadt azonban olyan falu is — Temesjenő —, amely kezdetben többségében román volt, Dezsánfalva első lakói pedig románok és szerbek voltak, közéjük ékelődtek be a németek és a magyarok. A községek fajsúlya is különbözött egymástól, Bunyaszekszárd például még községnek is alig nevezhető kis telep volt, Deffa ezzel szemben erős nagyközség, valamikor „a monarchia legszebb községe” nevet viselte, s Facset egykor egyenesen mezőváros volt.

A különbségek ellenére egy tendencia jól kihámozható e községek — és a jugoszláviai Hertelendyfalva — létformálódásából. Olyan vidékek falvai ezek, amelyekben a magyaránny betelepítés folytán természetszerűleg végbement beszívargás a különböző nemzetiségek összekeveredésével járt. Románok, magyarok, németek, szerbek, zsidók, cigányok (Hertelendyfalván még szlovének is) ilyen vagy olyan arányban együtt éltek, hatottak egymásra, egyik vagy másik irányban az asszimiláció jelenségei is megmutatkoztak. Az egyirányú beolvasztás tényét kizárták a bemutatott adatok. Facseten például a felmérés azt igazolta, hogy a vegyes házasságok következtében inkább a magyar lakosság olvadt be, máshol viszont, így Dezsánfalván, a magyarok asszimilálták vegyes házassággal az ott élő németeket. A ki nem mondott, de jól kiolvasható következtetés magától adódott: a kisebbségi létezés szempontjából rendkívül fontos leszögezni azt, hogy a beolvadásnak van természetes, spontán formája, de erőszakos változata is. Az önmagától adódó forma — ha a külső beavatkozó erők nem lépnek föl kényszereszközökkel — nem fenyeget a teljes felszívódás, az eltűnés veszélyével, hiszen a „veszteség” és a „nyereség” rendszerint kiegészíti egymást. Ez ellen hadakozni amúgy sem lehet, annál

PÁLL LAJOS: 1. IGAZAD VAN
2. AKACFÁK

inkább az egyirányú és nem természetes beolvastás ellen. A felmérésekből az is kitűnt, hogy a nem természetes asszimiláció egyik oka az előnyök keresése, tehát elsősorban a többségbe való felszívódásként nyilvánult meg (abban a reményben, hogy így megszűnik a hátrányos elbírálás), de jelen lehetett úgy is, hogy „a birodalmon kívüli birodalmi németiség” eszméje kecsgettetett előnyökkel, ha valaki befogadtatja magát a német közösségbe.

Ez utóbbi jelenség volt tapasztalható Dettán, ahol elég tekintélyes számú német élt, s a román hivatalos körökben elfogadott kategorizálás — „megbízható” és „nem megbízható” kisebbség — gyarapította a németek sorait, mivel a hozzájuk tartozás a „megbízhatóság” pluszát nyújthatta a beolvadónak.

A nemzetiségi hovatartozás szerinti népességmozgásból a fiatal szociográfusok kiemelték egy lényeges disztinkciót. Meglátták, hogy más a természetes népszaporulat, és ismét más általában a nemzetiségek egymáshoz viszonyított számarányának alakulása. A nemzetiségi népesedési tényezőt nagymértékben befolyásolja a szubjektív tényező, a bevallásos nemzetiségi hovatartozás, ami az asszimiláció jelenlétében a természetes népszaporulat ellen dolgozik (kiválás esetében), de szaporulathozó elem is lehet (az önkéntes nemzetiséghez-tartozással).

A vizsgált falvak globális képe bizonyított még egy dolgot. nem ősidőktől lakott, hanem telepítéssel létrehozott helységekről lévén szó, nyilvánvalóvá vált, hogy teljesen mindegy, kik alapították eredetileg az adott falut, községet, hiszen később amúgy is a kiegyenlítődsé folyamatára ment végbe, a keveredés mindenképpen bekövetkezett, s a huszadik század közepe felé közeledve egyszerűen csak a munkában, közös kapcsolatokban meghonosodott egymást megbecsülés jelenségét tapasztalhatjuk.

A gazdasági életben, a termelés milyenségében, a foglalkozási ágakban hasonlóképpen elég nagy eltérések adódtak, a népszaporulat arányaiban is léteztek eltolódások — általában az egyke okozott gondot, a jugoszláviai Hertelendyfalván viszont nem az egyke, hanem a „tizenegyke” volt divatos —, ennek ellenére az ilyen eltérések mögül is előbukkant az egyetemesség. A munkához való egyértelműen pozitív hozzáállás, a szorgalom, valamint — nagybirtok nem lévén — a fogékonyabb osztálykülönbség-észlelési készség hiánya minden faluban kimutatható volt. Nyomon lehetett követni mindenütt a volt uradalmi nagybirtok szétesését, de ezzel együtt a belső polarizálódást is, a nagybirtok eltűnése nem szüntette meg falun a szegény és gazdag közötti különbségeket. Megnyugtató tényként tapasztalták, hogy elsődlegesen a munkához való viszonyulás — a szorgos vagy lusta élet —, nem pedig a nemzetiségi hovatartozás az emberértékelés fő ismérve. (Érdekes viszont egyes foglalkozási ágak kötődése valamelyik nemzetiséghez — így például több kutató megállapította: a len és a kender feldolgozásával kizárólag a román lakosság foglalkozik, de az ok nem volt vizsgálódás tárgya, egyszerűen csak leszögezték a tényt.)

Az iskolarendszer és a gazdálkodás közötti viszony szintén felszínre került, s ennek különösképpen a kisebbségek nyelvén folyó tanulási elégtelenségei miatt volt jelentősége. Mezőgazdasági intézmények vagy legalább a mezőgazdasági szakemberek azért hiányoztak, mert az általános műveltség iskolái, anyanyelvi elsajátításának súlyos akadályai voltak, s így a mezőgazdasági továbbképzésre nem, vagy csak kismértékben nyílt lehetőség.

A legbeszédesebb kapcsolatok azonban kétségtelenül a falu szellemi életével, erkölcsi mentalitásával összefüggésben domborodtak ki. Jó megfigyelés több szerzőnél az a visszatérő megállapítás, mely szerint a falu etikai ítélkezésének tárgya rendszerint az, ami eltér a megszokottól, legyen az valamely megnyilvánulás, például az erkölcsi magatartás sajátos esete. Visszatérő motívum például, hogy a falvak lakói a legnagyobb természetességgel élnek együtt, különleges érényeket nem mutatnak egymás iránti viselkedésükben, akkor viszont, amikor valamilyen sajátos jelenség adódik, s egyesek a többiekétől eltérő helyzetbe jutnak, azonnal előtérbe kerül az erkölcsi tett, aldozatot tudnak hozni egymásért, segítenek a bajba jutottakon, egyszóval „gyakorolják” az erkölcsiséget, amely egyébként a különlegesség hiányában lappangó állapotban van. Ugyanez állt az erkölcsi megbélyegzés tárgyára is, így például a városból ellesett negatív viselkedésformákra. (A jugoszláviai faluban jellemző módon nem a „kiöltözést” — a falusi lányok várost majmoló ruházatkodását —, hanem a „kivetkőzést” nézték ferde szemmel, értve ezen a régi népi öltözködési szokások föladását.)

A falu hagyománytisztelete is szemléletessé vált. A Bukovinából az Al-Duna mellé telepített csángók például magukkal hozták építkezési szokásaikat, s az alföld szélén is úgy építkeztek, mint egykor a hegyek lábánál: fából. Megfigyelték a foglalkozásbeli folytonosságot is, valamilyen fajta munka művelőjének családjából legalább egy gyerek az apja mesterségét folytatja. Sajnos, a hagyományörzés egyik

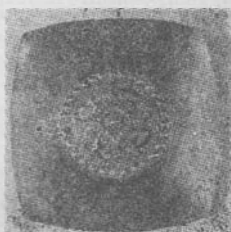
legfontosabb területén, a népművészetben, népszokásokban nem mindig tapasztaltak szívderítő jelenségeket. Míg, mondjuk, Dezsánfalván elég jól megőrizték a népi hagyományokat, addig más helyeken a városi izlés(-telenség) betörése a hiteles népi alkotás derekba töréséhez vezetett. S ez nemcsak abban a különleges helyzetben volt tapasztalható, amikor a csángó-székelyek (ahogy a szerző nevezte őket) az Al-Dunára kerültek, s a térbeli folytonosság hiányával és a régi foglalatosságok átalakulásával vagy a népművészeti tárgyak elhasználódásával (eltört kancsók, tönkrement népi bútrok stb.) a folytonosság megszűnt. A kontinuitás megítélésében — ritkán — maguk a szerzők is helytelenül ítélték, így például a Medvesről készült falurajz írója azért örvendezett, hogy a Betlehem-járás elvesztette régi lármás jellegét, s kizárólag „egészséges egyházi” szelleművé vált.

A falusi gondolkodásmódról is tudtak érdemlegesen mondani. A közösségi érzelmek áthelyezése a gondolatiségbe, a nemzeti gyűlölködés hiánya a mentalitásban jól jellemezte a falusi dolgozók spontán, egészséges társadalmi valóságglátását. Igaz, a szociográfusok látták ennek a gondolkodásmódnak az egyoldalúságát is, az elvont-általános fogalmak hiányát, a logikainak az érzékszervi konkrétba történő felszívódását. (Telitalálat például Thomkának az a megfigyelése, hogy a falusi ember az idő elvontsága helyett a tapasztalható térbeliségben gondolkodik: „aratáskor, kapáláskor stb. született“.)

Mindent egybevetve: az MK érdemtelni munkát végzett akkor, amikor a falufelmérő hivatást komolyan vette. Nekünk, utódoknak ezek a tanulmányok pontos információkat közvetítenek az akkori társadalmi valóságról, de ezen túlmenően jelentések azért is, mert a falumozgás általános irányát értékelik, eljutva egy pontra (a negyvenes évek elejére), amely — elsősorban a mai lelkes fiatal szociográfusok számára — összehasonlítási alapul szolgál az azóta eltelt idő folyamán megmutatkozó tendenciák kiolvasásához.

JEGYZETEK

1. Kardhordó Károly: *Revista Institutului Social Banat-Crișana*. MK, 1940. 5:116—120. Itt jegyezzük meg, hogy az MK-ban számos szerző álnéven írt. Nincs kizárva, hogy a Kardhordó Károly szignó magát Jakabffy Elemért takarja. Az egyes álnevek pontos feloldásáig azonban (maga a lap ezt sohasem tette meg) a szemlében szereplő aláírásokat használjuk, s megfejtésükhöz az olvasók segítségét kérjük.
2. A könyv értékelője így zárja recenzióját: „Adja a jó Isten, hogy a szakadati románoknak és magyaroknak ez a testvéri jó viszonya terjedjen ki egész Erdély területére, hogy így Erdély végre a béke, a jólét és a kultúra hazájává váljék.“ (Vámszer Géza: *Szakadati*. MK, 1940. 15—16:369.)
3. Szikrény Vilmos: *A falu szolgálatában*. MK, 1941. 6:142—146., 16:387—391.
4. Segesváry Pál: *Még néhány szó a falu szolgálatában*. MK, 1941. 9:213—215.
5. Thomka Vilmos: *Egy aldunai székely község szociográfiája*. MK, 1939. 11:258—264., 13—14:322—327., 16:398—402., 17—18:432—433., 23:562—566.
6. Szikrény Vilmos: *Ötvösd*. MK, 1941. 3—4:80—89.
7. Szikrény Vilmos: *Fibiș (Temesfüzes)*. MK, 1941. 15:361—374.
8. Bányai Géza: *Medves*. MK, 1941. 7—8:176—184.
9. Bányai Géza: *Janova*. MK, 1941. 13—14:238—246.
10. Farkas László: *Delta magyarsága a bánsági magyarság sorskérdéseinek tükrében*. MK, 1941. 13—14:328—346.
11. Tőkés Gyula: *Bunea-Mică (Bunyaszekszárd) múltja és jelene*. MK, 1942. 5:91—105.
12. Orgonás Mihály: *Dejan (Dezsánfalva)*. MK, 1942. 6:124—234.
13. Ménessy Gyula—Hangay László: *Făget*. MK, 1942. 11—12:210—226.

Dénes Sándor fémdomborítása

A muzeológia — közügy

Napjainkra örvendetesen kiterjedt múzeumaink hálózata. Míg valaha csak a nagyobb városok, történelmi nevezetességű helységek büszkélkedhettek ilyen létesítménnyel, most Töröcsvártól Máramaroszigetig és Gyergyótól Torockón át Székelyhídig falvak és kisvárosok sokaságának sikerült értékes gyűjteményt összehoznia, annak helyiséget biztosítania — egyszerűval intézményi rangra emelnie a vidék ereklyékben megtestesült hajdaniságának hajlékát.

Az viszont már kevésbé örvendetes, hogy míg egyik múzeum — sok esetben kincseinek értékétől függetlenül — bőven rendelkezik személyzettel, helyiséggel, bútorzattal, addig mások alig-alig tengődnek. S e helyzetnek — no meg más tényezőknek — a függvényében némely múzeum igen gazdag tevékenységet fejt ki falain belül és kívül, egyik-másik viszont alig-alig hallat magáról. Pedig hát a múzeum távolról sem csupán egyfajta kiállítás, amelynek termeiben horgolató vagy szundikáló nénikék várják a látogatókat... Szerte a világon és nálunk, a múltban és manapság minden valamire való múzeum élénk tudományos, kiadói, népművelői munkát végzett és végez. Gondoljunk csak arra, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület ásatásokat, tudományos tanácskozásokat, gyűjtéseket szervezett, lapot, füzetsorozatát jelentetett meg, se szeri, se száma hajdanvolt sok-sok águ tevékenységének (érdemes volna már megírni e kiváló régi intézmény átfogó monográfiáját például egy *Téka*-kötetben). Mi tőrés-tagadás ez bizony afféle „muszáj Herkules“-i erőfeszítés volt, de hát meglehetünk, meglehetünk-e valaha is mi enélkül? Ezeréves kulturális fejlődésünket a csanádi, a váradihegyfoki, a gyulafehérvári és a kolozsvári püspöki vagy apátsági könyvtáraktól, kódexmásoló műhelyektől meg iskoláktól kezdve a kellő intézmények hiánya jellemzi, s ennek nyomán az, hogy meglévő intézményeink — ezúttal nem tisztelet, hanem megvetés illesse a kivételt — eredeti rendeltetésüktől és szűkebb értelemben vett hivatásuktól eltérően, azt túlhaladóan, sok mindenhez hozzálátnak s több-kevesebb sikerrel meg is birkóznak a többletfeladatokkal.

Az *Acta Hargitensia* első kötetének megjelenése egész művelődési életünk számára örvendetes esemény. És úttörő jellegű — sok egyéb mellett — a tekintetben is, hogy egy megye négy, különféle aculatú múzeumának közös kiadványa, melyben ugyanakkor messzi tájak, más testvérintézmények képviselőinek tanulmányai is helyet kaptak. A tág keblű, széles karolás egyrészt a megyei művelődési tanács és a szerkesztők nagyvonalúságára vall, másrészt emeli az évkönyv jelentőségét; olyan kiadvány, amely a Korunk-délelőttök hagyományainak megfelelően alkalmas arra, hogy tanácskozást tartunk megjelenése alkalmából, és az ünneplésen, a jókívánásokon túlmenően tárgyaljuk meg múzeumaink minden ügyes-bajos dolgát, egyben segítséget nyújtva szerkesztőinek a további eredményes munkához.

Jelezni kívánjuk, hogy a tanácskozás nem minden résztvevője nyújtotta be írásban hozzászólását, míg mások, akik nem vehettek részt személyesen, levélben fejtették ki véleményüket. Ez magyarázza, hogy az itt közölt szövegek némelyikében hivatkozás történik a tanácskozáson elhangzott, de összeállításunkban nem szereplő hozzászólásokra is. Minthogy az írásokat nem elhangzásuk sorrendjében közöljük, egyikük-másikuk előbbre került, mint annak a hozzászólásnak a szövege, amelynek megállapításait esetleg említi vagy idézi.

H. G.

Cseke Péter • Nemzetiségi művelődés és muzeológia

1. A tudományos munkálkodás hajlékai nélkül nincs szellemi élet, amiként anyanyelv nélkül elsorvad a gondolat maga — írta Benkő Samu a *Korunk* 1978. évi 1-es számában, rámutatván az elmúlt négy évszázad törvényerejű tanulságaira: tájainkon az intéstitúciótörémetség és -megtartás mindig az alkotó értelmiségi lét alapfeltételei közé tartozott. Következésképpen: művelődésünk, szellemi életünk teljes személyiségei egyebek mellett azért (is) fejthettek ki mához szóló és jövőbe sugárzó közhasznú tevékenységet, „mivel az elmúlt négyszáz esztendőben létrejötték,

időről időre megújultak, egyszerűen szakadatlanul funkcionáltak a kultúra intéstitúciói, az értelmiségi lét nélkülözhetetlen intézményei“.

Ha történelmünk legutóbbi három-négy évtizedét vesszük szemügyre, akkor azt kell mondanunk, hogy a korszak művelődéstörténetében az egymást feltételező tendenciák (az intézményteremtés és -megőrzés) lényeges hangsúlyeltolódással jelentkeztek. Pontosabban: a háború utáni években értelmiségünk legjobbjai történelmi feladatot teljesítettek azzal, hogy cselekvően részt vettek a nemzetiségi művelődés intézményhálózata létrehozásában. (Gondoljunk csak az anyanyelvű oktatás újjászervezésére az elemítől az egyetemi szintig, beleértve a csángó vidékek magyar nyelvű iskolahálózatának az életre keltését is; a romániai magyar sajtó hálózatának a kiépítése ugyancsak akkor kezdődött el; akkor zajlott a művészeti intézmények megteremtése, illetve a tudományos műhelyek megszervezése — el egészen a múzeumi hálózatiig.) A hőskorban még úgy tűnhetett, hogy a következő nemzedékek számára nem is marad más tennivaló, „csupán“ a szellemi folytonosság biztosítása, illetve a meglévő keretek bővítése a változó korok szükségletei szerint. Ám azóta volt alkalmunk tapasztalni, hogy ez a „csupán“ mit jelent...

Hogy a kettő közül melyik feladat bizonyult nehezebbnek, ennek eldöntéséhez nincs még történelmi távlatunk. Annyi azonban bizonyosnak látszik: mindkettő döntő jelentőségű.

Aki nem élte át azt a hősi korszakot (a fiatalabb nemzedékekre gondolok), és veszi azt a fáradságot, hogy átnézze a korabeli lapokat, az nem kis megindultsággal tapasztalhatja: milyen komoly erőfeszítés történt azért, hogy e művelődési intézmények létrejöhessenek. Az is hozzátartozik a korszak jellegzetes képéhez: egészen gyakori jelenség volt, hogy az egyetemi hallgató harmadéves korában már tanársegédként működött ugyanazon az egyetemen, amelyen tanulmányait folytatta; esetleg szerkesztőként dolgozott valamelyik lapnál vagy könyvkiadónál; vagy pedig szervezte azt a múzeumot, ahová az egyetem elvégzése után rögtön kineveztek igazgatónak.

Egy idő óta azonban kevesebb szó esik az intézményteremtésről, mi több, mintha a nemzetiségi művelődési intézmény fogalma is fokozatosan kiesett volna szóhasználatunkból. Az ún. második Forrás-nemzedék tagjainak még megadatott, hogy — 1968 táján — a közös lapindítás élményét átéljék; mások a televízió magyar szerkesztőségéhez vagy a Kritériumhoz, *A Héthez*, illetve megyei vagy tájmúzeumokhoz kerültek. Mindez — a lényegét tekintve — nem mond ellent annak a felismerésnek, miszerint az utóbbi évtizedekben az intézményteremtés és -megőrzés egységes folyamata megosztottá vált, s a hangsúlyeltolódás következtében a fiatalabb évfázatokhoz tartozó alkotó értelmiségiek jó része tulajdonképpen intézményen kívül reked. (Magam az intézménymegőrzést életem át a hetvenes években. 1968-ban egy nagy múltú hetilaphoz kerültem — jövőre lesz ötvenéves a *Falvak Népe* —, amelynek 1959 óta nem volt önálló szerkesztősége. Több mint egy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a — még ma sem önálló — szerkesztőségi keret nagyjából kiépülhessen, ám a hajdan százezerről háromezere csökkent példányszámot azóta sem tudtuk tízezerrel magasabbra emelni.)

Persze, nagyon sok példát lehetne felhozni annak érzékeltetésére — és ez a hetvenes évekre különösen jellemző —, hogy a vidékre kerülő alkotó értelmiségi a tudományos munka szempontjából hátrányos helyzetben is (ha meg tud küzdeni a szellemi elbátortalanodás vagy — ami fokozottabb mértékben érvényesül —: elbátortalanítás körülményeivel) közhasznú munkát végez, létrehozza a maga egyéni személyes tudományos intézményét: meteorológiai állomást, községi múzeumot, vidéki képtárat szervez, szabadegyetemet és irodalmi kört kezdeményez, néprajzi és szociológiai kutatásokat végez, tanulmányokat és könyveket ír. Mindez igaz, szükség is van rá. A jelenség azonban tágabb összefüggésben meggondolkoztató.

2. Mostanában ugyanis szeretjük felkapni, „kifutni“ a tudomány szolgálatában vállalt egyéni hősiességeket. Pedig aligha igaz, hogy nekünk elsősorban hősökre volna szükségünk. Jól felszerelt tudományos intézményekre annál inkább. Olyan munkaközösségekre, amelyekről nemcsak elvárhatjuk, de meg is követelhetjük az erőfeszítéseket! Teljes mértékben igaz van Nagy Olgának, aki a jelenséget elsőként szóvá tette: „Mert jóllehet, vannak »csodák«, hősi erőfeszítések, és a jövőben is lesznek, a tudomány szolgálata mégiscsak azt kívánja, hogy ne csupán a »hősiességre«, hanem a kedvező feltételekre is építsünk!“ (*Egy tudományos pálya tanulságai*. Utunk, 1980. 42.)

S ezzel el is érkeztem mondanivalóm lényegéhez: művelődésünk és a muzeológia kapcsolatához. A továbbiakban idevágó tapasztalataimat próbálom rendszerezni. Hadd folytassam tehát azzal: amennyire örvendetes, hogy a *Korunk* szerkesztősége ezt a tanácskozást megszervezte, épp annyira bosszantó, hogy miért csak most kerített sort erre?! Számomra teljesen érthetetlen, hogy a múzeumokban dol-

gozó szakembereink miért nem sürgették hamarabb. Hiszen — tapasztalataim szerint — igénylik, hogy munkásságukkal foglalkozzunk; hogy eredményeik, gondolataik, elképzeléseik a sajtóban is hangot kapjanak. S még csak nem is személyes becsúgyból, ugyanis egyre nyilvánvalóbb, hogy szükségük van a közvélemény erejére, támogatására; múzeumfejlesztési terveiket is sok esetben csak a múzeum baráti körének hatékony közreműködésével, tényleges segítségével tudják tető alá hozni...

S ha ez az első muzeológiai tanácskozásunk, akkor azon már meg sem lepődhetünk, hogy eddig még nem született bár egy olyan tanulmány, amely a nemzetiségi művelődés és a muzeológia kapcsolatát vizsgálná. Legalábbis nekem nincs tudomásom arról, hogy valaki foglalkoznék e nagyon fontos kérdéskörrel. Pedig égetően szükség lenne a szóban forgó kapcsolat tudományos megvilágítására, elfogultságmentes elemzésére, értelmezésére. Hogy mire gondolok, azt leginkább egy konkrét példával tudnám érzékeltetni. Igaz ugyan, hogy Székelyhíd hamarosan várossá váló érmelléki nagyközség, de attól még a székelyhídi múzeum nem érmelléki. Jellegeiben nem az. Pedig már rég az lehetett volna, és a jelenlegi elképzelések szerint is azzá szeretne válni. Csakhogy az a kutató, aki a múzeum tudományos hírnevét megalapozta, több mint egy évtizeden át csupán félnormás állásban működhetett. A jelenség akkor válik ugyancsak meggondolkoztatóvá, ha azt is hozzávesszük, hogy hasonló nagyságú tájegységek hasonló módon létrejött múzeumai, amelyek a székelyhídival nagyjából azonos időben kezdtek meg működésüket az ötvenes évek elején, nemcsak megfelelő keretet, illetve tudományos munkaközösséget tudtak kialakítani azóta, hanem valóban rangos műhelyekké és (ha a szó itt nem is fedi a teljes valóságot) népművelési intézményekké nőhették ki magukat a hetvenes évekre. Székelyhídon pedig még mindig csak az egyéni hősiességtől várhatunk valamit...

3. A hetvenes évek nem indokolatlanul irányították érdeklődésünket a múzeumok felé. Ahogy erősödött az emberekben az önismeret igénye, már cseppet sem volt mindegy a nagyközönség számára sem, hogy a múzsák kertjében holt tárgyak gyűjteménye fogadják-e vagy pedig élő, eleven kultúra — a letűnt korok tárgyi és szellemi emlékeinek mához szóló üzenete, maradandónak bizonyuló foglalatban. Ezen túlménően ugyancsak lényeges az a tény, hogy ebben a periódusban felgyorsult a paraszti életformaváltás, amely valósággal rákényszerítette a kutatókat a meglévő múzeumi gyűjtemények bővítésére-gazdagítására. A tervszerűen folyó ásatások mellett a gyakori szórványleletek is serkentőleg hatottak a tudományos kutatások pázmájának szélesítésére. Nem célozom most e kérdéskör részletezésére, csupán azt kívánám jelezni, hogy ez a mennyiségi gyarapodás nagyon sok helyen szükségszerűen napirendre tűzte a múzeumbővítés gondját, felvetette a továbbfejlesztés távlati terveinek a kidolgozását. Bővül a sepsiszentgyörgyi, a székelykeresztúri, a szebeni, a zilahi múzeum; tudomásom szerint foglalkoznak a továbbfejlesztés gondolatával Gyergyószentmiklóson, Székelyudvarhelyen, Székelyhídon — hogy csak néhány olyan helységet említsek, ahol az utóbbi két-három esztendőben megfordultam.

Am a gyűjtemények gyarapodása, a múzeumok fejlődése egyben a múzeumi kutatók számának a növekedését is feltételezi. Miként sikerül a növekvő kereteket kitölteni? Meglátásom szerint ugyanis a megyei és a tájmúzeumok volnának hivatottak arra, hogy a vidéken élő, intézményen kívül rekedt, tudományos ambíciójú tanárok, orvosok, mérnökök stb. számára megteremtsek a kutatások alapfeltételét. És ahogy a vidéki múzeumaink megerősödnek, kiépülnek, ezzel párhuzamosan azt is tudatosítanunk kellene: miként épülhetnének be művelődésünkbe? Hogyan kapcsolódhatnának bele — az eddiginél jóval hatékonyabban — nemzetiségünk szellemi vérkeringésébe? Milyen részt vállalnak megoldásra váró művelődési gondjainkból? Mert jelen pillanatban — legalábbis nekem az a benyomásom — teljesen esetlegesek ezek a kapcsolatok.

4. A muzeológusokkal kapcsolatos egészséges társadalmi megítélés kialakításáért persze sokat tehetne a sajtó, a rádió, a televízió. Aminthogy tesz is. Csakhogy ezek a múzeumi sítákra invitáló, múzeumokat és muzeológusokat bemutató „anyagok” esetlegesen. Korántsem abból az alapállásból születnek, amely lehetővé tenné annak a feltérképezését: mit tesznek (illetve: tehetnének) múzeumaink művelődésünk tudati háttérzágának erősítéséért. (Az igazság kedvéért el kell mondanom, hogy a *Művelődés* mutatkozott eddig az egyetlen olyan folyóiratnak, amely érdemben próbál foglalkozni ezzel a kérdéskörrel. Talán illetlenség is részemről, hogy szóba hoztam a dolgot, minthogy ezeket a riportokat — a szerkesztőség nyomtatékos felkérésére és állandó sürgetése közepette — magam írom. Öszintén szólva: nem szívessen vállaltam el ezt a nagyon munkaidényes feladatot; mert úgy éreztem, hogy más irányú tevékenységemtől vonja el az időt; s ráadásul attól tartottam,

hogy érdektelenségbe fúl a sorozat. Legnagyobb meglepetésemre kiderült: az olvasásszociológiai felmérések szerint a lap olvasói megkülönböztetett figyelemmel kísérik, állandóan igénylik a muzeológiával kapcsolatos írásokat.)

5. Hogy a múzeumok rangja szellemi életünkben növekedjék, hogy a kutatók tevékenysége közüggé váljék, ezért — változatlanul hiszem — a legtöbbet még mindig a múzeumok tehetnek a továbbiakban is. Illetve azok a szakemberek, akiknek neve összeforrott intézményükkel. Egyik alkalommal baráti körben a következő próbát végeztem: ha azt halod, hogy Erdélyi Néprajzi Múzeum — ki jut eszedbe? És így tovább, sorra rákérdezve a székelykeresztúri, gyergyószentmiklósi, nagykarolyi, székelyhídi múzeumra. Aligha véletlen, hogy rögtön „beugrott” dr. Kós Károly, dr. Molnár István, Tarisznyás Márton, Németi János és Nánási Zoltán neve. Nem így azonban, amikor Marosvásárhelyt, Nagyváradot, Aradot, Temesvárt vagy Szatmárt hoztam szóba. Kiderült, hogy még az általános érdeklődésű — és a muzeológia iránt nem közömbös — értelmiségi ismerőseim sem tartanak számon tiz-tizenöt muzeológusnál többet.

Dr. Kós Károlyt szeretném idézni, aki egy múzeumi beszélgetésünk során, amikor még az Erdélyi Néprajzi Múzeum osztályvezetője volt, a következőket mondta: „Minden egyes múzeum tudományos rangját az adja meg, hogy mennyire értékesek gyűjteményei, és vannak-e olyan szakemberei, akik saját munkásságukkal is hírnevet tudnak szerezni a múzeumnak?” Nos, ha a nemzetiségi művelődés és a muzeológia kapcsolatát vizsgáljuk, akkor nem elégedhetünk meg annak a regisztrálásával, hogy a hetvenes években a múzeumi gyűjtemények látványos gyarapodásának lehettünk tanúi. A tendencia ugyanis nem érvényesült mindenütt egyformán. Alapos felmérés során kiderülhet: a gyarapodás mellett a stagnálásnak vagy pedig az elszegényedésnek a jelenségével is számolnunk kell némely helyzetben. Ami pedig a múzeumoknak hírnevet, tudományos rangot szerző kutatóinkat, szakembereinket illeti: pontosan tudnunk kellene, hogy hol működnek magyar nemzetiségű kutatók, hányan vannak, mit végeznek, munkásságuk miként erősítheti művelődésünket. Mert ha csak az előbb név szerinti említett kutatóinkat vesszük szemügyre, a következők derülnek ki: dr. Kós Károly és dr. Molnár István nyugdíjba vonult, Tarisznyás Márton fájdalmasan korán meghalt, Németi János és Nánási Zoltán pedig már nem dolgozik múzeumi munkakörben. Ritka az az eset, amikor az utánpótlás kérdése olyan szerencsésen oldódik meg, mint Székelykeresztúron: Molnár Istvánnak gondja volt arra, hogy tehetséges fiatalok vegyék át tőle a múzeum fejlesztésének, továbbépítésének gondját. De egyebütt mi történt?

6. Ismeretes, hogy a múzeumok nemcsak *tudományos műhelyek*, hanem *köz-művelődési intézmények* is ugyanakkor. Következésképpen számunkra nemcsak annak számbavétele a fontos, hogy az erdélyi múzeumokban dolgozó kutatók miként, milyen szakterületeken kapcsolódnak bele a romániai magyar tudományosság fejlesztésébe; legalább ennyire lényeges annak a nyomon követése is, hogy a megyei és a tájmúzeumok milyen feltételek között nőhetnek ki magukat *népművelési intézményekké*. Több helyen máris szép eredményeket értek el ennek a szerepkörnek a betöltésében. De miként a nélkülözhetetlen tudományszervezés kérdésében, itt is átgondoltabb programra lenne szükség. És a múzeumok közötti kapcsolatok kiszélesítésére. Ez a kapcsolat még a székelyföldi múzeumok között is akadozik, állandóan egyenetlenségre szorul. Holott arra volna szükségünk, hogy az értékek csereje zavartalan legyen az egész erdélyi (tágabb értelemben pedig az országos) múzeumi hálózatban.

7. Végezetül pedig — mivel a kérdéseket itt úgysem tudjuk kimeríteni — javasolnám, hogy a *Korunk* szerkesztősége közelebről szentelje valamelyik évkönyvét a muzeológiának. A sajtótörténeti-sajtótudományi, illetve a néprajzi évkönyv mintájára. Biztos vagyok benne: nagy sikernek örvendene.

Bodor András • Az Acta Hargitensia történelmi tanulmányai

A Hargita megyei múzeumok első évkönyve, az *Acta Hargitensia*, 496 lapon jelent meg, ebből 170-en történelmi tanulmányokat közöl, ötöt román, hatot magyar nyelven. A magyar nyelvűeknél román, a román nyelvűeknél magyar, valamennyinél idegen nyelvű kivonat tájékoztatja az olvasót a tanulmány tartalmáról. Tematika szerint három dolgozat régészeti, öt paraszttörténeti és birtokjogi, egy munkásmozgalmi, egy tutajozás- és gazdaságtörténeti, kettő pedig művelődéstörténeti kérdésekkel foglalkozik, a megye történetének lényeges, alapvető problémáit tár-

gyalja. Időben két tanulmány ókori, kettő középkori, a többi a XVIII. századtól kezdve a második világháborúig terjedő korszakból meríti tárgyát. Időbelileg az ókori és középkori témák között mintegy ezer év, a középkori és az újkoriak között csaknem 500 év (XIII—XVIII. század) kiaknázatlanul marad, bár az utóbbi időszakot némileg pótolja a XV. és XVI. századot felölelő könyvtörténet.

Sokatomondó a tanulmányok tárgyának területi számbavétele. Az első azt akarja kifejezésre juttatni, hogy az évkönyv a központosított dák állam megalapításának 2050. évfordulója alkalmából jelenik meg; ez az írás felöleli az egész ország területét, a többi elsősorban az egykori Csík megyére vonatkozik.

Udvarhely megye, bár az évkönyvet megjelenítő műzeumok közül kettő a területén működik, nincs képviselve egyetlen tanulmánnyal sem. Nyilvánvaló, ez a tény nem a szakemberek, hanem a szerkesztő bizottság kellő körültekintésének a hiányát tükrözi.

A szerzők közül négy megyén kívüli (három országszerte jól ismert régész: Petre I. Roman, Ferenczi István és Székely Zoltán), egy levéltáros, nyolc pedig a megyében dolgozó tanárok, levéltárosok, könyvtárosok soraiból került ki, ami nyilvánvalóan arra az örvéndetes tényre utal, hogy Hargita megyében mintegy a régi tradíciót folytatva, kialakulóban van a helyi kutatók jelentős csoportja. Szükségesnek tartjuk, hogy a statisztikai felmérés után a közlés sorrendjében röviden értékeljük a tanulmányokat.

Petre I. Roman dolgozata a korai trák bronzkor művelődési alaprétégét elemzi. Ebben egyrészt a kő- és rézkorszak különböző kultúráinak folytatódását, majd asszimilálódását figyeli meg, másrészt az ezek átalakulását kiváltó külső hatásokat, főként az észak-pontoszi, a dél-balkáni és az anatóliai elemek befolyását. Az így kialakult folyamat eredményeként jött létre, először az Al-Dunánál, a korai vagy trák bronzkor. A tanulmány nagyszámú kő-, rézkori és kora bronzkori kultúrát szintetizál, óvatos elemzéssel megállapítja kapcsolatukat, s ha talán a laikus olvasó számára nehezebben érthető is, feltétlenül érdeklődésre tarthat számot.

Ferenczi István a Csíki-medence római kori és a római kor utáni régészeti és történelmi jelentőségét vizsgálva, először e terület fizikai földrajzi feltételeinek mesteri elemzését nyújtja, majd a régészeti leletek és az erődítések alapján megállapítja, hogy itt, a tárgyalt korszakban, népes szabad dák törzsek éltek, amelyek bár átvették a római műveltség számos elemét, nem kerültek római uralom alá. Ugyanakkor feltehető, hogy szoros kapcsolatot tartottak fenn a Kárpátokon túli rokon törzsekkel, a kárpokkal. E kapcsolatok alakulásáról, írott források hiányában, a tudományos kutatás Moldvában e korban használt vasfegyverek és -szerszámok alapos kémiai elemzése révén győződhetne meg, hiszen a Csíki-medencében lakó törzsek foglalkoztak vasmunkával. Zosimosz bizánci író tudósítása alapján, a szerző nem tartja kizártnak, hogy e törzsek a kárpokkal együtt a IV. század végén a hunok és a kirrek szövetségesei voltak. Ugyanakkor fontos, ezután elvégzendő feladatnak tartja az itteni dák törzsek helyzetének régészeti vizsgálatát a római visszavonulás utáni időkben. A tanulmány éppen az alapvető kérdések felvetésével és bizonyos régészeti feladatok körvonalazásával válik értékessé.

Székely Zoltán abból a valóságot tükröző megállapításból indul ki, hogy „Székelyföld számos várának eredetét még mindig homály fedi”. Ennek legalább részbeni eloszlátása végett a lemhényi „Álmos vár”-ban és a csíkrákosi „Pogány vár”-ban végzett értékes régészeti ásatásairól számol be. Az előbbi vár két szakaszban épült: először a négyszögű lakótorony, a donjon készült el, majd az azt körülvevő várfal. Az utóbbi egy ókori dák vár maradványain emelkedett, ezért korábban egyes kutatók dák várnak tekintették. A szerző megállapítása szerint mindkettő a XII—XIII. századból keltezhető, és beletartozott a feudális magyar királyság határvédelmi rendszerébe. Jelentőségüket akkor veszítették el, amikor a székelyek betelepítésével a határvédelem más alapokra helyeződött. Az erdélyi várak eredetének tanulmányozása ma a történetkutatás egyik fontos kérdése. Erről tanúszkodnak a már kész és készülöben lévő dolgozatok. Ugy véljük, emelte volna az évkönyv színvonalát és fokozta volna az általános érdeklődést, ha a székelyföldi várak tanulmányozásának nagyobb teret szentel.

A gazdaságtörténeti és társadalmi kérdéseket tárgyaló tanulmányokhoz általános jellegű megjegyzésünk van. A tudományos értékelés megkívánja, hogy a helyi kérdéseket ne elszigetelten, hanem az európai fejlődés összefüggéseiben mutassuk be.

Az utóbbi időben számos külföldi szaktanulmány hívta fel a figyelmet arra, hogy a történelemnek szem előtt kell tartania az általános európai fejlődést, és a különböző területeken végbemenő átalakulásokat ezek mércéjével kell értékelnie. A megválaszolóra váró kérdés mindig az, hogy a változás mennyiben járul hozzá az általános fejlődéshez, az egész közösség előrehaladásához.

Király István azt vizsgálja, hogy a XVIII. század első felében a Habsburg-uralom milyen mértékben hatott Alsóik társadalmi rétegződésére. Eredeti levéltári kutatásokon alapuló szép tanulmánya először az adórendszer súlyosbodását, annak különféle formáit (*calculus*, fejadó, köztelherviselés, beszállásolás) mutatja be, majd az elnyomatás társadalmi vetületeit elemzi, amelyek a társadalmi struktúra módosulásában, a belső ellentétek kiéleződésében és a szabadság visszaszerzéséért folytatott harcokban nyilvánultak meg.

Pál-Antal Sándor az 1819–1820-as úrbéri összeírás alapján a gyergyói jobbagyviszonyokat tanulmányozza, 12 helység társadalmi keresztszintjét nyújtva. Az adatok alapos, körültekintő elemzéséből nyert kép nemcsak a vizsgált területre, hanem nagy vonalakban az egész Székelyföldre ráillik. Eszerint a szolgáló népesség, jobbágyság, zsellérek számaránya itt kisebb, a nemesség gazdasági ereje pedig gyengébb volt, mint Erdély más területein.

Garda Dézső, a faipar történetének átvett ismerője a gyergyóremetei tutajozás XIX. századi helyzetét mutatja be. A tutajozás nehéz foglalkozás volt, de jelentős anyagi jövedelmet biztosított. Fellendülése lényegesen társadalmi változásokat eredményezett, amennyiben hozzájárult a munkamegosztáshoz: a tutajkészítők, tutajosok, közbenjárók és kereskedők csoportjának a kialakulásához. A szegényebbek tutajosok, a tehetősebbek tutajkészítők, a kialakulóban levő kispolgárság a közbenjárók és a kereskedők szerepét töltötték be. A tutajozás fellendítette Gyergyóremete gazdasági életét, s jövedelemforrása volt a lakosságnak.

Nagy Benedek a XIX. század második felében és a XX. század elején lezajlott csiki parasztmozgalmakat és a munkásság harcának kezdetét tárgyalja, első sorban egykorú hetilapok tudósításai tükrében. Helyesen elemzi a jelentős változásokat, amelyek az 1871-es XXI. számú *arányosítási törvény*, vagyis bizonyos közös erdők, legelők felosztásával, magántulajdonba vételével kezdődtek meg. Ismerteti a változások kiváltotta zendüléseket és az erdőkitermelés fokozódásával s a vasútépítéssel megnövekedett számú munkásság első megmozdulásait.

Szöcs János a Gyimesvölgye betelepüléséhez és a parasztmozgalmak történetéhez csiki parasztmozgalmakat és levéltári adatokat. Először a betelepülés okait, szakaszait és a kialakult viszonyokat elemzi. A betelepülés méreteire jellemző: a terület lakossága 1799-ben mindössze 550, száz év múlva, 1900-ban, már 8941. A hűbéri terheknek fokozatos növelése zsellérmegmozdulásokat váltott ki. Az első jelentősebb összetűzésre 1844-ben került sor. A századfordulón a belső harcok fokozódtak; közülük kihatásaiban a legfontosabb a Román Kommunista Párt által 1934-ben szervezett parasztfelkelés volt.

Amuliu Cheta *Az RKP vezette társadalmi és tömegszervezetek tevékenysége a mai Hargita megye területén az 1921–1938 közötti időszakban* című tanulmányának itt közölt első részében levéltári kutatások alapján és az egykorú sajtó felhasználásával a Román Kommunista Párt megalakulásának jelentőségét méltatja. Ezután az egykori Udvarhely és Csík megye 1930-as demográfiai képét, a lakosságnak foglalkozás szerinti megoszlását mutatja be. A viszonylagos gazdasági elmaradottság miatt a nehézségekkel küzdő lakosság körében jól érvényesült a párt vezető, szervező tevékenysége. A legaktívabb a már hagyományokkal rendelkező szakszervezet volt, melynek erős helyi szervei a párt vezetésével nagymértékben hozzájárultak a marosvölgyi sztrájkmozgalmakhoz (1923, 1925, 1927, 1929).

Antal Imre a Csík megyei erdőpanamáról írva, tulajdonképpen a közbirtokosság első világháborút követő felbomlási szakaszának viharos történetét, az 1921. évi földreform után szinte hihetetlen mértékben elburjánzó visszaéléseket mutatja be. A perben álló felek érdekeiket a sajtóban is érvényesítették, amelynek pártoskodó állásfoglalása nemcsak a helyi viszályokat, hanem az erdélyi magyar politikai élet megosztottságát, a vezetők elfogultságát, egyes csoportjaik elvtelen védelmét is tükrözték.

Nicu Vrabie az ASTRA csíkszeredai központi megyei fiókjának történetét vizsgálja fel a két világháború közötti időszakban. A szerző számos adattal szemlélteti a csíkszeredai fiók gazdag kulturális tevékenységét: előadásokat tartott, „nemzeti házakat”, olvasóköroket, népi könyvtárakat alapított, kiállításokat szervezett, de elhallgatja, hogy az ASTRA tevékenysége az egykori Csík megyében nacionalista és sovíniszta célok megvalósítását is követte. Ezért egész működését nem lehet azzal a megállapítással elintézni, miszerint „ez a szervezet nem értette meg, hogy »népneveléssel« nem változtathatta meg a kizsákmányolt parasztság anyagi helyzetét”.

A Hargita megyében található aldinákat (Aldus Manutius XV. századi olasz könyvkiadó, munkásságát utódai a XVI. században is folytatták) Elisabeta Maucenhausen ismerteti a könyvészeti szabályoknak megfelelően. A megyébe került aldinákat 1502 és 1588 között adták ki, és főként Cicero, Căesar, Valerius Maximus,

Lucanus, Firmicus és Tertullianus ókori szerzők műveit tartalmazzák, valamint néhány csillagászati, vallási és nyelvtankönyvet. Közülük a csikszeredai múzeumban hét, az udvarhelyi dokumentációs könyvtárban kettő, a csobotfalvi katolikus plébánia könyvtárában három található. Amint a szerző helyesen megjegyzi, az aldinák a reneszánsz és a humanizmus hordozói voltak, és hazánkban Olaszországgal fenntartott sokrétű kulturális kapcsolatait tükrözik. Történeti szempontból értékes adatokat szolgáltatnak az egykori tulajdonosok bejegyzései, mintegy igazolva Martialis szavait: *habent sua fata libelli*. Kettő például a dévai Barkóczy tulajdona volt, és 1720-ban került a csiksomlyói ferencesek könyvtárába, egy másik, melyet az udvarhelyi kollégium tanára, Kovács Mihály 1752-ben köttetett be, felsorolja azoknak a tanároknak a nevét, akik 1695-től évenként használták. A hasonló feljegyzések lehetővé teszik a könyvforgalom és a művelődés sokszor bonyolult és kusza szálainak nyomon követését.

Az évkönyv tanulmányainak ismertetése után néhány fogyatékosra is fel akarjuk hívni a figyelmet. Nem tartjuk eléggé egységesnek és alaposnak a tudományos apparátust, gyakoriak és néha egyenesen bosszantók a sajtóhibák (például a 16. lapon ez áll: „apariitia și difuzarea inițială a secuilor cu gaură de înmănușare“, nyilván „securilor“-ról van szó); egyes tanulmányok túl hosszú időszakot ölelnek fel, s emiatt hiányzik belőlük a problémák kellő elmélyítése, és attól is jobban kell óvakodnunk, hogy minden emberi összeütközésben, személyi ellenségeskedésben, verekedésben vagy gyűjtogatásban sokatmondó és nagy következményekkel járó osztályharcot keressünk. Sorolhatnánk tovább az itt-ott felbukkanó gyarlóságokat, formai és tartalmi elírásokat vagy éppen tévedéseket, de ezektől egyetlen hasonló jellegű kiadvány sem mentes.

Nem kétséges azonban, hogy az évkönyv történelmi tanulmányainak megjelentetése hasznos, értékes és további munkára serkentő eredmény. Arról tanúskodik, hogy bátran számíthatunk az itt működő román és magyar kutató történészek és régészek további munkájára, akik a múzeumok irányításával és segítségével feldolgozzák a megye gazdag múltjának még megoldásra váró történelmi kérdéseit. Gondolunk itt az őskor, a dák és római korszak számos problémájára, a székely eredet és megtelepülés izgalmas kutatására, a gazdag művelődéstörténet különböző, sok értéket rejtő ágaira, az aránylag nagyszámú székely értelmiség kialakulására és legjobbjainak tevékenységére, a Székelyföld gazdasági és társadalmi jellegzetességeire, a politikai történet jelentős mérföldköveire és, természetesen, a szocializmust építő jelen helyi vonatkozásaira és sajátosságaira.

A Hargita megyei négy múzeum első közös évkönyve nagy szolgálatot tesz a hazai történettudomány gazdagítása, a nemzetiségi önismeret munkálása és bővítése ügyének. Ezért őszinte elismerés illeti a szerkesztő bizottságot, a négy múzeum munkaközösségét és a szerzőket egyaránt.

Szabó Attila • Természettudományok az Acta Hargitensiában

Múzeumi légkörben nevelkedtem — édesapám az Erdélyi Múzeum utolsó szerkesztője volt. A múzeumokban folyó tudományos munka iránti érdeklődés családi hagyományokban, a természettudományi vonulatok figyelemmel kísérése biológiai-földrajzi szakképesítésemben gyökerezik. Emellett egy nemzetközileg számon tartott tudományos herbárium és maggyűjtemény munkatársaként bizonyos értelemben magam is múzeumi környezetben dolgozom. Emlékező feladatokkal szembesültem a természettudományos szakirodalom címszavainak szerkesztése közben. Magam megnyugtatóra tehát — mármint hogy nem vagyok teljesen illetéktelen — több érvet is felhozhatok. De ha arra gondolok, hogy a múzeumi munka sokkal több, mint adatgyűjtés és feldolgozás, hogy hatásában és szerepében inkább az oktatáshoz, mint a kutatáshoz mérhető, akkor, úgy érzem, nem vagyok illetékes, mivel tanárként nem dolgozhattam.

Az előttünk fekvő évkönyv — amint ezt már mások is említették — nem előzmények nélküli. A csiki, majd a csiki és gyergyói múzeum közleményei (1956, 1957, 1958) után a székelykeresztúri múzeum emlékkönyve előzte meg. Ez utóbbi (*A székelykeresztúri múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott tanulmányok és közlemények*, 1971) 1974-ben jelent meg, és szempontunkból azért is jelentős, mert itt a természettudományi vonulat nyitja meg a tanulmányok sorát: Kristó András a homoródalmási Vargyas-surdok geomorfológiai problémáiról, Ipó László a kelet-erdélyi gyógylápokról, Kovács Attila a Rezhegység xerofil jellegű növénytársulásairól és a botanikus Pap Sámuel hagyaték-

káról értekezett, Pap Géza a Székelykeresztúr vidékének állatvilágában azonosított ritka fajokat foglalta össze, Kováts Lajos a Hargita övezetében megfigyelt ragadozómadarak helyzetéről közölt tanulmányt, Kohl István a közúti madárszerencsétlenségekre vonatkozó megfigyeléseit összegezte, Borsodi László a Csiki-medencében élő keresztessvipera-populációk rendellenességeit tekintette át, Vofkori László Székelykeresztúr településföldrajzi viszonyairól, Pító László az iskola és a múzeum kapcsolatáról, Kisgyörgy Zoltán meg Olasztelki Nagy Imre földtani hagyatékáról írt.

Ez a gazdag tematikájú tanulmányfüzér az akkori kötet negyedrészt foglalta el, és sejtetni engedte, milyen lehetőségeket tud kibontakoztatni a múzeum. Tudományos életünk vesztesége, hogy az emlékkönyv nem vált évkönyvvé. Milyen gazdag lehetett volna az egy évtizeden át rendszeresen gyarapodó közlemények sora!

Az *Acta Hargitensia I. 1980.* már címében is folytatást ígér, és szeretnők remélni, hogy évről évre megújuló találkozások első eseményét ünnepeljük most. Ehhez elsősorban az szükségsé, hogy a kötet jelenlegi szerkesztői (Miklóssy V. Vilmos szerkesztő, Nicolae Bucur felelős szerkesztő, Fülöp Lajos, János Pál, Zepezčaner Jenő) gondosan összegyűjtsék, megszerkesszék és évenként a művelődési bizottság asztalára tegyék az új köteteket. Gyakorlati tapasztalat, hogy a megszerkesztett tartalmak kéziratok megjelenése csak idő kérdése.

Ahhoz, hogy a következő kötetekben a természettudományos anyag még értékesebb legyen, a szerkesztőknek be kell látniuk, hogy nem mindig a hosszú tanulmány az értékes. Igazi értéket az érdekes technikájú, gondosan felvételezett, körültekintően és korszerűen értelmezett, pontosan jegyzetelt közlés jelent. Ezeknek a szempontoknak az érvényesítése sok előnnyel járhat: növeli az önfegyelmet és a dokumentálódás igényét, módszeres és rendszeres munkára szorítja a munkatársakat a terepen és otthon; a terjedelmi megszorítások kihúzzák a tanulmányból a semmitmondó bekezdéseket. Mindez a szerző és a szerkesztő pontosabb, gazdaságosabb munkáját segíti.

Azt, hogy a csiki múzeumi hagyományokban a természettudományos érdeklődés változatlanul erős, az *Acta Hargitensia* első száma is bizonyítja: bár ezek a tanulmányok a kötet végére kerültek, a teljes terjedelemnek közel a felét foglalják el (220 oldalt), szemben a néprajz kereken 90 és a régészet-történelem mintegy 170 oldalával.

Továbbra is a számok tükrében vizsgálva, a természettudományos rész 18 tanulmányból 7 földrajzi (geomorfológiai, talajtani, hidrológiai, barlangtani), 4 botanikai (botanikatörténeti, farmakobotanikai, florisztikai és vegetációs), 3 természet- és környezetvédelmi, 3 madártani és 1 rovartani tanulmány. A 18 tanulmány összesen 25 szerző munkája — a közléseket nem a szerzők, hanem a közlemények Hargita megyei vonatkozásai foglalják egységbe. A szerzők között ugyanis jelentős marosvásárhelyi és kolozsvári, de medgyesi vagy tulceai szakemberek is vannak. A szerkesztők szándéka és feladata volt, hogy ezzel a kötetrel mércét állítsanak önmaguk és a jövőendő szerzők elé. Ezt a mércét nemcsak az egyetemi központok közismert és köztiszteletben álló szakemberei tarthatják magasan, de a múzeumi munkatársak és a tudományos kérdések iránt őszintén érdeklődő falusi-városi tanárok is. Úgy érzem, hogy a hozzájárulások erkölcsi értéke a tudományos munkakörülmények nehezebbé válásával egyenes arányban nő, éppen ezért a jövőben nem volna érdektelen feltüntetni a tanulmány szerzőinek munkahelyét és tudományos-élettrajzi adatait. Enélkül esetenként a recenzens is elbizonytalanodik: vajon maga tájékozatlan, vagy valóban egy új szerző első nyilvános jelentkezésének lehet örvendő tanúja.

Az *Acta Hargitensia* első számában a természettudományi tanulmányok sorát ez esetben is Kristó András egy geomorfológiai tanulmánya (*Csikszereda környékének geomorfológiája*) nyitja meg. Kristó széles körű irodalmi tájékozottsággal tekinti át a kutatások történetét, összefoglalja a kérdéskör kulcstanulmányainak fontosabb eredményeit, közli a terület geológiai szerkezetére vonatkozó újabb megállapításait, és lépésről lépésre vezeti le a domborzat mai formáinak a kialakulását. A közlemény — melyet jól áttekinthető térképvázlatok és tömbszelvények tesznek még szemléletesebbé — nemcsak mintaszerű regionális geomorfológiai szintézis, de az iskolai szakkörök, igényesebb turisták számára is hasznos összefoglalás.

Mészáros Miklós és Pásztóhy Zoltán tanulmánya (*Új adatok a lövétei és homoródkeménfalvi betakart felszín kérdéséhez*) egy fontos földtani részletkérdés eredeti megközelítése, és beillik egy nemzetközileg is nagyhatású eocén-tanulmány-sorozatba.

Múzeumi közleményekben viszonylag ritkábbak a talajtani témák. Szabó Endre és Nacsádi Bertalan *Adatok egyes Beszterce-Naszód, Maros, Hargita, illetve*

Kovászna megyei talajok fizikai és kémiai tulajdonságaival kapcsolatban című közlése interdiszciplináris összefüggésekre hívja fel a figyelmet. A talaj nemcsak mint a mezőgazdasági termelés egyik meghatározó tényezője lényeges, de humusztartalmának, radioaktivitásának közegészségügyi hatása is lehet. A szerzők hangsúlyozzák, hogy megközelítően helyes választ olyan kérdésekben, mint például a talaj humusztartalmának és a gyomorrák-statisztika alakulásának az összefüggése, csak meteorológusok, pedagógusok, antropológusok, orvosok, néprajzosok és szociológusok összehangolt kutatásainak az eredményeként remélhetünk.

Lévén Hargita megye a borvizek hazája, az évkönyv természettudományi részének egyik súlypontja a három hidrogeológiai, ásványvizekkel foglalkozó tanulmány (Jakab Kálmán, Makfalvi Zoltán, Péter Elek, Miklóssy V. Vilmos: *A bányapataki [Dél-Hargita] utóvulkanikus működések*; Makfalvi Zoltán—Péter Elek: *A Csiki-medence hévizei*; Szabó Árpád—Várhelyi Csaba: *Hargita megye ásványvizeinek radioaktivitása, kémiai összetétele és élettani hatásai*). Az első idézett munka a Kelemen—Görgény—Hargita kialudt vulkán sor egyik legaktívabb utóvulkanai működéseket mutató helyét ismerteti, ezt az alig pár négyzetkilométerre kiterjedő területet a Bányapatak-fejében, ahol a mofetta és szolfatara jellegű gázömlések, ásványvízforrások és mineralizált lápok védendő és védelemre javasolt különleges természeti együttest alkotnak. A terület szervezett védelme annál is indokoltabb, mivel jelentős turisztikai övezetben fekszik. A Csiki-medence hévizeiről készült összefoglalás jelentős kísérlet a hévizezőfordulások osztályozására és az ásványvizek tartalékai körzetesítésére. Szabó Árpád és Várhelyi Csaba tanulmánya nemcsak az ásványvízforrások radiokémiai és mikroanalitikai módszerekkel való elemzésének az eredményeit foglalja össze, de általános természetvédelmi követelményeket is a gazdaságos kihasználás érdekében szükséges javaslatokat is megfogalmaz.

A kutató, oktató, múzeumi és népművelő munka szerencsés ötvöződéséből született közlemény szép példája Kisgyörgy Zoltán és Dénes István tanulmánya a homoródmácsi Orbán Balázs-barlangról. Másfél évszázad barlangkutatásának könyveszeti áttekintése és összehasonlító barlangtérképek szemléltetik az amatőr barlangkutatók hozzájárulását a barlangra vonatkozó ismeretek gyarapodásához.

A tanulmánykötetben tájképi és gazdasági szerepének megfelelően ugyancsak súlyponti helyzete van a növénytakaró tanulmányozásának. A múzeumi hagyományok jegyében kapott helyet a kötetben a Kis-Küküllő völgyében végzett flóra- és vegetációkutatás történetének az áttekintése (Kacsó Albert, Rácz Gábor), valamint a folyó forrásvidékének és felső folyásának gyógynövénytartalékait felmérő tanulmány (Kacsó Albert, Csedő Károly).

A kötet alapító szerkesztőjének, Miklóssy V. Vilmosnak terjedelmes tanulmánya Csikmindszent környékének flórájáról 493 növényfaj előfordulását jelzi egy viszonylag kis, mintegy 30 km²-es körzetből, és több ritka vagy érdekes növényfaj térképezéséhez szolgálatot elterjedési adatokat. Csűrös István, Csűrös Margit és Pálfalvi Pál (csikszentdomokosi tanár) a Csiki-havasok néhány növénytársulásának ökológiai jellemzése kapcsán 4 jellegzetes asszociáció (*Festuceto-Agrostetum tenuis*, *Festucetum rubrae montanum*, *Festuceto-Nardetum strictae montanum* és *Nardetum strictae montanum*) társulástani és cönológiai viszonyait ismerteti, és a csiki szörfügyepék fajgazdagságára vonatkozó következtetések számos gazdaságilag is fontos ötlethez továbbgondolását sugallja. Flavia Rațiu tanulmánya a Hargita megye növényi génkészletének védelmével kapcsolatos kérdéseket tekinti át, és témaválasztásával számos új múzeumi feladatot is körvonalaz. Bár F. Rațiu elsősorban a természeti ritkaságok védelmére, a természetes génbankok megőrzésének fontosságára összpontosít, a múzeumi munkában a tanulmányfűzér szövegösszefüggésében új előremutató lehetőségek is felcsillannak — így többek között annak a különböző beavatkozások miatt ugyancsak pusztuló növényi génkészletnek a feltárásával és nyilvántartásba vételével kapcsolatos kérdések, melyet a jövőben például a megyei legelőgazdálkodási és erdészeti igazgatóságokkal vagy az erdélyi regionális génbank-fiókkal karöltve lehetne hasznosítani. Nagy-Tóth Ferenc az algológiai vizsgálatok természetvédelmi (szennyözödést jelző és bajelhárító) jelentőségét tárgyalja, annak hangsúlyozásával, hogy a szennyvíztisztítás biológiai és algológiai módozatainak jogosságát nem a szép beszéd, hanem szigorú közgazdasági számítások igazolják.

A múzeumi kutatómunka egyik hagyományos pázmáját, a rovartant, és ezen belül a lepkészetet Izsák Zoltán Gyergyószentmiklós és Gyilkos-tó környékének ritka lepké fajaira vonatkozó eredményei képviselik. Izsák egyes fajok életerének a védelmét hangsúlyozza; ezekben az esetekben is a génállomány védelméről van végeredményben szó — a ritka fajok kipusztulásával olyan genetikai vagyonnal tűnik végleg el, melynek pótlására az embernek semmi esélye sincs. Ezeknek a veszte-

ségeknél az előrelépése, az ésszerű védekezési lehetőségek körvonalazása időszerű múzeumi feladat.

A tanulmányok sorát három ornitológiai írás zárja. Kohl István 164 madárfaj Hargita megyei életére vonatkozó 1642 terepmegfigyelését összegezi, és pontos helymeghatározásaival értékesen egészíti ki a Románia madárfaunájára vonatkozó ismereteket. Ezen a ponton érdekes párhuzam kívánkozik a dinamikus elterjedésű madárfajok és a helyhez kötött növényfajok chorológiai adatainak a közlési módja tekintetében; a jövőben a modern chorológiai módszereket használó adatközlés elengedhetetlen követelmény a tudományos pontosság, korszerűség tekintetében.

Korszerű táplálkozásökológiai tanulmányt közöl Kiss J. Botond és Höhn Károly a gyurgyalgal biológiájának és életmódjának ismeretéhez az Erdélyi-medence viszonyai között, és érdekes megfigyelésekkel járul hozzá Molnár Lídia egy közönséges, de igen érdekes városi madár, a feketeterigó etológiájának az ismeretéhez.

Közérdekű az a felsorolás, mely az évkönyv végén a Hargita megyei Néptanács Végrehajtó Bizottságának 120/1980-as végzése értelmében a megye területén védelem alá helyezett természeti értékeket sorolja fel.

E seregszemle megerősített abban a meggyőződésben, hogy múzeumi kiadványaink multidiszciplináris jellege ismét korszerűvé vált; fontos szerepe van mindannak a feltárásában, rögzítésében és befolyásolásában, ami az egyre gyorsabban változó környezetünk különböző pászmáiban történik. A múzeum a maga nemében egyedülálló, kitűnő szervezeti keret, itt ezek a változások történelmi, néprajzi, társadalomtudományi, népgazdasági és természettudományos összefüggéseikben érzékelhetők. A múzeológus így gyakorlati előnyhöz juthat ott, ahol hátrányos létszámkeretek miatt szerteágazó feladatok megoldására kényszerül. Ahhoz azonban, hogy ezt az előnyt valóban kihasználhassa, meg kell őriznie nyitottságát, állandóan követnie kell a világ tudományosságában zajló változásokat, munkatársainak figyelmét fel kell hívnia az új irányzatokra, igényekre. Ez részben ellentmondásban van azzal az elsődleges múzeumi követelménnyel, mely a megbízható adatfeltárást, adatrögzítést és bemutatást tekinti a munkatárs legfontosabb feladatának. Az időbeosztás kérdése — személyes adottság; fejleszteni lehet, megtanulni kevésbé. Ami viszont a modern adattároló módszerek kimunkálásába fektetett ésszerű többletmunkát illeti, ez hosszú távon feltétlen kifizetődő, s szolgálatába kelendő állítani az elkövetkező évek adatgyűjtő, tanulmányíró munkáját. És akkor egy újabb évtized múlva, a kilencvenes évek elején teljes 10 esztendő évkönyvsorozatok résztanulmányaiból olyan területi és országos jelentőségű összefoglalások születhetnek, melyek egyetemes összefüggésben is megállják a helyüket. Itt látom a hazai múzeumi kutatómunka távlati jelentőségét — az alkotó energiák tervszerű feltárásában, mozgósításában és kibontakoztatásában. Ebben a pászmában az anyanyelv használatának a szorgalmazása országos érdek. Tapasztalati tény, hogy az anyanyelven fogalmazott közlés kevesebb lazaságot, fogalmazásbeli és szerkesztésbeli hanyagságot tűr, nagyobb tudományos fegyelmet követel. A tanulmányok pedig részben kivonataik, részben a belőlük készült szintézisek révén nemzeti és nemzetközi szinten mindenki számára hozzáférhetővé tehetők. Jó példa erre az az immár 10 esztendő óta Aluta-kötet, mely a sepsiszentgyörgyi múzeum gondozásában gazdag természettudományos termést bocsátott résztanulmányok formájában a szakterületek rendelkezésére (1969 és 1977 között 42 tanulmányt).

Dr. Kós Károly • A vidéket vállaló muzeológus-néprajzkutató

Tarisznyás Márton életművéről

Tarisznyás Márton (1927—1980), a XVII. században Gyergyóba települt örmény kisiparos család sarja, az elemi és középiskolát Gyergyószentmiklóson végezte, a történelem-földrajztanári diplomáját a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen nyerte. Az egyetemen részt vesz a néprajzi tanszék munkájában, s már ekkor önálló néprajzi gyűjtést is végez. Még diákként megbízatást kap a gyergyói tájmúzeum megszervezésére, amelynek megnyitásától (1952) haláláig vezetője. Múzeumi teendői mellett minden idejét a kutatómunkának áldozta, számos néprajzi és történelmi dolgozata jelent meg. Három évtizedes munkássága eredményeinek javát önálló kötetekben tervezte közreadni, de csupán az elsőt (*Gyergyó néprajza*) készítette elő kiadásra. A hirtelen halál múzeumi munkahelyén érte, 1980. október 9-én.

Fel éve, hogy Tarisznyás Márton készülő könyvéhez egykori tanítójával, azóta is állandó szurkolójával „előjáró”-t íratott, ugyanerre máris az a feladat hárul, hogy a tragikus hirtelenséggel befejezett egész életműről próbáljon képet alkotni. Milyen örömmel forgatta akkor az idősödő etnográfus a Tarisznyás-kötet kéziratát, amelyben népismereti kutatásunk rangos továbbfolytatásának biztosítékát is látta! Hogy aztán most annál nagyobb veszteségként érzékelje a lesújtó valóságot.

Ki is hagyta el néprajzkutatásunk összeácsolódó tutaját? Hol is állott a közös munkában? Mi mondanivalója lehet az ittmaradottak számára? Munkája megjeleését követően bizonyára sor kerül majd kutatói érdeklődési körének, szempontjainak és módszerének a részletes elemzésére. Most inkább csak a Tarisznyás Márton tevékenységét kezdettől figyelemmel kísérő idősebb kartársnak a halálhírt önkéntelenül követő tünődéseit, töprengéseit, gondolatait próbálom körvonalazni. Tarisznyás Márton a köztudatban mint a Gyergyói Múzeum megteremtője, gyarapítója és ismeretterjesztője élt. Kétségtelen, hogy az egykori tanárjelöltnek magam is elsősorban tájmúzeumi hálózatunk akkoriban (1948 körül) tervezett kiépítésében szántam szerepet. Így kezdte el már akkor egyik legismeretlenebb székelyföldi tájunk múzeumának szervezését, amely 1952-ben hivatalosan is megnyílt. A nemrég negyedszázados fennállását ünneplő gyergyószentmiklósi múzeum elismerten egyike az ország jól megalapozott, helyesen meghatározott arculát és szerepét közzéte köz-művelődésében kiválóan betöltő tájmúzeumainknak, s az épp ötvenéves vezetőjéről is mint néprajzi muzeológiai kiválóságáról emlékeztek meg. Nem hivatalnoka, hanem lelke volt múzeumának.

Találó hát Cseke Péter megjegyzése (*Művelődés*, 1978. 6.), hogy Tarisznyás úgyszólván „együtt nőtt fel” a magateremtette intézménnyel. De talán én sem tevétem, amikor évekkel előbb meglátogatva a szép múzeumot, azzal „gratuláltam” vezetőjének, hogy valójában nem is tett „egyebet”, mint kialakította maga körül a kutatómunkához alkalmas környezetet. Mert a múzeum a néprajzkutatás gyergyói központja is lett.

A néprajzi muzeológus és kutató azonosulása a klasszikus értelemben vett etnográfusok sajátossága. Gondoljunk csupán a kolozsvári múzeumszervező néprajzprofesszorra, Herrmann Antalra, fiatalabb munkatársaira, Jankó Jánosra vagy Orosz Endrére (a századforduló és a századelő éveiben). De gondolhatunk akár Haáz Rezső székelyudvarhelyi és Vámszer Géza csíkszeredai, majd pedig Molnár István székelykeresztúri és a fiatal Gazda Klára sepsiszentgyörgyi munkásságára, amelyben a múzeumi gyűjtő-dokumentálódó és a feldolgozó-értelmező kutatómunka egymást kölcsönösen segítő-kiegészítő szerves egészet alkot. Ebből a fajtából valónak mutatkozott kezdettől fogva Tarisznyás is. Ezért egyáltalán nem „lepett meg” a múzeum kitűnő elhelyezése, gazdag gyűjteményei és „élelensége”, s magától értendő volt az is, hogy az évek során publikált dolgozatai mellett íratartó polcán több kötetre való kézírata is jegyzete halmozódott fel.

1958 óta a *Csiki és Gyergyói Múzeumok Közleményei*, a *Muzeul Național*, a *Könyvtári Szemle*, az *Aluta*, a *Korunk*, a *Népismereti Dolgozatok*, az *Acta Hargitensis* és más időszaki kiadványok egyre gyakrabban közölték a „vidéki” kutató írásait is, azonban a publikálásnak ez a mértéke messze elmaradt a munkái „adminisztrálásához” különben sem értő Tarisznyás valóságos munkássága mögött. Ezért gondolt mindinkább önálló tanulmánykötetre. Egy halála előtt pár nappal kelt levelében a *Gyergyó néprajza* kötet mellett megemlíti a gyergyói erdők néprajzát, a gyergyói társadalom néprajzát, a hazai őrménység történeti néprajzát és múzeumi tapasztalatait bemutató kötetek tervét. Ha utóbbi négy kötetnek összeállítására már nem is maradt ideje, maga a terv önmagában is kutatói életműve részeként tekintendő. Az ittmaradottaktól függ, hogy a többé-kevésbé feldolgozott anyagból mennyi értékesíthető néprajzkutatásunk számára.

Tarisznyás Márton kutatói műhelyének közelebbi elemzésére érdemlegesen a már előkészített kötete és további hagyatéka kiadását követően kerülhet ugyan sor, azonban itt is kiterhetünk néhány körülményre. Ő „kezdettől” néprajzosnak készült. Már középiskolásként népszokásokat gyűjtött, érettségi biztosa, Gunda Béla egyetemi néprajztanár a vizsgáztatás folyamán felfigyel a népi életmód és hagyományok iránti érdeklődésére. És bár egyetemi éve alatt a Bolyai Tudományegyetemen már nem volt önálló néprajz szak, a történelem—földrajz szakot azért választja, hogy ezzel is majd az idő és tér dimenzióiban látó-gondolkodó etnográfus lehessen. Ugyanakkor legszorgalmasabb hallgatója Nagy Jenő *A magyarság néprajza* s e sorok írója *Románia néprajza* című kurzusainak, továbbá a néprajzi gyűjtés módszerét és a néprajzi muzeológia kérdéseit tárgyaló fakultatív kollégiumának, valamint rendszeres résztvevője a múzeumi gyakorlatoknak. Többbször említette, hogy Imreh István a néprajznak a történelem felől, *Tudomány: János pe-*

dig a földrajz felől való megközelítésében volt nagy segítségére. Még diákként tagja volt a szociográfia módszerét is alkalmazó városnéprajzi kutatócsoportunknak, árucseré-néprajzi kutatóútamon elkísérve pedig módja nyílt a tájak közti és a népek közti kapcsolatok működésének, a néprajzi jelenségek térbeli mozgásának konkrét megfigyelésére. A későbbiek során mindezen irányokban kitűnő kutatási terepül kínálkozott Gyergyó és városközpontja, Szentmiklós.

Döntő körülmény volt kutatói tevékenysége szempontjából a munkahely. Egyetemi éve alatt a néprajzi tanszéken már gyakornoki teendővel megbízott, majd pedig „kitűnő”-vel végzett ifjú nem kért magyarázatot, hogy miért nincs számára állás az egyetemen. Megelégedett azzal, hogy az általa Gyergyóban szervezett kis múzeumhoz került „mindenes”-nek. Elég erősnek érezte magát, hogy vállalja a szülőföldön való profétaság és a kisvárosi léghő nehezségeit, az „elvidékesedés” veszélyeit. Bebizonyította, hogy jó idő- és útiköltség-beosztással, levelezéssel és telefon útján a távolság ellenére is lehetséges a nagy szakkönyvtárak, gazdag múzeumi gyűjtemények és levéltárak bűvárlása, továbbá a szakemberek és a szakmabeliek rendszeres konzultálása.

Ugyanakkor igazolta, hogy a szakmai tájékozottság és lépéstartás érdekében így hozott áldozatokért valóságban kárpótol a vidéki munkahely kétségtelen előnye, amely lehetővé teszi a valóban elmélyült és sokoldalú — emberközelből való, a tájjal és közösséggel szoros kapcsolatban történő s ugyanakkor a határtudományokkal is kiegészülő — korszerű komplex népismereti gyűjtő- és kutatómunkát. Így hát vidéki kutatóként nem csupán folytatója volt egy szép hagyományokkal rendelkező tudosi létformának — gondoljunk csak például Bod Péter, Benkő József, Orbán Balázs, Szinte Gábor, Szendrey Zsigmond, Orosz Endre, Vámszer Géza és mások munkásságára —, hanem ennek a mai lehetőségeket felhasználó és így a korszerű igényekhez alkalmazható továbbfejlesztője is lett. Hogy néprajzi kutatóhálozat, egybehangoló egyesület vagy akár mércét jelölő tanszék híján, a csekély számú kutató egymástól távoli és különböző munkahelyeken való szétszórtságában (amikor még az utánpótlás is jórészt vidéken elhelyezkedett önkéntesektől várható) milyen jelentősége van a Tarisznyas-féle következetességgel megszervezett munkahelynek, nem szorul külön bizonyításra. Közismert, hogy például az utóbbi évtizedben közölt néprajzi szakkikkek, dolgozatok, monográfiák jelentős részben (beleértve Tarisznyas munkáit is) ilyen egyenként kialakított és jórészt vidéki műhelyek termékei.

Mindjárt a háborút követően — a szakképzett etnográfusok megfogyatkozásával (Haáz Ferenc és Sándor Gábor halálával, Gunda Béla és K. Kovács László eltávozásával), egyes dilettáns munkák jogos bírálatának a néprajztudomány egészére történő vétkek általánosításával és a néprajzosképzés fokozatos megszűntetésével — egyelőre elejtődött a saját központi kutatóintézet létrehozása. Addig is egy, főleg a vidéken dolgozó értelmiségiek önkéntes munkájára alapozó tájmúzeumi hálózat mutatkozott — sajátos feladata mellett — a népismereti kutatás folytonosságát is biztosító keretnek. Az egyetemista Tarisznyas Márton még megérte az 1946-ban kezdődő és „hivatalosan” Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel (és ennek „tájmúzeumi és népkutatói ügyosztálya”-val) együtt megszűnt, valójában azonban még pár évig továbbgyűrűző tájmúzeumi mozgalmunkat (l. *Miscellanea Ethnographica*, 1947. 74—76.). E tájmúzeum-szervező, népműemlék-katasztrozáló és néprajzi adatgyűjtő hálózat munkájában Győrbíró Pál (Torockó), Kiss Béla (Hétfalu), Krizsovánszky László (Szék), Makkai Endre (Nyárádszereda), Molnár István (Székelykeresztúr), Morvay Pál (Bánffyhyud), Nagy Ödön (Mezőköbölkút), Tökés Béla (Végvár), Vámszer Géza (Csikszereda) és mások mellett legifjabbként Tarisznyas is részt vett a gyergyói tájmúzeum szervezőjeként. Így korán magáévá tehetette azt a gyakorlati alapelvet, hogy az egymástól távol eső pontokon gyűjtésre-kutatásra vállalkozók közötti munkamegosztás elsősorban területi. Hiszen az önkéntes vállalkozás fő rugója is a szülőföld iránti elkötelezettség, illetve a munkahely adta táji-népi környezetbe való intellektuális betájolódás szándéka. Tarisznyasra, a mindkét említett rugó mellett, még külön serkentően hatott az is, hogy Gyergyó a legkevésbé ismert néprajzi tájaink egyike.

És bár a vidéken néprajzi munkára vállalkozó témaválasztásánál eleinte fontos meghatározó az alapfelkészültség és a hajlam, jórészt már kezdettől felelősséget érez a környék népi kultúrája egészének feltárásáért, hacsak nem talál a munkát megosztó társakra, maga igyekszik majd elvégezni. Így kerített sort Tarisznyas is — múzeumi munkája, gondjai mellett — a környék hagyományos népelete egyre több oldalának a tanulmányozására és feldolgozására, hogy aztán negyedszázados tudós munka után, többünk sürgetésére-biztatására is, elérkezettnek lássa az időt eredményei összefoglalására: hogy dolgozatait végleges formába öntve s fejezetek gyanánt egymáshoz illesztve felépítse belőlük nagy művét, a Gyergyó néprajzát

tárgyaló köteteit. Hogy a vidéki munkahelyeken, az egymástól távol való dolgozás mennyire nem jár szükségképpen elszigetelődéssel — a már említettek kivül —, látványos bizonyítéka volt Tarisznyás otthoni gazdag kézikönyvtára is. Igaz, nem sajnálta az utánajárását és a pénzt sem egy-egy szakmunka megszerzésére. Noha nagyon megromlott a látása, mégis „otthon volt” a teljes hazai szakirodalomban, jól tájékozott a nemzetközi néprajzkutatás által kínált összehasonlító anyagban és módszertani eredményekben. Ugyanakkor konkrét kutatói feladatának tartotta a gyergyói népélettel és népi kultúrával kapcsolatos mégoly kevés adatot is tartalmazó irodalom — gyakran százévesnél is régebbi újsághírek — felbúvárlását és kicédulázását. Így állíthatja össze Gyergyó teljesnek mondható népismereti magyarázó bibliográfiáját, amely egymagában is a szerző iránti örök hálára kötelez minden nyomába lépőt.

A néprajzi tájakban való gondolkodás, tervezés azonban nem csupán a gyűjtők-kutatók munkahelyi szétszórtságából, illetve a vidékre kerülésükből következő „kényszerűség”. A néprajzi tájak, csoportok, egyes települések feltárása a néprajz számára éppoly alapvető jelentőségű, mint például a történelem számára a forrásközlések. A néprajzi kiadványok közt elsőrendű helyet foglalnak el a tájmonográfia jellegű munkák, amelyek minden néprajzi műhely sűrűn használt kézikönyvei. Pótolhatatlan kára a népismeretnek, hogy az Orbán Balázs hatalmas sorozatával (*A Székelyföld... 1868—1873*) kezdődő, majd Jankó János *Kalotaszeg* és *Aranyosszék* (1892, 1893), Lázár István *Enyed vidéke* (1899) című néprajzi monográfiáival és Malonyay Dezső kalotaszegi és székelyföldi népművészeti köteteivel (1907, 1910) folytatott lánc az első világháború után eluralkodó irodalomközponitú tájékozódás következtében jó két emberöltőre megszakadt. A második világháborút követően az újabb néprajzi tájak felé tett tájékozódó gyűjtőútjaink s az ezeket követő közös monografikus kutatásaink eredményei is csupán két-három évtizedes késéssel válhatnak a kutatómunka eszközeivé és nemzetiségi önismeretünk építőelemeivé. Így késlekedett Tarisznyás Márton Gyergyó néprajzát tárgyaló kötetének kiadásra való egybeállítására is, egészen szerzője kidőléséig, holott az egyes részek (tanulmányok) elkészültéről már 15, 20, 25 éve tudunk.

Mert Tarisznyás már diákkora óta tudatosan készült a „neki jutott” néprajzi táj, Gyergyó feltáráására: már ekkor jelentkezik néprajzi gyűjtési technikát és módszert tanulni városnéprajzi, mezősegi és kászoni kutatócsoportjainkba. „Úgy látom — írja 1961-ben —, hogy néprajzi kutatásunk mostani szakaszában legfontosabb [...] a különböző vidékek néprajzi jellegzetességeinek alapos megismerése, leírása, mert további következtetésekre csak ezek alapján van lehetőség.” Lehetséges, hogy az egyetemes néprajztudomány jelenkorában, amelyet olyannyira jellemmez az újabb és újabb irányok, nézőpontok, módszertani ötletek harcias bejelentésének vagy szellemes kifejtésének gyakorlata, Tarisznyás e (magánlevélben írt) mondata túl egyszerűnek is tűnhet. Viszont kétségtelen, hogy — a néprajzkutatásunk állását ismerők és továbblépésén gondolkodók szemében — figyelemreméltó igazságot tartalmaz. Állításának megfontoltságáról tanúskodik egész céltudatosan épített kutatói élete, pályája, jelentőségéről pedig életműve: a további nemzedékek fontos kutatási bázisul szolgáló tájmúzeum és a sűrűn használt kézikönyvnek mutakozó mintaszerű tájmonográfia.

Tarisznyás Márton Apáczaiával együtt vallotta: az igazi dicsőség tettekre épül, nem ingatag hírnévre. Választott hivatását fontos társadalmi szolgálatként felfogó, munkájának élő, a szereplésektől épp ezért tartózkodó „tudatosan szerény” ember volt, ki még az életből is munkahelyén és feltűnés nélkül távozott.

Az ittmaradottakra hárul, hogy az idő előtt megszakadt élet szívós munkásságának eredménye, szellemi hagyatéka lehető teljességében mindenki számára elérhető értéké váljék. Így él majd köztünk tovább Tarisznyás Márton mint a vidéket tudatosan vállaló elhivatott szakember példaképe.

Ferenzi István • A jobbítás szándékával

Gazda Klára, a néprajztudomány művelőinek körében közmegebecsülésnek örvendő sepsiszentgyörgyi kutató helyesen utalt a múzeumok tudományos tevékenységének jelentőségére. A Hargita megyei múzeumok első évkönyve mindannyiunknak örömet szerző megjelenését ünnepelvén, ezúttal nem a szorosabban vett műzeumi kérdésekről (az anyagoknak és az azokkal kapcsolatos eljárásoknak a művelődési javak egyik csoportjába tartozó tárgyak tartósításában játszott szerepéről, a művelődéstörténeti javak nyilvántartásának rendszeréről, eszközeiről stb.)

óhajtók beszélni. Mindössze a múzeumok — egyesektől kétségbe vont — tágabban értelmezett tudományos kutatási jogáról, az ezzel kapcsolatos teendőkről szerelnék szólni. Gazda Klára a valós helyzetre, az abból természetesen adódó feladatok időszerezésére figyelmeztetett. Határozottan ki kell állanunk az alábbiak mellett.

A múzeumi tisztviselők feladatkörét kár és vétek beszorítani az igazgatási-pénzügyi nyilvántartás szűk keretei közé. A korszerű nyilvántartás száraz adattömkelegének a földolgozásán kívül bizony rájuk hárul a szó szoros értelmében vett tudományos kutatás is. Félreértések elkerülésére azonnal el is mondom, mire gondolok. A múzeumi módszertani kérdések tanulmányozása mellett az említett tudományos kutatásnak „önként” két ága adódik: 1. A múzeumi állagot adó tárgyi anyag tudományos módszerekkel való lehető legalaposabb vizsgálata, magyarázása, értékelése, más szóval földolgozása és 2. a terepen való gyűjtés, egy-egy múzeum tájegységében való megfigyelések, terepvizsgálatok, régészeti ásatások eredményeinek elemzése. Mindennek természetesen nem szabad önmagáért valónak lennie. Az eredmények közzétételével kisebb-nagyobb mértékben gyarapíthatók a tájismeret anyagai, bővíthető helytörténeti tudásunk stb. A különféle tudományágakban megvalósított nevezetesebb eredmények elérhetnek az országos összegezés szintjéig is, s így — idővel — országos jelentőségű tanulmányok, értekezések megírásában is közrejátszhatnak. Ez azonban csakis a közlés biztosítása után valósulhat meg. Effajta újabb lehetőség teremtődött a Hargita megyei múzeumok évkönyve megjelenésével. Ez a kiadvány egyúttal a közönséggel kialakuló kapcsolat egyik lehetősége. Márpedig a tömegek nevelése egyike a korszerű múzeum fő feladatainak. Egy-egy kiadványsorozat — a felkért külső munkatársak betérjesztette (nemegyszer tágabb földrajzi kereteket felölelő) anyagoktól eltekintve — bármely múzeum vagy múzeumcsoport alkalmazottai tudományos tevékenységének tükrö. Egyfajta „bizonyítvány” mind a „hasznosító” intézmények szellemi munkásai, mind a különböző értelmi és tudásszintű, más- és másféle képzettségű olvasótömegek felé.

A fentebb megvillantott gondolatokból kiindulva a Hargita megyei múzeumok első évkönyve megjelenését számottevő művelődési téttként kell elkönyvelnünk. Az előttem főszojalók helyes észrevételével egyetértve elmondható, hogy nem elődtelenül látott napvilágot, ám ebben az alakban mégis csak első, ígéretes lépésnek számít. A szerkesztő bizottság tagjai — nagyon helyesen — mindennek előtti helyismereti jellegű írások, tanulmányok kiválogatásával, közlésével igyekeztek bevilágítani Hargita megye sok, eddig fehér foltként szereplő történelmi-néprajzi-természettudományi kérdése egyikének-másikának a homályába. Gazda Klára megjegyzésével mindenben egyetértve, a kedvező szerkesztő bizottsági állásfoglalás ellenére mégis nagyon hiányolok valamit. A sok és sokféle tanulmány csupán elenyésző részben terjed ki a tulajdonképpeni múzeumi anyag, a múzeumi kutatások eredményeinek bemutatására, holott — véleményem szerint — elsősorban ezeknek kellene nagyobb számban kitölteniük a tartalommutatót. Lehetetlen, hogy erre az alkalomra a Hargita megyei múzeumok számos más munkatársának ne lett volna kész, eredeti írás a tarsolyában.

Jóllehet a kötet szerkesztői igényességre törekedtek, nem ártott volna alaposabban megszünni a tanulmányokat. Az értekezések színvonalának megkívánható egyenletessége rajzos ábrázoláson meglehetősen hullámzó görbeként jelentkeztek. Kiváló írások mellett gyengébbesek is elő-előfordulnak. Igaza van Székely Ferencnek: „Az évkönyv mostanig kiadatlan tanulmányokat közöl. Más kérdés azonban, hogy ezek milyen mértékben hordozzák az újat, hisz — és ez eléggé feltűnő — egyes dolgozatok megrekednek már ismert tények újraközlésénél, változatlan szempontok alapján történő újratárgyalásánál [...] és néha egyes oldalakon a tudományoskodás veszi át a tudományosság helyét.” (Hargita, 1980. november 2., 261. [3403.] sz. 3.) Noha Székely megjegyzései a természettudományi jellegű közlésekre vonatkoznak, áttételesen a társadalomtudományi írások egy részére is érvényesek.

Jövőre való tanulságképpen: a szerkesztő bizottság más-más tárgykörrel foglalkozó tagjainak legyen bátorságuk az ezután közlésre benyújtandó, a mércét meg nem ütő írásokat visszautasítani. Ehhez ajánlatos lenne külső segítséget, jártas szakemberek véleményét is kikérniük!

Saját szerkesztőbizottság-tagi tapasztalataimból kiindulva, az évkönyv szerkesztő bizottsági tagjainak a közlésre elfogadott anyagok nyomdába kerülése után is nagyon ajánlatos lenne tartaniuk a szerzőkkel való kapcsolatot, sőt az 1. és 2. korrektúrát is átnézetniük velük. Így bizonyára el lehetne kerülni az 1. kötet főszövegében, de különösen a jegyzetekben bolházzható, olykor még értelmet, is változtat, sajnálatosan sok sajtóhibát. Az erdélyi régészet egyik, életművével és magas tudományos erkölcsiségével messze kimagasló alakjának, a régész és érmész Kovács Istvánnak ismeretes közmondást változtató, de nagyon igaz szavai szerint: „Madarat tolláról, kutatót jegyzetei alaposágáról ismerhetni meg!”

Kár a szerkesztő bizottság tagjainak a szerző jóváhagyása nélkül „belejavítgatnia” a tanulmányok szövegébe. Kérdés: mennyivel jobb a nyelvérzékük egyes szerzőkénél? Vajon a szerkesztő bizottság tagjainak mi lenne a véleménye (kinek nem inge, ne vegye magára!), ha netán a nem anyanyelvükön nyomdafestéket láttott tanulmányuk magyar nyelvi rövid tartalmi ismertetését nem maguk állítanák össze, másnak adnák ki „albérletbe”, és az a kivonat idegen szakkifejezésekkel teletűzdelve, főlháborítón helytelen mondat szerkesztéssel, a szerzőtől egészen eltérő stílusban, de az ő nevével jelzetten látna napvilágot?!

Előzetes műveletként, még a kötet anyagának összeállítására előtt szétküldött főlszólító körlevélben nem ártott volna bizonyos egységes szerkesztési szempontokat közölni a belső meg a külső szerzőkkel; úgy, miként a hatvanas évek elején Dragomán Pál dr., a marosvársárhelyi múzeum akkori igazgatója cselekedett a Maros tartományi múzeum évkönyve (*Studii și materiale. Muzeul Regional Tirgu Mures*) I—III. kötetének a szerkesztésével kapcsolatban tett előzetes lépésként. Ez az előre-gondolás lényegesen megkönnyíthette volna mind a szerkesztők, mind a műszaki szerkesztés feladatait, mind a szerzők helyzetét! Mert bizony a szerkesztés tekintetében is megfigyelhetők fogyatékoságok, következetlenségek, az egységesítő módszeresség hiánya...

Hinni szeretném: az első évkönyv letagadhatatlan érdemei mellett, előbb említett s más hibák, hiányosságok csak az I. kötet árnyoldalai maradnak, a II.-ből már eltűnnek. Nem bírálni akartam, de jó tanácsot nyújtani jövőre.

A Hargita megyei múzeumok évkönyve megjelenésének ünneplése rendjén engedjék meg néhány általánosabb jellegű kérdést fölvetnem. Égetően sürgős és jelentős a múzeumi személyzet utánpótlása. A helyüket megállni is tudó fiatal magyar múzeumőreink száma — sajnos — egyre csökken, múzeumtani főlkészültségük, gyakorlati ismereteik is hiányosak. Országos viszonylatban sem sokkal jobb a helyzet. Az egyetemek tanrendjéből, a régészetével, néprajzával együtt nagyon érezhetően hiányzik az elméleti és gyakorlati múzeumtani alapismeretek bővebb előadási anyaga. Csupán a rövidebb-hosszabb, de több apró csoportra szakítottan, általában eléggé felületesen és a szétföredezettesség miatt korántsem egyöntetűen vezetett termelési gyakorlatok kínálnak e tekintetben távolról sem elegendő és ki nem használt lehetőséget.

A középiskolai tanároknál — sajnos — jóval alacsonyabb múzeumi javadalmaszástól hol jobban, hol kevésbé állhatatosan helyt álló múzeumi személyzeti tagok továbbképzése is — mindennemű jóakarattal ellenére — messze elmarad a növekvő követelmények mögött. Az ötéves körforgással visszatérő továbbképző tanfolyamok csak általános, és nem is mindenre kiterjedő, széles körű alapismereteket főlfeltételező, elmélyített tudásanyaggal vértéznek föl, távolról sem avatják be a jelentős „műhelytitkokba” az úszni nem tudó vízbe dobathoz hasonlóan a feladatok sokféleségével, tömkelegével megbirkózni nem vagy csak alig tudó fiatal múzeumi alkalmazottakat...

Az idő s a helyzet folyvást parancsolóbbá váló követelményének megfelelően meg kell oldanunk a fiatal tudományos múzeumi alkalmazottak továbbképzését, aránylag rövid időközökben főlválva más és más múzeumok keretében szervezett, megfelelően kiválasztott, tapasztaltabb, idősebb muzeológusok irányításával, közreműködésével lebonyolított tapasztalatcseréjét. Évente legalább egyszer-kétszer ezt a *Korunk* rendezte múzeumi kerekasztal-értekezletet is meg kellene tartani.

Következésképpen: szívvel-lélekkel csatlakozom az előttem főlszólalók egyikétől fölvetett egészséges ötlethez: időről időre, mindig más és más megyében, rendszeresen, ütemesen meg kellene tartani a múzeumi tudományos személyzet többnapos találkozóját.

Főlszólalásom végén hozakodom elő a Hargita megyei múzeumok első évkönyvével kapcsolatos személyi sérelemmel. A Csíkszeredai Hargita Megyei Múzeum 36/9/1978. sz., 1978. január 25-i keletű körlevelével tudomásomra hozta, hogy „... Hargita megye négy múzeuma 1978-tól rendszeresen évkönyvet számít kiadni. Terv szerint a megye területére vonatkozó régészeti, történelmi, néprajzi és természettudományi dolgozatokat jelentünk meg. Számítunk az Ön dolgozatára és azt mindig nagy megtiszteltetésnek vesszük...” Nos, ennek a megtisztelő főlszólításnak eléget téve idejében elküldtük Ferenci Gézával közösen összeállított, *Régészeti-héprajzi kutatások a Nagy-Küküllő vízgyűjtőmedencéjének felső részében 1957—1970 között* című, előzetes jelentésnek szánt tanulmányunk másfél nyomdai ívnyi terjedelmű második részét. A szerkesztő bizottság titkára azóta egyetlen sor írással sem értesítette a nevezett szerzők egyikét sem az anyag sorsáról. Korrektúrárt sem kaptunk. Tanulmányunk egyszerűen „kőd előttem, köd utánam”-ot mondott. Nyilván nem is jelent meg. Helyette a csíkszeredai művelődési napok egyikén, 1978. március 20-án elhangzott *Considerații de ordin arheologic-istoric privind*

importanța depresiunilor Ciucului în epoca romană și postromană. (Problema dacilor liberi în estul Transilvaniei) című, jegyzetekkel ellátott előadásom szövegét jelentették meg a Hargita megyei múzeumok 1980. évi I. kötetében, a rosszul összeállított (fogalmazási elveimmel merőben ellenkező, idegen mondatzerkesztésben, szavakban „túltengő”) magyar nyelvű kivonattal, 60-at meghaladó, nem egy esetben értelmet zavaró sajtóhibával. A kézen-közön kimaradt tanulmány társszerzői egyikének kérdezősködésére a szerkesztő bizottság titkára csak annyit válaszolt: az anyag másutt már megjelent románul, nem volt értelme újból közölni. Ennek az állításnak az egyik része igaz, de ezzel kapcsolatban mindjárt fölvetődik három kérdés: 1. Ha a Hargita megyei múzeumok évkönyvének kiadása nem húzódott volna kerek három (!) évig, anyagunk ott jelent volna meg elsőként! 2. A Hargita megyei olvasóközönséghez el nem jutó kiadványban, a kolozsvári Erdélyi Történelmi Múzeum évkönyvében, az *Acta Musei Napocensis* (csak 1979-ben megjelent) 1978. évi, XV. évfolyamában (85–99.) közreadott anyag jóval kevésbé részletező Hargita megye múltját illetőleg; a magyar nyelvű változatot viszont újabb megfeyteni vélt történelmi, régészeti adatokkal szándékoztunk közreadni. Többek között fölvetettük a *Nyikó* víznévnek a *Nyék* törzsnévvel való kapcsolata lehetőségét.* Különös gonddal kutattuk és írtuk le a Székelyudvarhely és Korond között bejárt, egy helyütt át is metszett, határozottan a gyeplőséghez tartozott töltésszakaszokat, valamint más, XI–XII. századi, tehát kora középkori leleteket. Nézetünk szerint sikerült továbbá megfeytenünk az oroszhegyi ún. „Szent László” kápolna titkát is. 3. Megjegyzem, hogy a mi anyagunk Hargita megye nyugati részéről való ismereteinket gyarapította volna, tehát a Bodor Andrásról joggal megjegyzett fel-tűnő úr helyét lett volna hivatott betölteni... Véleményem szerint a szerkesztő bizottságnak ez a méltánytalan magatartása, a kérdések ilyenképpen kezelése a jövőben semmiképp nem ismétlődhet meg.

Antal Imre • Élünk lehetőségeinkkel

Elöttem a csíkszeredai múzeum egyik régebbi kiadványa; benne a múzeum időszakonként megjelentetett közleményeinek célja így fogalmazódik meg: **állandó kapcsolatot tartani fenn a múzeumi munka művelőivel, tudósokkal és múzeumi dolgozókkal; széles körben népszerűsíteni és fejleszteni a múzeumi gyűjtés mozgalmát; segíteni és ismertetni az iskolákban, művelődési otthonokban működő történelmi és néprajzi szakkörök tevékenységét; ismertetni a múzeumban folyó munkát és a múzeum gyűjteményében őrzött anyagokat; a nép és föld, jelen és múlt ismertetése; segítségnyújtás a szocialista jövő kialakításához.**

A megyeközpontok múzeumainak a tudományos kutatások kezdeményezőivé, irányítóivá és segítőivé kell válniuk. Ha ezt a szerepet sikerül betölteniük — tehát nem a terméketlen viták, okoskodások göcpontjai, hanem a tudományos élet művelői és összefogói lesznek, akkor különböző kiadványaik is a kor követelményeinek megfelelően magasabb színvonalat érnek el. Miért mondom ezt? Ha nem is tipikus jelenség, de itt-ott találkoznak olyan kiadványokkal, amelyek felelőtlen szerkesztés nyomán kerültek nyomdába, majd a könyvpiacra. Íme egy példa. 1979 végén Mihai Stratulat szerkesztésében gyönyörű kötésben jelent meg román nyelven a Hargita-monográfia. Ezt nemsokára követi a magyar nyelvű kiadás is. A könyv ugyan Bukarestben jelent meg, de a 26 szerző Hargita megyei. Ezért az eset ide kíváncsodik. A könyvet, amely a megye „monográfiája”-ként jelent meg, nem kell mélyrehatóan tanulmányozni ahhoz, hogy az igénytelenség és a színvonalatlanság példájáról győződjhessünk meg. Ezúttal csak néhány példával, a benne előforduló éktelen helyesírási és tárgyi hibákkal szeretném kijelentésemet alátámasztani, hangsúlyozva, hogy nem az egész könyvet akarom minden szempontból elemezni.

* Ennek értelmében a Nyikó név az ősiségben (1113: Nec; 1156: Nek; 1165: Nichw, olv. Nyjiku, Nyjiku stb.) közzsájon forgott nyék 'kerítés, sövény', átvitt értelemben 'határvédő berendezés', 'gyepűelem' szavunk tájnyelvi változata, származéka is lehetne. Talán a közzsából törzsi névvé „nemeseedett” Nyék nevének, nevezetesen a törzsünk fehér (színű) jobbszárnya (kis részben) jóval a telegdi székelyek előtt ide telepített népességének feladata a XI. század végére a Görényi-hegység—Hargita nyugati lábaitig terjedkedett hűbéri királyságnak a keleti végvárpító tevékenységéhez lenne fűzhető, illetőleg az idevezényelt törzstörődék (?) jelenléte ezzel a védelmi sávval kapcsolatos feladatok ellátásával látszik összefogható lenni. — A kérdés végleges megoldása természetesen további összehangolt régészeti, történelmi, nyelvészeti vizsgálatot követel; föltételezésünket nem tartjuk végleges eredménynek!

A 37. lapon a szerzők a megye területén talált régészeti leleteket, lelőhelyeket ismertetik. Egyeseket közülük pontosan meg is neveznek: Tisza III. kultúra, Wietenberg és Laténe települések, dák kerámia. Ugyanakkor ilyen megfogalmazásokkal tűzdelik meg az ismertetést: találtak még „más két települést”, vagy „valamint másokat is a XI—XII. századból”. De hogy kiknek vagy kiknek a települései voltak azok a más vagy mások, erre már nem találunk feleletet. Ezért fölösleges is a megemlítésük. A 38—39. lapon feltüntetett térkép melletti kronológiai jelmagyarázatban a népvándorlás korszakát a hűbériség, majd ezt a korai (!) hűbéri társadalmi rend követi. A könyv, pontosabban a szerzők alapvető hibája, hogy a tulajdonfőnevek, személynevek írásában nem járnak el egységesen, a helyesírás szabályait nem tartják tiszteletben. Például a 42. oldalon Nagy György, Gyepesi Ambrus, Bán András és Ioan Sigismund szerepel, vagyis hol magyarul írják, hol meg a vezeték- és keresztnévet is románra fordítják. A 151. lapon feltűnik Ioan Căianu neve, hogy ugyanő majd a 232. lapon Ioan Kajoni néven jelentkezzék. A 47. lapon az 1848-as forradalmár még Gál Sándor, de a 205.-en már egy betűvel meggazdagodva Gáll Sándorként szerepel. A 201. lapon egymást követő mondatokban szerepel Tamási Áron és Tomási Áron. A 204. lapon Cserei Mihály helyett Cserei Kihályról olvashatunk, a következő lapon a kommunista hős Simó Gézát Simon Géznak írják. A 47. lapon az 1848-as forradalom egyik ütközetének színhelye, a Nyerges-tető — több költőnk ihletője — „Săua (Nyerges)”, a 200. lapon „Nierghes” néven bukkan fel. A sok tatárbetörés közül Csíkszéket kettő érintette súlyosan, az 1661. és 1694. évi pusztítások. Ez idő tájt más tatárbetörés Csikban, a történelem tanúsága szerint, nem is volt. Am a könyv szerint a 44. lapon 1658—1660- és 1697-ben árasztották el a tatárok Csikot. Már 1968-ban tudottá vált, hogy a csíksomlyói iskola alapításának időpontját pontosan nem ismerjük, de az iskola létezéséről az eddig ismert első írásos emlék 1630-ból való. És lám mégis, a 200. lapon ezt a dátumot 1668-cal cserélik fel, a 151.-en pedig az iskola alapítását az 1667—1669-es évekre teszik. A 200. lapon „Ioan Căianu” nevét említi, aki 1676-ban Csikban lerakja a „nyomatás kezdeteit”, és aki a „Codex Kajoni”-ban népdalokat jegyez fel. Ugyanez az Ioan Căianu a 204. lapon található adat szerint nyomdát alapít, ugyancsak Csikban, de ezúttal 1669-ben. A 210. lapon kapásból sorolnak fel megyei vagy megyei születesű képzőművészeket, köztük alig kezdőket, de az immár világhírűvé vált érdemes művészről, a csíki származású Mátyás Józsefről vagy Izsák Mártonról nem történik említés. Művészi kivitelezésű képek teszik díszesebbé a könyvet. Közöttük egyiken egy csodálatos nárciszréten székely legény incselkedik egy román leánnyal, és mellettük román fiú öleli nem éppen közömbösen a székely leánykát. Sokatmondó kép: a megyében élő románok és magyarok régi és örök testvériségét fejeznék ki. De lám, a kép alatt szöveg: „Hargita megyei népviselet.” Hát az így párosított fiatalok képe alá nem talál egy felirat. Különben is Hargita megyében van román, székely és csángó népviselet. Az ausztráliai vagy kanadai néprajzkutató nézheti a képet, és gondolkozhat azon, hogy most már ez a hargitai népviselet román-e, magyar-e vagy mindkettő, s ha mindkettő, akkor melyik ifjú pár öltötte fel a román népviseletet, és melyik a magyart? Mert ugyebár a képnek is dokumentációs, információhordozó szerepe van. Persze azt is megemlíthetjük, hogy a *Székely népviselet* fejezetben egyúttal a hargitai színjátszásról, kórusmozgalomról, művelődési otthonokról, könyvtárakról, műemlékekről is olvashatunk. Sorolhatnánk tovább a hibák sokaságát, de csupán az a célunk, hogy rádöbentsük az illetékeseket az írás felelősségére.

A könyv — az előszó tanúsága szerint — ismeretforrásul szolgál propagandisták és nevelők, munkások és vezetőkérdések, tanulók és egyetemisták számára. Nem tudom, ezt a célját tudja-e teljesíteni. Olyan téves információkat közöl, amelyek az esetleges eddigi ismereteinket is összekuszálják, bizonytalanná teszik.

Felvetődhetik a kérdés: jó-jó, de mit keres a csizma az asztalon, az említett kiadvány az általunk tárgyalt témakörben? Hogy értsen mindenki belőle! Vagyis a példát éppen azért hoztam fel, hogy igazoljam: hozzáértő szakemberek nélkül fércmunkák születnek, amelyek többet ártanak, mint amennyit használnak. Azokban a városokban, amelyekben nincsenek jelentős tudományos fórumok, kutatóintézetek, főiskolák, egyetemek, a tudományos munka felelősségteljes feladatait a múzeumoknak kell magukra vállalniuk. Mint ahogy az is igaz, hogy az illetékes szervezetek is igényelniük, nem pedig mellőzniük kell a múzeumok, dokumentációs könyvtárak, levéltárak szakembereinek munkáját, mert különben megszegyenítő hibákat követhetnek el.

„Szocialista államunk politikája messzemenő lehetőségeket biztosít az ország területén élő nemzetiségeknek, lehetővé teszi, hogy anyagi és szellemi javak alkotáásával hozzájáruljanak a kultúra közös kincstárának gyarapításához. Am ezekkel a lehetőségekkel tudni is kell élni! Ha viszont a lehetőségeket, az erők felméré-

sének és összpontosításának kérdését szem elől tévesztjük, akkor a vidéki kiadványok egy másik sajnálatos jelenségével találkozunk: elindítanak valamit, ami a legjobb esetben rendszertelenül fog megjelenni, rosszabb esetben pedig egy-két szám megjelentetése után megszűnik. Konkrétan: a Csíkszeredai Múzeum 1956-ban *A Csíki Múzeum Közleményei* címmel kiadványt indított, amelyet 1957-ben és 1958-ban még kétféle követett. Aztán megszűnt minden, még az emléke is eltűnt. Huszonkét évnek kellett eltelnie, amíg (most már a hargitai múzeumok égése alatt) nagy nehezen sikerült az *Acta Hargitensiá*t megjelentetni! Nem azért, mert huszonkét év alatt a mai Hargita megye területén nem lett volna, aki kezébe vegye a dolgokat, és tovább szerkessze a közleményeket. Ó nem! Egészen más semmiségeken múltott az adott lehetőségek jobb kihasználása. Ezért ma aggódva, féltő szeretettel figyeljük az *Acta Hargitensia* és a hozzá hasonló vidéki kiadványok további pályáját. Engedtessék meg, hogy egy kicsit most „hazabeszéljek”. Közlési lehetőségeink leszűkítettek. A *Revista de istorie*, a *Revista arhivelor*, az *Analele de istorie* vagy a *Magazinul istoric* hasábjaira nagyon nehéz behatolni. Maradna tehát e téren az a lehetőség, amelyet a vidéki kiadványok biztosítanak. Ezért kell e lehetőségekre fokozottabban felfigyelni nemcsak a vidéken dolgozó, hanem a tudományos központokban, egyetemi városokban kutató nemzetiségi értelmiségiek érdekében is. Ezért kell jól, igényesen, becsülettel és magas felelősségtudattal, távolabbi perspektívák szellemében sáfárkodni a lehetőségekkel.

Persze, még sok mondanivalónk volna arról, hogy múzeumainknak, dokumentációs könyvtárainknak, levéltárainknak vonzaniuk kellene a kutatókat, nem pedig válogatott módszerekkel, elzárkózással s főleg bizalmatlansággal elriasztani őket. Arról ne is beszéljünk, hogy a különben szép és színvonalas múzeumi rendezvényeket nem munkaidőben, délelőttöként kellene rendezni, amikor csak a nyugdíjasok mehetnek el, hanem olyan időpontban, amikor minden érdeklődő részt vehetne ezeken a megnyilvánulásokon, s ezzel lehetőség adódna másoknak is a véleménynyilvánításra. Mondanivalómat Vitos Mózesnek, a *Csikmegyei Füzetek* szerzőjének a múzeumok hivatásáról a századfordulón megfogalmazott szavaival zárom: „Egy múzeum a múlt századok folyamán élő nemzedékek, a létűn századok megifjádó emlékeit őrzi, és tartja fenn, időről időre, nemzedékről nemzedékre, amelyben Múlt, Jelen és Jövő testvériesen ölelkeznek keblük minden kincsét kínálva az újrálé emberiség ezreinek.”

Miklóssy V. Vilmos • Erősítsük a tudományos jelleget

Az a tény, hogy a szerkesztőség erre az immár hagyományos rendezvényére — a *Korunk*-délelőttökre — a muzeológiát és a kötetünket tűzte napirendre, kétszeresen is öröm, megtiszteltetés számomra. Így hát mint muzeológus és mint az *Acta Hargitensia* szerkesztője és társszerzője köszöntöm a *Korunk* ezen vállalkozását, és őszinte elismerésem fejezem ki, hiszen nemzetiségi művelődési és tudományos életünk egyik rég várt területe kerül megvitatásra.

Az elhangzott vélemények közül jó néhány épülésünkre szolgál. Azt is kifejezésre kell juttatnom azonban, hogy egynéhány hozzászólással nem értek egyet. Szóvá tették, hogy az évkönyvünkhöz beérkezett anyagok nem mindegyike került a kötetbe. Hát kérdem én, melyik az a fórum, amelyik minden beérkezett kéziratot közöl? Mi több mint húsz kéziratot tanácsoltunk el (megjegyezni kívánom, hogy minden egyes dolgozatot előzetesen szakvéleményeztettünk, még akkor is, ha szerzője a tudományok doktora); egyszerűen nem ütötték meg a közölhetőség mércéjét. Kezdvé a tárgyi tévedésektől el egészen a dilettáns „felfedezésekig” fordultak elő bennük. Újraközlést sem vállaltunk.

Sajnos, az *Acta Hargitensia* sem kerülte el a nyomda ördögét. De kissé furcsán hangzik a szó — „hemzseg a sajtóhiba” — annak ajkáról, aki saját maga javította dolgozata kefelenyomatait. Nem szeretnék kérdezz-felelek játékot űzni, csupán azt jegyezni meg, hogy az évkönyvünk olyan, amennyire értettünk hozzá, és melléállunk. Ezért van az egyes tudományágak dolgozatai között számbeli eltérés, ezért hiányzik közlemény a megyei múzeumi apparátus jó néhány tagjától. Bizonyára az is feltűnő, hogy a dolgozatok nem éppen recens írások. Így van, hiszen sokat vajúdott az évkönyv, amíg az 1977-ben kelt „Az évkönyv szükséges voltáról” szóló memorandum-e kötetben megtestesült. Úgy hiszem, Hargita megye múzeumainak ez az első együttes évkönyve nemzetiségi létünk egyik kifejezője, és a továbbiakban még inkább az kell hogy legyen, hiszen, ha jól számba vesszük, kiderül, az *Alután* kívül csak a csíkszeredai *Acta Hargitensia* közöl magyar nyelven

múzeumi vonatkozású dolgozatokat. Az induló kötet ugyanakkor a jövőt is jelezni kívánja, amikor önnönmagát *Évkönyv — Anuar — Jahrbuch*-nak nevezi.

Ami a múzeumügyet illeti (e helyen szándékosan nem használok a muzeológia vagy muzeográfia megnevezést), két vonatkozást szeretnék szóvá tenni. Egyik a vidéki múzeumok tudományos munkája, másik a múzeumok népművelő tevékenysége. Mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban előtérbe került a múzeumok közvetlen népművelő szerepe. Ettől még a múzeumok tudományos jellege jöttányit sem csökken. Sajnos, vidéki múzeumainknál — tisztelet a kivételnek — nem ez a helyzet. A vidéki múzeumok tudományos tevékenysége természetesen helyi jellegű, mondhatnám azt is, hogy a hiányzó táj kutatási tudományos intézményeket helyettesítik. Hátrányos helyzetben vannak, hiszen valamely tudományág művelésére sokszor még egyetlen kutató sem kerül, és ez magában hordja a kontárság veszélyét. De a vidéki kutatóknak a dokumentálódási lehetősége is korlátozottabb. Az ottani szakkönyvtárak, szakmai eszközök csak részben tartalmazzák a szükséges dokumentálódási és műszerezettségi anyagot. A hátrányt még az is tetézi, hogy érthetetlenül rendkívül ritkán engedélyezik egy-egy központban a dokumentálódást, a szakemberrel való konzultálást. Márpedig nem létezik múzeumi tevékenység, de még népművelés sem, tudományos előmunkálat nélkül. Azt pedig — gondolom — senki sem vitatja, hogy egy muzeológusnak nem elégséges a házi könyvtára mellett az egyetemi évek idején szerzett „szellemi-szakmai bagázs”, hogy ne is beszéljek a még hiányzó egyetemi muzeológusképzés szükségességéről.

Ami a múzeumok közművelődési szerepét illeti, örvendetes a változás; az egykori zárkózott, közönséggel nem sok kapcsolatot tartó intézmények népművelési rendezvényei egyre látogatottabbak, és fokozott érdeklődésre tartanak igényt. De sok helyen az figyelhető meg, hogy a közművelődésben vállalt szerep nyomán a múzeum pótolhatatlan munkája marad el. Sőt, a rosszul értelmezett „közművelődési intézmény” szüleménye az lett, hogy a múzeumok más intézmények — népi alkotások háza, népiskolák, művelődési otthonok — népszerűsítő munkáját vállalják át. A múzeum néha arra fanyalodik, hogy újratermelt darabok, amatőrök, kétes értékű ügyeskedők tárlataival „kultúrműsorával” helyettesítse a múzeumi forrásanyag bemutatását. Így az évi rendezvénylajstrom meglehetősen hosszúra nyúlik, csupán az marad megválaszolatlanul, hogy mindebből mi a múzeumi jellegű, és közben mire haladt a múzeum jól meghatározott nemes ügye?

Úgy hiszem, az ilyen tevélyégek elkerülése és a múzeumi közművelődés helyes mederbe terelése végett nem érdektelen Korek József szavait idéznem: „A múzeumok tudományos jellegének erősítése egyformán érdeke a szaktudományoknak és a múzeumokat fenntartó hatóságoknak. Akkor gazdálkodunk helyesen a munkaerővel és az anyagiakkal, ha arra a feladatra használjuk, amely a legtöbb hasznot hozza. Ez pedig a tudományos munka és a jó gyűjtemények létrehozása. Ezt kell segíteni, mert ez az alap a népművelési munkához is, és ezt a feladatot más szervek, más intézmények nem végzik el.”

Fülöp Lajos • A kezdeményezőképeség döntő tényező

Mint az évkönyv szerkesztő bizottságának tagja biztosítom a hozzászólókat, hogy az itt elhangzott jószándékú észrevételeiket hasznosítani fogjuk a következő kötetek előállításakor. Fontosnak tartom a helyes témaválasztásra vonatkozó megjegyzéseiket. Föltétlenül a szaktevékenységnek kell a középpontba kerülnie, hogy az évkönyv tükrözze a múzeumok és közönségük kapcsolatát is. Igényesebbnek kell lenniük a szerkesztésben, hogy a jelzett hiányosságok többé ne forduljanak elő.

Valóban kevés szakemberünk van, s ez az alapvető hiányosság rányomja bélyegét egész tevékenységünkre. A megye négy múzeuma közül csak a székelykeresztúriban dolgozik olyan szakember, aki a muzeológusi mesterséget a főiskolán tanulta. A legtöbben tanári képesítéssel kerültünk a múzeumba, mely az oktató-nevelő tevékenységgel csak néhol mutat rokonságot, alapjában véve egészen másfajta teendők elvégzését követeli meg. Ezért vált elsőrendű munkahelyi feladattá az önképzés; senkiből sem lesz, nem lehet múzeumőr alapos felkészülés nélkül! Sajnos, elég gyakran jelentkeznek olyanok is, akiknek fogalmuk sincs az itt folyó tennivalókról, s ezért az intézmény gyakran alkalmi munkahelyé alacsonyul, ahol egypár évet bárki eltölthet. Nem győzőm eléggé hangsúlyozni: óriási erkölcsi feladatot is vállal, aki múzeumi munkás akar lenni. Ezt saját tapasztalatból tudom.

A vidéki múzeumórnek sokféle teendője van, nemcsak szakmai. Többek között az anyagi feltételek megteremtése ugyancsak a munkaközösség teherbírásától

függ. S mindezekhez tegyük hozzá azt, amit Cseke Péter korszerű igényként fogalmazott meg: múzeumainknak a nemzetiségi tudatformálás és tudományosság műhelyeivé kell válniuk.

Az elmondottakkal csak nagyjából körvonalaztuk a leglényegesebb tennivalókat, de ha elődeink, László Ferenc, Vámszer Géza, Haáz Ferenc Rudolf, Molnár István, Tarisznyás Márton a kor igényeinek megfelelően teremtettek múzeumokat, s mutattak példát a munkában, úgy a mi mércénk sem lehet alacsonyabb. Mondanám ezt azoknak, akik a nehézségekre való utalgatásokkal csak szaporítják gondjainkat, melyeket idő teltével esetleg már orvosolni sem lehet. A feltételeket emberek teremtik meg, s a munkaközösség kezdeményezésétől, önzetlen melléállásától sok függ.

Tulajdonképpen a kezdeményezőképeség döntő tényező a baráti kör megszervezésében is, hogy a múzeum tényleg nyitott intézménnyé váljék. Ezért az érdeklődést ébren kell tartani, s a támogatóknak, adakozóknak meg kell kapniuk erkölcsi jutalmukat, érezniük kell azt, hogy a közösség megbecsüli közreműködésüket. Ellenkező esetben — erre ugyancsak van példa — a múzeum úgyszólván „légtüres térbe kerül”. Gyakrabban kellene találkoznunk a szomszédos megyék múzeumainak munkatársaival — örvendek, hogy elhangzott ez a megjegyzés. Mindannyian rá vagyunk utalva a segítségre, a konzerváláshoz, restauráláshoz például nem rendelkezünk központi laboratóriummal sem. Enélkül pedig nincs korszerű muzeológia.

Nem beszéltünk műemlékeinkről, pedig ezek gondozása, védelme, esetleges tatarozása ugyancsak a mi gondunk. Benkő Elek, múzeumunk munkatársa kitűnő műemlék-régész, de a megyében kevesen ismerik, s még kevesebben kéri ki a szakvéleményét. A szomszédos megyékből annál gyakrabban.

Végezetül: újra kérem a *Korunk* szerkesztőségét, hogy a jövőben is kísérije figyelemmel munkálkodásunkat; minden bizonnyal a következő évkönyvünk inkább meg fog felelni az elvárásoknak, ha a támogatást megkapjuk.

Garda Dezső • Egy vidéki kutató szemszögéből

Azokhoz a vidéki kutatókhoz tartozom, akiknek nehéz munkakörülményeiről Beke György is megemlékezett; mert nemcsak a múzeumok dokumentációs könyvtárai vannak elzárva előlünk, de szinte minden tudományos tevékenység alkalmával mellőznek bennünket. Az évkönyv egyik erénye, hogy megszünteti a munkakör és a beosztás szerinti rangsorolást, és megyénk jelenlegi tudományos szintjének általános bemutatására törekszik. Ez pedig nagy eredmény! Ha elgondoljuk ugyanis, hogy gyenge minőségű dolgozatok helyett ismert szakemberektől véleményezett tanulmányok kaptak helyet, akkor megállapíthatjuk, hogy az évkönyv utat mutat Hargita megye tudományos életének további gazdagodása felé. Ezért a színvonalért meg kellett küzdeni. Minderről talán Miklóssy V. Vilmos, a kötet „alapítója”, szerkesztője tudna véleményt mondani.

Az *Acta Hargitensia* első kötete megjelenésének országos jelentősége is van; újabb nemzetiségi fórum jelentkezését jelzi az *Aluta* után, s egyben biztosítja a megyénkben dolgozó szakemberek bekapcsolódását az országos tudományos körforgásba. Talán ilyen szempontok szerint kellett volna elemezni Hargita megye első múzeumi évkönyvét.

A vita során — mint már említettem — az évkönyvben megjelent tanulmányom is szóba került. Ezzel kapcsolatban szeretném megköszönni Bodor András pozitív értékelését, s megjegyzném, hogy a kolozsvári „történeti iskola” segítségével, szakirányítása nélkül talán sohasem sikerült volna előrelépnem.

Beke Györgynek igaza van; tanulmányomban nem használtam fel Koós Ferenc írásait. Erre azért nem kerülhetett sor, mivel a dolgozat a tutajozás gyergyóremetei gazdasági-társadalmi hatásával foglalkozik, s ezért csak azokat a szerzőket említettem meg, akiknek írásait felhasználhattam az általam jelzett gazdasági-társadalmi folyamat bemutatásában.

Az *Acta Hargitensia* szerkesztésében véleményem szerint a megkezdett úton kell továbbhaladni, hogy elérhessük a Cseke Péter megfogalmazta követelményeket. Eszerint a jövőben is az egyetemi központok szakembereinek szükséges öntenniük a dolgozatok sorsáról.

Beke György • Mikor nyitott egy múzeum?

1. A kézdivásárhelyi céhmúzeumba ellátogató turistacsoportok egyike-másika inkább országos jellegű és anyagú múzeumot várna a hajdani vásárhelyi mesterek szerszámai helyén. A türelmetlenség, érintsen jámbor céhládát, szokást, nyelvet, emberi gyarlóságaink közé tartozik, és vakációs kirándulásokon az embernek több ideje marad erre is. Az ellene való orvosság igen régi és bevált: a kölcsönös megismerés és tisztelet. Az ország örvendetesen megszaporodott múzeumai között kölcsönös segítségnyújtást lehetne kiépíteni, korántsem azért, hogy egységessé mossa a különböző múzeumok nyilván eltérő jellegét, hanem a szóban forgó tárgy- vagy szakmai jellegnek a megerősítéséért. Nyilván Kézdivásárhelyen is fel kell tární a magyar, román és szász mesteremberek kapcsolatainak helyi emlékeit, hogy a kép teljesebbé váljék. Hasonlóképpen más székelyföldi múzeumok értékes segítséget nyújthatnának, mondjuk, a bukaresti múzeumoknak ahhoz, hogy hűségesen tükrözhesék a román—magyar együttélés bizonyító múltját. Veress Sándor kataszteri mérnök, egykori 48-as honvédtiszt egyike volt az első havasalföldi vasútépítőknél. Veress Sándor életrajzát irtam a bukaresti Politikai Könyvkiadó *Testamentum*-sorozata számára, s elmentem a fővárosi vasúti múzeumba; hátha hősöm számomra még ismeretlen emlékeire bukkanok. A múzeumőrök azonban Veress Sándornak a nevét sem hallották addig. Meg is kértek, hogy ami bizonyosat megtudok erről a földmérő-vasútépítő-emlékiratíró magyarról, velük is közöljem, ne maradjon hiányos a gyűjteményük. Éppígy kiegészíthetjük, közös igyekezettel, más bukaresti vagy éppen brassói múzeumok tárlóit azoknak a hajdani székely és barcasági csángó mesterembereknek az emlékeivel, akik tudásukat, életüket építették be az ipar ottani történetébe.

2. Túl vagyunk azon a primitív felfogáson, amely a múzeumokban csupán népokitó lehetőséget látott. Az ember eredetét „ábrázoló” kiállítások helyét tudományos tevékenység foglalja el. A múzeumokat látogatók száma valóban impozáns, tömeges érdeklődést bizonyít. A múzeumőrök bűvárkodását tanúsíthatja ez a vas-kos könyv is, az *Acta Hargitensia* első kötete. Örömmel látok benne szép számmal olyan dolgozatokat, amelyek szerzői nem státus szerint való múzeumi kutatók, hanem tanárok vagy egyéb rokon foglalkozásúak. Ez juttatja eszembe a kérdést: vajon elegendő tér nyílik-e mindenütt tanárainknak és más bűvárainknak ahhoz, hogy érdeklődési körük szerint elősegítsék egy-egy táj, szakma vagy város, falu múltjának tudományosan megbízható ismeretét? S vajon elég korán kezdjük-e meg fiatalágunk bevonását a szellemi életnek ezekben a régióiba?

Eszembe jut, hogy magam tekintélyes múzeumőrök előadását először tizenegy esztendőes fejjel hallgattam a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium diákjaként, 1938 őszén. A Székely Nemzeti Múzeum, ahogy alapítóinak akaratából az akkor legszámottevőbb székelyföldi múzeumot nevezték, kölcsönviszonyban állt a kollégiummal: az erdsdi ásatásokat irányító László Ferenc, a történész Csutak Vilmos, a régész Székely Zoltán egyben kollégiumi tanárok is voltak, tanári munkájuk mellett látták el a múzeumóri teendőket. Még az 1946-os esztendőben oda-kerülő Szabédi László is egyszemélyben volt múzeumőr, kollégiumi tanár, sőt 1947-ben a helyi napilap, a *Népi Egység* főszerkesztője is. Tanáraink elsősorban a diákokat — a holnapi értelmiségieket — vonták be a múzeumi rendezgetésbe. Dehogy lett valamennyiünkben történelem, néprajz! Ilyenek is támadtak közülünk, Egyed Ákos például, de fontos, hogy a nagy többség belekóstolhatott a múzeum belső életébe, megismerte hangulatát, s ha éppen azt fűjtük, hogy Gábor Áron rézágyúja dörög, nyomban felidéződött képzeletünkben a múzeumban őrzött öreg ágyú. Az én nemzedékem Barabás Miklós és Gyárfás Jenő hatalmas festményei alatt ismerkedhetett a művészettörténet alapelemeivel — a múzeumban. Hallom, hogy ezt a jó hagyományt most is folytatják Sepsiszentgyörgyön, a megye néprajzosainak kutatásait a múzeumban tartott összejöveteleken beszélük meg, a Kós Károly tervezte falak közül a szellemi igény, az önmegtartás önérzete sugárzik szét.

Napjainkban majdnem minden székely városkában van múzeum. A helytörténet úgy igazán tudomány, ha valóban „helyben” művelik. De tágabbra nyíltak-e ezzel a kapuk a kutató kedvű emberek előtt? Ez a kötet, melyet a kezünkben tartunk, mintha azt sugallná, hogy igen. Alaposabb betekintés azonban a kérdőjeleimet szaporítja. Ilyen kérdőjelet támaszthat mindenekelőtt a kötet felosztása témák szerint. Távoli szemlélőnek úgy tűnhetné, hogy a mai Hargita megyében főként természetkutatók élnek és tevékenykednek. A dolgozatok többségét ugyanis

biológusok írták, a történelem és a néprajz szerzői mögéjük szorultak mind megnyíltan, mind témáik fontosságát illetően. Úgy tetszhetnék, hogy erről a tájról — s az itt élő nép történelméről és néprajzáról — már mindent felkutattak, megírtak, közöltek, csak a feketerigók élettani funkcióinak helyi sajátosságai maradtak feltáratlanul. Elnézést kérek a szakértők szerint kiváló tanulmány szerzőjétől, megjegyzésem nem neki szól, hanem a kötet valamelyes egységülát sem nagyon tisztelő szerkesztőknek.

Vajon a történelem és a néprajz s más rokon tárgyak kutatói előtt nyitva állnak-e olyan mértékben a dokumentálódási lehetőségek, hogy kutatásaikat a tudományág mai országos szintjén végezzék? Az egyetlen csíkszeredai dokumentációs könyvtár helyzete bizonytalan, mivel úgymond nincs elég olvasója. Kozma Mária fiatal író, aki a könyvtárt kezelte, egy évvel ezelőtt még lelkesen mutatta az itt fellelhető nyomtatványokat, amelyek — egyebek között — hűen feltárták a csíki székelymagyarok bukaresti iparos életét. (S ha már a könyvek szóba hozódtak itt, nem kellene-e múzeumaink jellegét valamelyest bővíteni: a helytörténelem, a néprajz, a gazdaságtörténet emlékei mellett nem volna-e ott a helyük a táj irodalmi relikviáinak? A Benedek Elek-, Tompa László-, Tomcsa Sándor- emlékházak és -emlékszobák a romániai magyar irodalmi múzeum helyét egymagukban aligha tölthetik be.) Az amúgy is szűkös dokumentálódási lehetőségeknek tulajdonítom, hogy Garda Dezsőnek a marosi tutajozás történetéről e kötetben szereplő, helyi kutatásra alapozó tanulmánya a forrásmunkák, illetve szerzők közül éppen Koós Ferencet hagyja ki, aki a múlt század közepén — régi parasztgyerekként — látta és később leírta a Maros tutajosait. Vidéki „önkéntes“ kutatóink egy személyes intézmények, emiatt kutatásuk esetleges, hiányos, nem elmarasztalni akarom őket, hanem megdicsérni áldozatos dacolásukat a szűk lehetőségekkel. Velem is megesett, hogy kutatókedvemet zárt ajtó és bizalmatlanság lohasztotta le, s másutt kellett megtalálnom a szükséges forrásokat. Szerencsére nem minden múzeum és könyvtár ajtója egyazon zárral csukódnak. Jó Orbán Balázs ősünk előtt is ajtót mutattak Brassó város levéltárában a múlt század hetvenes éveinek elején; mikor a Barcaságról szóló kötetéhez dokumentálódni akart. A szász városatyák szerint ilyen „megbízhatatlan elem“, aki a 48-as eszmékkel kacérkodott, és Victor Hugo meg Louis Blanc barátja volt, bajt hozott volna a város történelmi nyugalomára, ha beletekint az okiratokba. Megjegyzem, a British Museumban állandó asztala volt a székely peregrinusnak. Mégis elkészítette *A Székelyföld leírásának* ötödik kötetét, a Barcaság krónikáját, s nem is pontatlanul! Alig akad vidéki tanár, értelmiségi, aki hozzájuthat ezekhez az Orbán Balázs-kötetekhez, ha belőlük szeretné ellenőrizni vagy kiegészíteni a helytörténeti monográfiák adatait! Tudom, hogy a múzeumőrök számára elérhetőek a legfontosabb kötetek vagy azok többsége, de ezúttal azokért a „vidéki“ kollégáért gyűjtöttem magam köré a kérdőjeleimet, akik nem elégednek meg a tanári, a jogászi, orvosi, mérnöki, közigazdász munkával, hanem még a kutatásét is szeretnék vállalni. Múzeumaink rendelkezésükre bocsátanak-e — szakmai és máségyéb feltételek nélkül — mindent ahhoz, hogy valóban kutathassanak, dolgozhassanak, s a hargitai meg más múzeumok következő évkönyveiben sűrűbben közölhessenek? Múzeumaink nyitottságát ezen is mérhetjük.

Deák Ferenc rajza

A szenvedés értelme I.

Lear király

Ha a shakespeare-i életmű hegyláncolatában minden érték szerint a *Hamlet* a legmagasabb csúcs, a második — amely bizonyos nézetekből az elsőt egyenlőnek látszik — a *Lear király*. A költő ebben a művében juttatja a legmesszebbmenő következetességgel kifejezésre humanista, haladó társadalmi állásfoglalását.

Mint annyi más shakespeare-i mű, a *Lear király* is ősi mondát feldolgozó irodalmi forrásokra támaszkodik. A trónjáról lányai javára lemondó öreg király története kelta eredetű, és a római hódítás előtti Britanniában játszódik. A költő itt is zavartalanul alkalmazta a történelmi inadvenciókat hangsúlyozó elemeket: az ókorban játszó darabban feudális viszonyokat ábrázol, francia királyt és burgundi fejedelmet szerepeltet, francia—brit háborút is beleszó a cselekménybe. Mint annyi más műve, ez is lényegileg a közelmúltról és az ő jelenéről, az ő jelenének szól, érzelem- és gondolatvilága a nagy történelmi átmenet koráé. A történet a feudális világ felbomlásának, az újkor kezdetének az idejére kell helyoznunk, így foghatjuk fel autentikus reneszánsz-üzenetét.

Felmerül a kérdés: mi a társadalmi háttere a *Lear király* konfliktusának, milyen társadalmi erőket képviselnek szereplői?

Az előbbieken felvázolt álláspont, ha nem gondoljuk tovább kellő körültekintéssel, könnyen vezethet leegyszerűsíthető, következőképpen hamis képlethez. Ilyen képletet javasol — egyébként mélyenszántó fejtegetéseket tartalmazó tanulmányában¹ — az angol Arnold Kettle. Szerinte Lear s mindazok, akik melléje állnak — a régi, feudális világ képviselői; ellenségei viszont az új, burzsoá világ emberei. Nehéz ezt a nézetet elfogadni. A burzsoá világ embereiről Shakespeare semmiféle életpaszatlatot nem szerepeltetett, azon egyszerű oknál fogva, hogy azok az ő idejében még nem jelentek meg az angol társadalomban. A tőkés viszonyok már kialakulóban voltak, de *csupán* kialakulóban; az új világ képviselői még a régi világ társadalmi szerkezetén belül mozogtak. A Kettle-féle képlet, ha következetesen végiggondoljuk, arra az alapjában történelmietlen következtetésre vezetne, hogy a történelmi haladás képviselői egyben az erkölcsi rossz, az emberellenesség képviselői is. Azt is fel kellene tételeznünk, hogy Shakespeare társadalombírálatának fő éle már az elkövetkező, tőkés társadalom visszasságai ellen irányul.

Persze a Kettle-képlet ellenkezője sem lenne helytálló; éppen annyira egyszerűsíthető, a tényeket erőltető szociológiai magyarázat Leart és barátait a feltörekvő polgárság képviselőinek kikiáltani. Valójában mindkét tábor emberei a feudális rendszer uralkodó osztályához tartoznak, mind társadalmi eredetüket és helyzetüket, mind gondolkodás- és cselekvésmódjukat tekintve; egyik sem a polgárság képviselője.

Ne feledjük, hogy a *Lear király* nem történelmi dráma! Forrásokra támaszkodik ugyan, de cselekménye fiktív történet, fő alakjai nem történelmi személyiségek; ezért is értelmezhetjük a régmúltba helyezett történetet reneszánsz korinak.

Az új világ képviselője — maga a szerző. Nem mintha a feltörekvő burzsoázia tudatos képviselőjeként „leplezné le” a régi világot, hanem mint az átmeneti korszak történelmileg lehetséges leghaladóbb tendenciájának exponense, aki érzelmi a feudális társadalom történelmi meghaladottságát s azt is, hogy ennek a társadalomnak a meghaladása általános emberi érdek, a társadalom túlnyomó többségének a létérdeke. Lear ellenségeinek táborát a társadalmi-erkölcsi megújulás ellenségei, Lear barátainak sorát az e megújulás szükségességét felismerők alkotják.

A *Lear királyban* a szenvedő emberiséget látjuk. Ez a darab az alkotó szenvedésről szól.² Szép megfogalmazás. És igaz. De *miért* szenved az emberiség? G. Wilson Knight erre a kérdésre az igazságtól igencsak elkanyarodó választ ad. Szerinte ugyanis a darab az emberiség életének tragikus metafizikai felfogását fejezi ki; szereplői „az egyetemes erők homályos szimbólumai”; témája „az emberiség viszonya a világegyetemhez, Edgar kürtje pedig az egyetemes ítélethez hasonló; amely a bűnös embert számadásra hívja”.³

Semmit sem találunk a darab szövegében, ami ezt a felfogást alátámasztaná. Szó sincs arról, mintha valamely emberen kívüli hatalom eleve szenvedésre kárhoztatta volna az emberiséget. Semmiféle utalás sincs arra, hogy ember és világ-egyetem tragikus konfliktusában gyökerezne az elkerülhetetlen és vég nélküli emberi szenvedés. A darab személyei a legkevésbé sem „az egyetemes erők homályos szimbólumai”, hanem nagyon is hús-vér emberek, akiknek pszichikuma, belső fejlődése pontosan és következetesen tükrözi társadalmi körülményeiket és azok alakulását. Nagyon is világosan és egyértelműen nevezi meg a szöveg — látni fogjuk a továbbiakban — az emberi szenvedés konkrét, társadalmi okait. Ezekről szól, végső soron, a *Lear király*.

Sok tanulmány szerző ismerte fel, hogy a darab szereplői nem hivatkoznak túlvilági, isteni erőkre. Harley Granville-Barker ezért *pogány* darabnak nevezi a *Lear királyt*, amely nélkülözi az isteni igazságszolgáltatás kényelmes támaszát.⁴ Maga Wilson Knight is elismeri ezt; szerinte a *Lear király* „naturalista” darab; a sokszor említett istenek halvány színekkel ábrázoltak, inkább természetesek, mintsem természetfelettek, „inkább az emberi elme szüleményei, mintsem mindenható vezető erők”⁵.

Valójában, nézetünk szerint, nem pogány, azaz a kereszténységtől eltérő hit nyer kifejezést a *Lear királyban*, hanem a reneszánsz eszmiség leghaladóbb, laikus, mindenféle természetfeletti elvető világnézete. Fájdalmában Lear természeti erőkhöz fohászodik; szörnyűséges átkaiban is természeti csapásokat hív ellenségeire, nem túlvilági büntetésért esedez. Ha volna égben igazság, a fényűzőknek azt kellene túrniuk, „amit túrnek a nyomor fiai”⁶ (76.), de nyilvánvalóan nem teszik; Lear már tudja: az égben sem igazság, sem támasz, sem vigasz. Mikor öntudatát vesztett apjára rátalál, Cordelia orvoshoz fordul, az „ható füvek” természetes erejével kíván segíteni (104—105.); ezeket nevezi Cordelia „szent csodák”-nak:

*Ti szent csodák, s minden fel nem fedett
Erői a földnek, sarjadjatok fel
Könnyűimen, hogy enyhet és segélyt
Nyújthassatok szegény jó betegemnek! (105.)*

A föld még „fel nem fedett erőit” a tudomány hivatott a jó ügyért munkába állítani; Cordelia szava a baconi materializmus szellemében fogant. Ha a továbbiakban még isteneket emleget Cordelia, az már nem egyéb szokványos köznyelvi kifejezésnél.

Shakespeare egész életművéből — sok kommentátora szerint — vallási közöny olvasható ki. Szerintünk többről van szó: a művészi ember- és társadalomábrázolásból a vallásos nézeteket — mint idegen, zavaró elemet — következetesen elhagyó felfogásról. Amit a kor leghaladóbb materialista filozófusai gondoltak, de nyílt szóval csak nagy ritkán mondtak ki, azt Shakespeare a maga eszközeivel, nem tételesen megfogalmazva, de nagyon is egyértelműen kifejezte.

Külön figyelmet érdemel Wilson Knight azon észrevétele, hogy a *Lear királyban* naturalista felfogás jutna kifejezésre. A reneszánsz világnézetnek csakugyan vannak naturalista elemei, és ezek valamelyes mértékben meg is jelennek a darabban. Am a természet erőire való hivatkozás önmagában nem vall naturalista felfogásra; e jelző használatára akkor lennének feljogosítva, ha a szerző természeti tényezőkkel *indokolná* az emberi-társadalmi jelenségeket. Midőn második lányában is csalatkozott, egyensúlyát vesztett öntudattal Lear a gonoszság okát keresi: „Azután boncoljátok fel Regant; nézzétek meg, mi forog a szive körül. A természetben van-e az ok, mely szíveiket ily keménnyé teszi.” (86.) Vigasztal szólna számára, ha természeti ok, szervi elváltozás keményítette volna meg leányai szívét; ez tulajdonképpen fel is mentené őket tetteik felelőssége alól. Csak-hogy a cselekmény további fejlődése és a teljes szöveg egyértelműen amelletl szól, hogy nincs ilyen természeti, a lányokat erkölcsileg felmentő ok. Shakespeare számára az efféle magyarázat túlságosan egyszerű, a tényeket leegyszerűsítő volna; megakadályozná a művészi hiteles megindoklások és megoldások kidolgozásában. Indoklásai és megoldásai azért hitelesek, mert az emberi cselekedeteket emberi és társadalmi okokra vezeti vissza. Pontosabban: nála minden tettek és minden szónak *természetes* — és nem természeti — oka van, olyan, amely alakjainak sajátos pszichikumában gyökerezik. És azért oly nagy lélekismerő, mert minden esetben fel tudja fedni azokat a szálakat, amelyek szereplői lelki életének szövődeményeit a társadalmi rendszerben elfoglalt helyükhöz és az abban betöltött szerepükhöz kötik. Ember- és társadalomismerete egységet alkot.

Shakespeare drámai építkezésének egyik legsajátosabb — és leghatásosabb, — gyakran használt szerkezeti elve a kettős, illetve *ismétlődő* cselekmény. A konflikt-

tusos alaphelyzetet önmagában és egyidejűleg mintegy tükörképében ábrázolja, ami az általános drámai szimmetria bonyolult alakzatát eredményezi. Minden fontosabb személynek megvan a maga ellentéte, és egyszersmind — a másodcselekményben — a megfelelője is; az egész rendszer egyszerre fejezi ki az élet ellentmondásosságát, az ellentétek dialektikus egységét, az egységben a változatosságot, a változatosságban az egységet. A *Lear király* a másodcselekményes szerkezet legkikristályosodottabb, legtökéletesebb belső szimmetriájú, legdifferenciáltabb és egyben legegységesebb mintája.

Az öreg király félreismeri lányait: a két érdemtelenre pazarolja szeretetét, és eltaszítja magától a nemes lelkű Cordeliát. Gloster gróf fiait ismeri félre: az aljas Edmundot fogadja kegyébe, és a becsületes Edgart úzi el. Lear is, Gloster is súlyosan megfizet: Lear két lánya gonoszsága királyból földönfutóvá teszi; Gloster büszke főnemesből vak koldussá lesz. A szenvedés megbontja Lear elméjének egyensúlyát; a menekülő Edgar az örültség álarca mögé rejtőzik. A király Bolondja a társuk. Mindhárman, s negyedikként a vak Gloster megpróbáltatásaikban lényegesen egybehangzó ítéletet alkotnak világukról.

Kettős, ismétlődő, de nem párhuzamos cselekményről szólunk, mert a kettő sok helyütt metszi, s a végkifejletben átfedi egymást. A bűdosni kényszerült Edgar sorsa is több tekintetben ismétli a Learét; ám Edgar bizonyos szempontból ellenpárja Learnek, ő az, aki harcosan és hatékonyan száll szembe a rosszal. Ellentétes-ismételője Edgar Cordeliának is: igazságtalan apjához hű, mint amaz, ám belső fejlődése nagyobb ívet fog át; Cordelia elpusztul, Edgar — az igazság és emberség nevében — diadalmaskodik. Edmund Gonerilnek és Regannak nemcsak szövetségese lesz, hanem mindkettőnek szeretője is; egymással csalja meg őket. Tovább taglalhatnánk az ismétlődések, ellentmondások egységeit és változatok motívumrendszerét.

Az ismétlődő cselekmény shakespeare-i szerkezeti elvének esztétikai fontossága, hatássága mellett filozófiai, sőt — nézetünk szerint — a szó mai értelmében vett szociológiai jelentősége van. Régebben nem egy kommentátor egyenesen fogya-tékosságnak, szerkezeti pongyolaságnak tartotta az ismétlődéseket. Elesebb szemű bírálók többször rámutattak: nem fogyatékság ez, hanem nagy erény; az ismétlődés a helyzet, a konfliktus, a viszony vagy a jellem lényegiségét, emberi-művészi igazságát hivatott hangsúlyozni. A társadalomról való *modern*, tudományos tájékozottságú gondolkodás elveti vagy legalábbis erősen megkérdőjelezi az egyedi eset bizonyító erejét, az ismétlődő esetekre — a statisztikailag felfoghatókra, feldolgozhatókra — fordítja figyelmét; az ismétlődést tekinti az általánosság, a szükségesség és lényegiség kézzelfogható ismérvének. A helyzetek, viszonyok, jellemek és gondolatok többszörös ismétlődése — a maguk különbözőségeiben és lényegi egybehangzásaiban — azok autentikus voltát, emberi-társadalmi, következtetés-képpen művészi hitelességét bizonyítja. Magától értetődik, hogy a művészi megjelenítésben nem a szoros értelemben vett statisztikai — az egyedi esetek konkrét különbözőségét mindig elmosó — ismétlődésről van szó, hanem éppen a változatosban való ismétlődés konkrét megragadásáról. Az ismétlődés szerkezeti elvének rendszeres alkalmazása Shakespeare zsenialitásának, ember- és társadalomlátása mélységének egyik legkésebb bizonyítéka.

A tragikus konfliktus expozíciója mesejáték-elemmel, népmese-motívummal kezdődik: az agg király le akarja tenni a kormányzás terhét, királyságát felosztani leányai között. Felszólítja őket, fejeznék ki iránta érzett szeretetüket, hogy annak mértékében ossza ki örökségüket. A két nagyobbik lány határtalan szeretetéről biztosítja atyját; a jól felfogott önös érdek hazugságba forduló túlzásra készíti őket. A legkisebb leány önzetlen, kristálytisza és őszinte. Nem tud versenyre kelni nagy szavak kitalálásában nővéreivel; örökség helyett atyja haragját vonja magára, aki kitagadja, eltaszítja magától.

Mesemotívum a mese hangulata nélkül, ám annál telítettebb drámai feszültséggel. Cordelia nem mondja, mint a mesebeli legkisebb s legokosabb leány, hogy úgy szereti atyját, mint ételben a sót. De kimondja azt, hogy úgy szereti, „mint illik és méltó”; nem állítja, mint nővérei, hogy csak őt szereti, mert tudja s vallja, hogy — a dolgok rendje szerint — más embert is, jelesen leendő férjét, szeretnie kell. „Szívem gazdagabb, mint nyelvem”; „számhoz nem bírom emelni szívemet”. (10.) Nem mértéktelenül, de őszintén szereti atyját; érdekből hazudni nem akar. Tudja, mit kockáztat, és vállalja a kitagadás, elűzetés ádiumát. Elutasítja egyik kérőjét, mert kiderül, hogy az csupán a remélt hozományért tettett szerelmet:

*Burgund szerelme kincseket vadász,
Én nője nem leszek. (16.)*

Kap férjet rögtön, olyat, ki önértékéért becsüli, a francia királyt.

... A szerelem

Csak úgy szerelem, ha nem zavarjuk össze

Tekintetekkel, melyek a valódi

Ponton kívül esnek. (16.)

A frank szavai Cordeliáé is lehetnének. Ha nem is főtéma e darabban — mint a szerző más műveiben —, itt is jelen van az az eszme, hogy a szerelem megóvandó a rajta kívül álló szempontok, elsősorban az érdeke zavaró, értéktorzító hatásától. Ami vonatkozik a szerelemre, az érvényes a szülő és a gyermek közötti szeretetre is.

Cordelia személyisége a darabban nem fejlődik: állhatatossága egyik fő erénye. Eltűnik az első felvonás elején, és csak a negyedik felvonásban jelenik meg ismét; hű és jószágos, bátor és éles eszű, mint amilyenek bemutatkozott.

Annál fokozatosabban bontakozik ki előttünk a cselekmény során Goneril és Regan valója. A kezdeti parádés hazugság után minden cselekedetükkel egy-egy lépéssel lejjebb csúsznak az erkölcsstelenség létrafokain. Önzöek, a birtok- és hatalomvágy megszállottjai; érdemekkel meg nem alapozott kiváltságokat élveznek, és mindenkit gyűlölnék, aki kiváltságaikat korlátozná vagy éppenséggel veszélyeztetné. Kegyetlenek, gonoszak és gátlástalanok, készek megsemmisíteni bárkit — és bármi eszközzel —, aki az útjukban áll. Szövetségesekből — a dolgok logikája szerint — ellenfelekké válnak, mert senki iránt nem lehet lojális az, aki csak önmagát szereti. Goneril végül megmérgezi Regant, azután — midőn minden játszámáját elvesztette — öngyilkos lesz.

Regan férje, Cornwall fejedelem, annak gonoszságban méltó párja. Gonosz-sága okozza vesztét: mikor kivájja Gloucester szemét, annak egyik szolgája karddal támad rá, és halálosan megsebzí. Goneril férje, Alban fejedelem a dráma elején határozatlan és tájékozatlan, passzivitásával támogatja asszonyát és annak társait. Fokozatosan azonban egyre tisztábban lát, elfordul Goneriltől, és a jó ügy mellé áll; Goneril pedig őt is megcsalja Edmuddal, Edmund Gonerilt — Regannel.

A két lány szimmetrikus megfelelője Edmund, Gloucester gróf áruló fia. Shakespeare alakjai sorában Jágó legközelebbi rokona. Skrupulusmentes reneszánsz kalandor, mérész és okos, aki önmaga akar szerencséjének kovácsa lenni. Ninesznek illúziói. Jól tudja, hogy az ember sorsát nem a csillagok irányítják, hogy cselekedeteiért nem természeti és még kevésbé túlvilági erők a felelősek. „Ez a legfőlegesebb: bohózat a világon, hogy midőn szerencsénk beteg [...] balsorsunkra vetünk: napra, holdra és a csillagokra, mintha gazemberek kényszerűségéből volnánk, bolondok az ég akaratjából, semmirekellők, tolvajok, országárulók a szférák hatalmánál fogva, részegesek, hazugok, hazasságtörők csupa engedelmisségből a planétái befolyások iránt, szóval, ami rosszban leledzünk, az mind isteni unszolásból történék. [...] Eh! én biz az lettem volna, ami vagyok, ha mindjárt a legszűzesebb csillag pislogott volna az ég boltozatán, mikor engem fattyúvá nemeztek.” (22—23.)

Apja házasságon kívüli fia, annak címére és vagyonára tehát nem jogosult; hogy mégis megszerezze azokat, féltestvérét, Edgart ki kell tőrnia apja kezéből. Mivel házasságon kívül született, Edmund a feudális rendszer státusszerkezetén is kívül áll. Kívülállóságát úgy tudatosítja, hogy az uralkodó erkölcsöt nem tartja magára nézve kötelezőnek:

Természet, istenem vagy: hódolok

Törvényednek. Mért kéne a szokás

Bilincseit hurcolnom, s magamat

A nemzeteknek finnyássága által

Kifosztani hagyynom, mert tiz, tizenöt

Hóval bátyám után vagyok? Miért

Fattyú? miért korcs? ha szintűgy megütöm

A mértéket, szintoly hőselelkű vagyok,

S arcom, mint ama tisztas hölgy fiáé? (19.)

A természeti törvény újkori eszménye, a feudális rendszerben érvényben lévő jogi törvénnyel szemben, az emberek egyenlőségét hirdeti. Ha csak ennyit mondana, ha cselekedeteivel csak e gondolat megvalósítását célozná, igazat kellene adnunk Edmudnak. De ő nem vállalja a haladó humanista erkölcsiséget sem. Nonkonformizmusa nem építően-romboló, nem forradalmi, hanem antiszociális és embertelen nonkonformizmus, mint a mindenkori gonosztevőké. Ármánnyal kíván a fennálló rendszerben magas státushoz jutni. Kihaszználja apja és bátyja jóhiszeműségét, mint Jágó Othellót:

*Hiszékeny apa és nemes testvér, kinél
Lelkéhez úgy nem fér mást bántani.
Hogy ilyesről még csak sejtelve sincs!
S így dőre jámborságát cseleim
Könnyen megnyergelik. (24.)*

Becsstelennek hazudja a becsületes Edgart, s magát mutatja a megcsúfolt tisztaság védelmezőjének. Mint Jágó, Edmund sem a töprengés, hanem a cselekvés embere; gyorsan gondolkodik és ügyesen — mai kifejezéssel: hatékonyan — cselekszik. Sikerei csúcán, céljához közel bukik el.

Az agg király a darab elején nemigen számíthat rokonszenzünkre. Feltehetően jó apa volt (Cordelia is mondja, hogy érezte szeretetét), s valószínű, hogy királyként is megállta a helyét; erre vall, hogy vazallusai — főként Kent és Gloster — becsülik, és szerencsétlenségében is hívek maradnak hozzá. Mi, nézők-olvasók azonban mindkét minőségében szeszélyes zsarnokként ismerjük meg, aki visszaél teljhatalmával. Öreg ember, aki felnőtt gyermekeitől szeretetnyilatkozatokat követel; jótéményeit, ajándékait e nyilatkozatoktól teszi függővé, magyarul: szeretetet zsarol. Eszébe nem jut a kierőszakolt szeretet emberi értékében kételkedni. Mint király is kényúrként viselkedik, aki dicsőítéshez és vak engedelmességhez szokott. Kényúri hatalma elhomályosítja előtte a valóságot; senki sem szokott neki ellentmondani, s ezért azt képzei, feltétlenül és mindig neki van igaza. Ezért ellentétbe is kerül hűséges emberével, Kent gróffal, aki a civilkurázi, az állampolgári bátorság szép s a darabban — ritkaságát sugallva — egyedülálló példáját nyújtva próbálja végzetes tévedésére ráébreszteni:

*... Hol dőre lett a fölség
Ott a becsület nyíltsággal tartozik. (12.)*

Kent merészsege hiábavaló, a tirannus nem hajlik az értelmes szóra, s nem becsüli a jószándékú figyelmeztetést. Kent gesztusában csak a szembeszegülést látja és bünteti: száműzi leghívebb emberét. Kent pedig nemcsak merész, de állhatatos is; kegyvesztetten és száműzve is hű marad Learhez, pontosabban: a jó ügyhöz, amelynek szolgálatára feltette életét. Árnyékként, álruhában végigkíséri Leart viszontagságain, és tőle telhetően védelmezi.

Lear (kétszeres) végzetes tévedése: illúziója, hogy királyi méltóságát megőrizheti, miután a tényleges hatalmat kiadta a kezéből, illetve hogy két nagyobbik lánya örökségjuttatáson vásárolt szeretete megmarad akkor is, amikor már nem lesz mit adnia. A korlátlan hatalom elvakította: nem látja a különbséget a státusának és a személyének szóló szeretet- és tiszteletmegnyilvánulások között. Meg kívánja örizni atyai (családja fölött teljhatalommal uralkodó pátriárkai) és királyi státusát, annak külső jeleivel, anélkül hogy a tényleges szerepeket továbbra is betöltené:

*... Mi csak a királyi
Címet tartjuk meg és járulékait.
Jövedelmek, uralkodás és a végrehajtó
Hatalom legyen tietek, kedves fiaim! (12.)*

Nem fogja fel, hogy — modern szociológiai kifejezéssel — nincsen státus az annak szimmetrikusan megfelelő szerep nélkül. Hosszú uralkodása alatt elhitette magával, hogy a kiváltságos, legmagasabb státus személyi tulajdonságai révén megillette őt; nem tudja, hogy státusát a hatalom tényleges eszközei biztosították, s hogy azoktól magát megfosztván, személyi tulajdonságai elégtelenek lesznek a régi státust fenntartani.

Amit Lear nem, környezetében szinte mindenki pontosan ért. Elsősorban két nagyobbik lánya. Goneril hamarosan kimondja:

*... A bohó agg!
Folyvást szeretné éreztetni súlyát,
Melyet már elvetett. (25.)*

Goneril és Regan nem ismeri el már a hatalommal alá nem támasztott atyai és királyi méltóságot.

Legjobban érti ezt a Bolond. Ő nevezi bolondnak Leart: „Minden egyéb címeidet elajándékoztad, az veled született.“ (32.) „...most zérus vagy szám nélkül. Én különb ember vagyok náladnál: én legalább bolond vagyok, te semmi vagy.“ (33.) Zérus szám nélkül: státusát veszített, a hierarchiából kiesett, tehát azon belül már nem számító ember. Az udvari bolond a hierarchia legalsó lépcsőjén áll — mégis azon belül.

A valóság gyorsan és durván oszlatja szét Lear illúzióját. Feladott hatalma után fokozatosan elveszíti királyi méltósága külső jeleit is. Méltóságérzetét egymás után érik a csapások; csalatkoznia kell két leánya szeretetében, hálájában, tiszteletében. Társadalmilag egyre lejjebb süllyed. És minél messzebb kerül eredeti státusától, annál emberibbé válik. Hamarosan már nem a királyi méltóságért, hanem emberi méltóságáért küzd. Így fakad ki, mikor lányai valódi szükségleteiről beszélnek:

*Ne szóljatok szükségről. A legalja
Koldus is, bár teng, bír fölöslegest.
Ha természetnek többet, mint mire
Szüksége van, nem adsz, az emberélet
Az állatéval egy értékű lesz. (65.)*

Az emberhez méltó élet feltételei meghaladják a pusztá létfenntartás szükségleteit. Az emberhez méltó élet legfontosabb feltétele — a létfenntartás anyagi eszközei mellett és azok felett — a személy méltóságának elismerése, megbecsülése.

Az emberré válás ára a szenvedés. Megbomlanak Lear régi státusára épült társadalmi viszonyai; szenvedései során új kapcsolatokat alakít ki, olyanokat, amelyek a valóságos, meg nem hamisított emberi értékek tiszteletére épülnek. A vihar-jelenetben, közvetlenül azután, hogy rádöbben: „Elmém bódulni kezd“ — mert felborult körülötte a világ, megbomlott a régi értékrend — a Bolondhoz fordul, most először nem felsőségesen és önösen, hanem emberi együttérzéssel, sajnálattal, szeretettel:

*... Jere
Szegény, bolond fiú, még egy darab
Maradt szivemből s téged szán az is. (72.)*

Az emberi együttérzés első hangja ez. A státusvesztés és szenvedés a szenvedőkhöz, a kiváltságosokkal szemben állókhoz közelíti.

A továbbiakban Lear sorsa összefonódik az Edgaréval, akivel, bujdosóként, a viharban találkozik.

JEGYZETEK

1. Arnold Kettle: *A Hamlettől a Learig*. In: A. Kettle et al.; *Shakespeare a változó világban*. Bp., 1964. 157., 170.
2. G. Wilson Knight: *Universul din Regele Lear*. In: *Studii shakespeareiene*. Buc., 1975. 80.
3. *I. m.* 61—62.
4. Harley Granville Barker, 1927. *A Shakespeare și opera lui. Texte critice* nyomán. Buc., 1964. 124.
5. G. Wilson Knight: *I. m.* 71.
6. *Lear Király*. Ford. Vörösmarty Mihály. *Shakespeare Összes Művei V.* Bp., 1961.
7. Tudor Vianu: *Scieri despre teatru*. Buc., 1977. 282.

ION NOJA

SZERELMES ZÁPOROK

Járvány volt: záporoztak az érzelmes
esők
fejedelmi palástban állt a város,
édes hangzuhattal verte a háztetőt
egy kótyagos gitáros;

mint illatos olajban, e füledt záporok
levében úgy fűrődtem újra s újra,

a semmiből, éreztem, rám esorog
nagy kék szemek azúrja;

áttetsző voltam, lagymatag, beteg,
mint hajnali fakó fény bepermetezte
ablak,
s az érzelmes esőktől halántékom felett
fehér füvek fakadtak.

VERESS ZOLTÁN fordítása

Halotti beszéd, élő beszéd

1. Húsz évet fog át a két emlék — s ha a címet művelődéstörténeti mélységben fogjuk fel, közel nyolc évszázadot. Ifjú, még nőtlen szerkesztőként, alkalmi riporteri minőségben jártam Kerelószentpálon, 1961 nyarán (és ma már miért ne vállánám be: a hivatali út alaposabb ismerkedésre-udvarlásra is jó lehetőséget adott) — 1981 februárja szomorú eseményre szólított vissza a marosmenti faluba: egykori *Korunk*-riportom hőségnek, a volt iskolaigazgató Pataki Jánosnak a temetésére mentünk, feleségemmel: a *Hivatása: falusi értelmiségi* című szentpáli írás csendestársával. Riporthőseiről sokszor megfélekedzik az ember. (Hogy milyen könnyelműen, azt nemrég egy kiváló Wajda-filmből tanultam meg.) Pataki Jánost nem felejtettem, nem felejtették el; a riportot ugyan csak most olvasom újra, a benne foglaltak azonban nemegyszer szóba kerültek e két évtized alatt. Személyes találkozásaink elég ritkák voltak, a szentpáli iskolában apja (és anyja) örökébe lépett fiatal tanárnő viszont (istenem, akkor még elemista!) gyakrabban beszámolt szüleiről is, a helyi eseményekről, az oktatás és nevelés állásáról abban a községben, ahol a román nyelvet ő maga és társai valamikor a feleségetől tanulták.

A szembesülésre ifjúkori önmagunkkal mégis csak most, Pataki János koporsója mellett került sor. A régi tantestület, a volt kollégák, ismerősök arca ehhez kevés lett volna, bár ha jobban megnézte őket az ember, sok mindent leolvashatott róluk. A megdöbbenő az a hat gyászbeszéd volt, amelyet anyanyelvre és felekezetre való tekintet nélkül, szinte csak stílárís-retorikai eltérésekkel, egyszerűtelmű gyászsal a hangjukban mondtak el a helybeliek Pataki Jánosról. Pataki Jánosról, a vajdahunyadi géplakatos fiáról, aki Nagyenyedről a tanítói hivatástudatot, egy közösség feltétlen szolgálatának teljes életre elkötelező parancsát hozta magával Kerelószentpálra — és harminc éven át nem feledkezett meg róla. Meglepő, de hitet adó volt hallgatni, látni, hogy Pataki vitafelei búcsúzó szavaikkal, jelenlétükkel ugyancsak azonosultak a család, a barátok, a tanítványok — a falu gyászában. Mert Pataki nem tartozott a meghunyászkodó, bólogató jánosok közé, az ő mosolya, kedvessége mögött határozott vélemény, kemény tartás rejtett, sőt felszínre is tört, valahányszor méltánytalansággal, visszaéléssel, embertelenséggel találkozott. Tőle, aki az anyanyelvi szót oly nagyon tisztelte, hogy az iskolán és a művelődési otthonon, könyvtáron kívül is, mint lelkes sajtólevelező, vállalta köznapi szolgálatát; tőle, az egész falu gondjával azonosulótól magyarok, románok, cigányok együtt búcsúztak, mielőtt Vajdahunyadra indult az autó a koporsóval. (Lehet, véletlen csupán, mégis megjegyzem: Pataki Jánosra pár hónappal a nyugdíjazása után tört rá a betegség, a Szentpáltól távoli Vajdahunyadon. Minthogy szülővárosában nem tudtak segíteni rajta az orvosok, Marosvásárhelyre vitték. Az orvostudomány ott is tehetetlennek bizonyult, de legalább otthonról hazatérhetett, a gyászszertartás idejére, elbúcsúzni Kerelószentpáltól.)

2. Pataki János nem tartozott a „főemberek” közé — mint ahogy bizonyára nem volt „főember” az sem, aki fölött a *Halotti Beszédet* elmondták, 1200 táján. Történelmi tanulságok azonban nemcsak a kiváló személyiségek sorsából adódnak. Többszörösen is el kellett gondolkoznunk ezen, egy iskolai önképzőkör nyilvános műsorának hallgatása közben. Hajdani tanítványának, Mikes Kelemennek a nevét viseli a kolozsvári 3. számú Matematika—Fizika Líceum nemrég alakult irodalmi köre, s a névadó örökségéhez méltón tanárok és diákok (diákok és tanárok?) elsőként a magyar ősköltészet emlékeit akarták feleleveníteni „Irodalmunk útja az ősköltésztől napjainkig” című sorozatukban. Ennek a tananyagnak a szemléltetése hivatásos művészeket, rendezőket is nagy erőpróba elé állítana, hát még egy középiskolai közösséget. És jött a meglepetés: következetesen végiggondolt szerkezetben, mai utalásokkal (József Attila, Szilágyi Domokos) kaptunk áttekintést irodalmunk régmúlt korszakáról — nem iskolás fokon. Ráolvasások, kiszámolók, találós kérdésben ránk maradt pogány szertartásrészlet, mutatvány a *Képes Krónikából*, Kézai Gestájából, regősénekek, csángó munkadalok, részlet a Gellért-legendából: irodalom-

történetileg is példás válogatás (Török Márta tanárnőt dicséri), amelyet a *Halotti Beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* igényes előadása koronázott meg. Nem tudom, találkozunk-e majd a most XI-es Nagy Istvánnal a színpadon, hivatásos pódiumon, az első magyar nyelvemlék megszólaltatása mindenestre szép reményeket ébresztett. Persze, nem csupán e középiskolás diák esetleges művészi pályáját illetően, hanem ami ennél fontosabb, mert egyetemesebb gond: az élőbeszéd, a továbbélő beszéd, anyanyelvi szó jövőjét tekintve. S mert iskoláról, pedagógiáról (is) volt szó, most lelkiismeretesen fel kellene sorolnunk mindenkinek a nevét (Török Márta mellett a zenetanár Halmos Katalinét, az összekötő szöveggel jelen lévő diáklány, Gábor Csilla meg a többiek nevét), akik részt vállaltak e „profilon kívüli” műsor létrehozásából. Ez azonban az iskolai krónikára, a *Hajnal* következő számára tartozik. (Valamelyik fiam esetleg átvállalja tőlem ezt a feladatot.)

Mi, többé vagy kevésbé kívülállók, haszonélvezők álljunk meg egy jegyzet idejére, s köszönjük meg az önkéntes — nyilvános dicsőítést nem hozó — szöveget azoknak, akik nem kerülnek be a Panteonba, de bekerülhetnek tanítványaik emlékezetébe. Rájuk, tanárookra és „névtelen” befogadókra is érvényes a vonatbeli lírai látomás, amellyel a népet továbbvívó terhes anyát köszöntötte a költő: *Benne él talán, ki / engemet / holtomban is meg-meg / emleget!*“

„Minden tendenciát bemutatni”

Két katalógus van előttem (XIIe Festival International de la Peinture, Cagnes-sur-Mer, 1980; Septième Biennale Internationale de Céramique d'Art, Juillet-Août-Septembre 1980 — Vallauris), egy-egy olyan kiállításról, melyet nem láttam. És mégis úgy forgatom őket, mint beavatott, ismerős, hiszen mind a cagnes-sur-meri „Chateau Grimaldi”-ban, mind pedig az állványokkal telerakott vallaurisi sportcsarnokban megfordultam 1974-ben, s így a katalógusban látottakat oda tudom képzelni eredeti környezetükbe. Annyi mindent hall manapság az ember arról, hogy végüket járják az absztrakt divatok, befellegzett a nonfigurációnak, visszahagyóan van a képzőművészet a hagyományos kifejezési formák világába, hogy most ezeknek a rangos rendezvényeknek az anyagából választ kapni arra a kérdésre, amelyben amúgy sem hittem egy pillanatig sem. Nem hittem, és nem hiszek, még akkor sem, ha netán ezek a katalógusok másról győznének meg, mert visszaút semmiben sincs; a tegnapiak — még ha oly szépek, jók, kívánatosak is — többé vissza nem térnek, mert nem térhetnek vissza.

A Festival International de la Peinture (A festészet nemzetközi fesztiválja) rendezői tiszteletreméltó célt tűztek maguk elé: „minden tendenciát — kivétel nélkül — bemutatni.” Nyilván nem valószínű, hogy ez meg egyetlen kiállításon, még ha azon 35 ország 93 művészeinek több mint 300 alkotása szerepel is. De mert a rendezés elve lehetővé teszi bármilyen törekvés bemutatását, hiszen az anyagot a részt vevő országok művészeti fórumai válogatják ki, mégis higgyük: a cseppben is benne van a tenger.

Korunk művészetét nagyfokú kapkodás, dezorientáltság jellemzi. Véget ért a II. világháborút követő nagy felpezsdülés, új utak, új lehetőségek feltárásának a korszaka, melynek hatványdala a hetvenes években zengett. Most: semmi új a nap alatt. A logika törvényei szerint a sok részeredmény, részletmegvalósítás, lehetőségfelcsillantás után a szintézis korszakának kellene következnie. Úgy látszik, még „gyorsuló időnk”-ben sem megy ez egyik napról a másikra. Egyelőre mint külön-külön színek, árnyalatok, a tarka virágú rét tarkaságának összetevői élnek; az immár ismertté vált stílusokat reprezentáló, de a felfedezés izgalma nélküli művek még nem kerültek be a nagy olvasztókatlanba. Már Hegel megállapította: „túl vagyunk azon, hogy művészi alkotásokat istenítsünk.” Valóban, nem is érez az ember semmi ilyen kényszert. Mert ugyan mit is isteníthetnének olyan műveken, melyeket — mondjuk — a hiperrealisták vagy a hetvenes évekbeli másik betörés képviselői, a conceptual art-osok is megfesthettek, létrehozhattak volna? Talán furcsa, hogy most mint „avas szagú irányzat” képviselőjére hivatkozik az ember egyik-másik, a hetvenes évek stílusát idéző műre. De így van ez, igazat kell adnunk

Werner Hoffmann-nak, a modern művészetfilozófusnak, hogy „korunkban a formák elhasználdósa egyre hevesebben zajlik”. Még inkább eklektikusnak hatnak a századelő törekvéseit, a fauvizmust (Gibson — Belgium), az expresszionizmust Baev — Bulgária, Janina Zemojtel — Lengyelország), a futurizmust (Francisco Melo — Brazília, Luis Zarate — Mexikó), a dadát (Hans Staudacher — Ausztria) vagy közvetlenül a háború utáni stílusokat, a metafizikus festészetet (Michael Jakkbic — Csehszlovákia, Kozo — Japán) és a szürrealizmust (Watchi — Libanon) utánzó művek. Ebben a hangulatban egészen természetesnek hat, hogy az említett stílusok mellett a nonfiguratív absztrakt és a geometrikus absztrakt művészet is képviselteti magát. A pop art sem vonult vissza, sőt, ha a hiperrealizmus „pop-os” produkción is idevesszük, ez az irányzat vonultatta fel a legtöbb alkotást (Szczeny — NSZK, Lamassone — Kolumbia stb.). Kassák jóslata, miszerint „a bennünket kifejező új művészet csakis a konstruktív művészet lehet”, mert a mi korunk is a konstruktív jegyében született, egyelőre nem vált valóra.

A fentiekből természetszerűen következik: az esztétikai zűrzavar sem szűnt meg. Több mű képviseli a hagyományos esztétikum elvét, még ha modern eszközökkel szólaltatja is meg, nevezetesen azt, hogy a szépekre akar hatni, gyönyörködtetni kíván, a rend érzetét szándékszik kiváltani. De az antiesztétikumra, a rút, a visszatartó felmutatására is jócskán találunk példát, el egészen a pornográfiáig vagy a kaotikus zűrzavar érzetét kiváltó, nyugtalanító művekig.

Külön érteke lehetne a cagnes-sur-meri seregszemlének, hogy olyan országok is szerepelnek itt, amelyek nem tartoznak az élvonalba, s művészetükről vajmi keveset tudunk (Libanon, Izrael, Irak, Szíria, Dél-Korea, India, Marokkó, Tunisz, Kanada, Columbia, Mexikó, Dominika, Fülöp-szigetek). Ezek is azt példázzák: eltűnőben vannak a couleur locale jegyei; az ún. egzotikus országok mintha letettek volna arról, hogy saját nemzeti karakterüket mutassák be: a francia, német, angol, egyesült államokbeli művekből, művészekből oly jól ismert stílusok uralják valamennyiük művészetét.

Nem jellemzőek annyira a fáradtságtünetek a kerámiára. Vallauris, a Côte d'Azur e kis faluja — melyet Picasso tett a kerámia fővárosává — egy újjászületet műfaj friss vérkeringésének le lehetett szemtanúja. Tovább élnek a hagyományos funkcionális formák, melyekre az egyszerűség, a sima vonalak jellemzőek. Mellettük döntő súllyal a formátartalmakkal, anyagérzetükkel a század szorításait, szigorát, megváltozott életérzését kifejező önálló (és nem használati) jellegű művek jelentkeznek. Bár — hadd jegyezzük meg — sok itt is az olyan tárgy, amely nem több, csak más akar lenni, mint az, ami addig volt, ami már ismert. A formakeresések elvisznek egészen az anyagszerűtlen bizarrságokig, amikor kerámiaanyaggal mondjuk csipke (Vásárhelyi Emese), fatörzs (Alena Buresova — Csehszlovákia) vagy éppen faszbort (Kosztasz Urbanavicsiusz — Szovjetunió) hatását próbálják elérni. Az ilyenféle törekvések — véleményem szerint — idejét múltak, anyagidegenek, s könnyen giccsbe torkollnak. Egyébként itt is körvonalazódnak a század fontosabb irányzatai: erőteljesen hat az op art, a szürrealizmus, a pop art, a nonfiguratív absztrakt. De legtöbbször az anyag — a porcelán, a fajansz, az égetett agyag — hitelesíti ezeket a törekvéseket, s mert a kerámiában eddig idegenek voltak, így itt újnak hatnak.

Ha egyebet nem, legalább rendezők véleményét tükrözik a díjazások. Mind Cagnes-sur-Merben, mind Vallaurisban a legegyszerűbb, s hadd kockáztassuk meg ezt is: a leghagyományosabb művek kapták az érmeiket. Az egyszerűség igényét jelentheti ez — ezt azonban egyelőre inkább a hagyományos, semmint a modern művek elégítik ki. Úgy hiszem, nem tekinthetjük ezt sem vigasztalónak. Mert Klee igazsága, miszerint a művészet (és itt a század igényeinek megfelelő, modern művészetre gondolt elsősorban) nem a láthatót adja vissza, hanem láthatóvá tesz — továbbra is érvényes. Az olyan művészet, mely Lutzler szavaival „nem a természetre tekint, hanem a természetből indul ki: magukból a dolgokból születik meg egy olyan rend, amely bár nyugalommal van tele, mégis elevenen lüktet, amely egyszerre nyújt átlátszó tisztaságot és részletekben gazdag teljességet” — csak részelemeiben született meg. Erről hoznak híradást ezek a katalógusok is.

A káprázat forradalmától a gázkamra-nosztalgiaig I.

Baloldaliság, liberalizmus, ellenkultúra

Általánosan elfogadott tény, hogy az elmúlt évtizedekben — az esztendőkön át tobzódó, minden idők legnagyobb tömegmészárlásáért felelős parancsuralmi rendszer visszahatásaként — Nyugat-szerte az irodalom, a zene, a filmművészet, számos nagy újság, valamint a rádió- és tévéadók nagy többségének tömeghatása révén általános baloldali, humanista — és ezzel némely tekintetben rokon vonásokat mutató liberális — hullám kerekedett felül. Egyetértés jött létre a világ leg-sajgóbb problémáinak: a fajgyűlöletnek, a nemzetiségi elnyomásnak, a jogfosztásnak, a jogaikért küzdők bebörtönzésének, megkínzásának, meggyilkolásának elítélésében; bizonyos fokú konszenzus alakult ki a tekintetben is, hogy az államnak nem csupán joga, hanem kötelessége fékezni a tőkés piacgazdálkodási mechanizmus és az oligopóliumok érdekeinek nyakló nélküli érvényesülését, megakadályozni az „élhetetlen” kismerber megrövidítését, kijátszását. Az új világszemlélet megkövetelte a korábban „semlegesnek”, „osztályokon felülinek” kikiáltott kormányzattól, államhatalomtól, hogy megfelelő adó-, társadalombiztosítási, valamint hitelpolitikával lefaragja a legkirívóbb társadalmi egyenlőtlenségeket, és oda hason, hogy a szegénységet, létbizonytalanságot, munkanélküliséget az „elkerülhetetlen” minimumra csökkentse. Ez — így szót a hallgatólagos megállapodás — az egész társadalomnak, a monopoltőke urainak és a dolgozóknak egyaránt érdeke, mert a dolgozó egyúttal fogyasztó is, és csak ha ez utóbbi minőségében érvényesítheti bizonyos jogait, ha biztosítottak éri jövőjét, ha rendelkezik valamiféle, a közvetlen létszükségletét meghaladó „diszkrecionális” jövedelemtöbbslettel, fogyaszt majd folyamatosan annyit, amennyi szükséges a fennakadás nélküli gazdasági prosperitáshoz és ahhoz, hogy a tőke megtalálja számítását. Adam Smith kényelmes páholyülését a tőkésvilág közgazdasági gondolkodóinak klubjában John Maynard Keynes foglalta el. (Hogy e „székfoglalásra” hevesebb harc, sőt nagyobb vita nélkül kerülhetett sor, abban kétségtelenül szerepet játszott a közép- és délkelet-európai szocialista társadalmak megjelenésének ténye is.)

Közel harminc éven át a keynesi közgazdasági taktikán alapuló egyetértés változatlanul fennmaradt annak ellenére, hogy az úgynevezett jóléti társadalom eszményeit és értékeit, az öncélú fogyasztást és pazarlást a modern tőkés demokráciákba beleszületett fiatalok egyre hevesebben megkérdőjelezték. Ezek a fiatalok, mint ismeretes, a fogyasztói társadalom *ésszerűsége*n alapuló logikájával a maguk teremtette — részint tapasztalathíányon és tájékozatlanságon nyugvó, részint sajátos rítusokban, viseletben, viselkedésben, magatartási sémákban megnyilvánuló — mítoszokat, újszerű (vagy legalábbis annak tetsző) irracionálisukat szegezték szembe. A hippy-mozgalom és a társadalomból való „kivonulásban” alternatív célokat megjelölő *ellenkultúra* a hatvanas évek végén tetőző új baloldali diákmozgalmak lármás kihívása révén világhírnévhez juttatta az ifjúsági elképzeléseket. Persze a párizsi 1968-as diáklázadás, a „Legyetek realisták, követeljétek a lehetlent!” forradalmi antilogikája semmi mást nem vehetett a felszínre, mint az ellenkultúra szellemi bukfenecit s olykor álomszerű esztelenségét. Egyet azonban nem lehetett az ellenkultúra szemére vetni: azt, hogy legalábbis céljaiban, szándékaiban ne lett volna határozottan humanista, békebarát, és ne szállt volna elszántan szembe a nacionalizmus, a fajgyűlölet, a fasizmus bárminemű megnyilvánulásával.

Új populizmus

Néhány esztendő óta, különösen amióta egyfelől az olajár-robbanás és az ezt követő pénzhígulás, másfelől a számítógép meg a mikroprocesszor-technika gyors

fejlődése egyre nagyobb munkanélküliséget, létbizonytalanságot okoz, szemmel látható változás megy végbe mind a fogyasztói társadalom gazdasági mechanizmusait vizsgáló közgazdászok és technokraták tudatvilágában, mind a „jóléti demokrácia” alanyainak s egyszemélyben választópolgárainak közérzetében. Ujabbban a már-már elavultnak hitt klasszikus és neoliberais közgazdaságtan hívei (Milton Friedman meg a többiek, F. A. Hayek nézeteinek újrafogalmazói) a támadások pergőtűzébe fogták a keynesi elveket, és ezzel párhuzamosan valamennyi fejlett tőkésországban új fajtájú populista mozgalmak bontakoztak ki. Az új populizmus jegyében indult meg például sokfelé a harc a polgárság — sőt: az alkalmazotti réteg és a munkás-ság! — túlzott megadóztatása ellen, anélkül hogy kellőképpen meggondolták volna, e harc esetleges sikere — nagyobb méretű adócsökkentés (Reagan 30%-os adócsökkentést helyezett kilátásba) — egyúttal a jóléti társadalomnak, a szociális gondoskodásnak is véget vethetne. Ez a populizmus kényszerítette Svédországban, Izraelben a szocdemeket, hogy több évtizedes kormányzás után átadják helyüket a jobboldalnak*, ez az irányzat juttatta kormányra Nagy-Britanniában Thatcher asszony tory-pártját, az Egyesült Államokban pedig legutóbb a köztársaságiak legkonzervatívabb szárnyát képviselő Reagan elnököt.

Olyan helyzetelemzést — függetlenül attól, hogy politikai mozgalmakat vagy irodalmi irányzatokat, művelődésbeli trendeket vagy zenei divatokat, öltözködési szokásokat avagy a tömeglélektant befolyásoló egyéb tényezőket vetettek-e össze — alig olvashattunk az utóbbi időben, amely ne emelte volna ki határozottan, hogy a hatvanas években és a hetvenes évek elején úgyszólván még egyeduralkodó és legyőzhetetlennek látszó régi és új baloldallal (és az ezekkel, mint említettem, némely rokon vonást mutató liberalizmussal) szemben egyre inkább újkonzervatív, olykor hangsúlyozottan jobboldali és antiliberais** irányzatok vannak felülkerekedőben.

Egyesek az újkonzervatív reakciót elnézően *nosztalgiahullámnak* becézik, mások — talán kissé túlzott szigorral — az új baloldal forradalmával szemben fel-lépő *ellenforradalomnak* minősítik, és vannak, akik úgy beszélnek az új jobboldali hullám megjelenéséről, mint afféle *ellenreformációról*, arra irányuló kísérletről, hogy ismét felfedezzék azokat a többnyire irracionális eszményeket és értékeket, amelyek a háború óta eltelt évtizedekben feledésbe merültek.

Nem meglepő, hogy maga az ellenkultúra — amely ugyancsak az elfelejtett múlt mítikus emlékeit siratja vissza — sem vonhatta ki magát teljesen az ellenreformáció hatása alól. A többségükben baloldali „zöldek” — de lényegükből következően mégis konzervatív környezetvédők*** — közvetítésével az új jobboldali hullám egy adott pillanatban szükségszerűen keresztezte az ellenkultúra útját, és a két gondolatrendszer találkozása igen alkalmasnak bizonyult arra, hogy a fiatal-ság olyan új eszméket is befogadjon, amelyek a „klasszikus” — marcusei és roszaki ihletésű — humanista ellenkultúrától még igen távol álltak. Utalhatok e tétel igazolása végett egy meglehetősen szélsőséges megnyilvánulásra: a magát *punk*nak nevező angol újhípi mozgalom tagjai nagy előszeretettel tetováltatnak a mellükre SS-halálfejeket, és viselnek a csuklójukon vagy a bokájukon horogkereszteket és más hitlerista jelvényeket.

Fasiszták az előtérben

A konzervatív és jobboldali hullám nyomában kisvártatva előbújt a föld alól az újjászervezett, de valamennyi lényeges vonásában változatlan újfasiszta-únjáci terrormozgalom. Egyes fiatalok, úgy látszik, elérkezettnek vélték az időt ahhoz, hogy ismét nyíltan vállalni merjék apáik és nagyapáik súlyos történelmi vereséget szenvedett gyűlöletdogmáját, melynek minden egyes tételéhez oly tömérdek sok emberi vér és szenvedés tapad.

Van-e vajon szerves összefüggés a konzervatív-jobboldali irányzatok felülkerekedése és az újfasiszta-únjáci zászlóbontás között? Ha szerves összefüggés a jelen pillanatban rendelkezésünkre álló társadalmelemző módszerekkel nem mutatható

* Izraelben, ahol a szociális kiadások mellett rendkívül nagy hadiköltségek terhelik az államköltségvetést, a konzervatív kísérlet látványos bukással járt: világsúcsot jelentő 140%-os pénzhigulást és nagy kivándorlási hullámot vont maga után, ami a jelek szerint kedvét szegte a választópolgároknak a további kísérletezéstől. Kérdés azonban, hogy lesz-e egyhamar mód a korábbi status quo visszaállítására?

** A közgazdasági neoliberaiszmus a keynesizmussal szemben ugyancsak konzervatív irányzat.

*** E megállapítással korántsem bírálni kívánom a „zöldeket”, akiknek alapcélkitűzésével lehetetlen nem egyetérteni, hanem csak egyszerűen leszögezni azt, hogy minden környezetvédő mozgalom birtokonbelüliségből és a meglévő értékek kizárólagos megőrzésére irányuló törekvésekből táplálkozik; e két kategóriában implicite benne van a minden rendű és rangú „jövvények”, az „új szennyezők” (vagy az ő érdekekben tett erőfeszítések) elleni védekezés.

is ki, előbbinek az utóbbira gyakorolt szellemi-leléktani befolyása aligha vonható kétségbe. Az efféle hatásra számos példát ismerünk a húszas-harmincas évek közép-európai történetéből is. Ennek ellenére haszontalan időtöltés volna hasonlóságokat keresni a jelenlegi nyugat-európai és a fél évszázaddal ezelőtti közép- és délkelet-európai viszonyok között. A harmincas évek társadalmi feszültségeitől, ellentététől, nyomorúságtól, igazságtalanságtól és jogfosztásoktól terhes Közép-Európájáról ugyanis bizvást elmondhatjuk: itt reális alap létezett arra, hogy a fasizmus — kihasználva a baloldali mozgalmak megosztottságát és élve bizonyos jobboldali konzervatív erők támogatásával — megkísérelje magához ragadni a hatalmat. Ugyanez a jelenlegi nyugat-európai helyzetről nem mondható el. De a mostani fasiszta provokációk nem az első megnyilvánulásai a nyugati jóléti társadalmakban jelentkező olyan mozgalmaknak, sőt lázadásoknak, amelyek nem valódi társadalmi feszültségekből, nyomorúságokból és jogfosztásokból származnak.

Sem Jerry Rubin yippi-bandáit vagy a Weatherment meg a „woodstocki nemzetet”, sem az egyetemi campusok új baloldali „sit in“-t,* „love in“-t,** „human be in“-t*** meghirdető hőbörgőit meg a 68-as európai diáklázadákat: nem a minden napok valóságából fakadó tényleges forradalmi helyzet készítette közvetlenül lázadásra. Mindezek a mozgalmak távoli országok (Vietnam, Kuba) jól-rosszul ismert forradalmi eseményekéi s egy — csak a képzeletükben élő — hősi világot vetítették ki tevékenységük idejére és színhelyére. A „káprázatforradalmak” ennek ellenére harcba lendítették a fiatalok jelentős tömegeit, s rábirták őket arra, hogy jelképesen szólva megrohamozzák a burzsoá társadalom bevehetetlennek tetsző fellegvárát. Igaz, e rohamok nem vezettek sem a „műanyag civilizáció” bástyáinak bevételéhez, sem a modern Jerikó falainak összeomlásához. Mindössze néhány rést ütöttek a bástyafalakon, ám ezeket a réseket a burzsoá demokráciák azóta sem tudták betömni. Más szóval a hatvanas évek nagy ifjúsági lázadásait követő világ nem volt azonos korábbi önmagával. Számos fogyasztói eszmény és érték megkopott, megfakult, a reklámparadicsom veszített régi fényéből, a nagy, sőt túlzott árúbőség senkire sem gyakorolt többé akkora vonzerőt, mint azelőtt. Mindebben persze nem lebecsülhető szerepe volt az utóbbi hét-nyolc évben bekövetkezett sorozatos olajár-robbanásoknak és a nyomukban elharapózott gazdasági válságnak.

Bizonyos tekintetben ehhez hasonló helyzetet teremtett az újnáci terroristák nyílt kiállása is. Bár a gazdasági viszonyok sokat romlottak az elmúlt esztendőben — nőtt a munkanélküliség, különösen a fiatalok soraiban, folyvást hígult a pénz, fokozódott a létbizonytalanság —, a fejlett nyugati tőkésországok társadalmi valósága ma sem olyan rossz még, hogy a tömegek elkeseredésére és tudatlanságára építő elszánt terrorkülönítmények sikerrel kecsegtető kísérletet tehessek a hatalom erőszakos megragadására. Ennek ellenére azokat a réseket, amelyeket immár a „vörös” Bolognában, a müncheni sörünnepélyen és a párizsi Copernic utcai zsinagógában robbant bombák ütöttek az említett jelképes bástyafalakon, szintén nem lesz könnyű eltömni. Valami feltámadt Nyugaton, amit a humanizmus halottnak hirdetett, és — ismerjük el — a baloldali eszmeáramlatok fénykorában magunk is halottnak hittünk. Mondanom sem kell, hogy a fajgyűlöletre, a túlzott nacionalizmusra gondolok. Mindig úgy tudtuk, hogy a szélsőséges nacionalizmus csak az áldatlan gazdasági viszonyok, a torz társadalmi fejlődés, a nyomorúság és tudatlanság terméke, anomália, mely a kiváltó okok megszüntével magától eltűnik. Nos, nem ez történt. Kiderült, hogy jóllehet a mai nyugati társadalmi viszonyok még csak nem is hasonlítanak a húszas-harmincas évek áldatlan közép-európai társadalmi viszonyaihoz, a faji gőg, az idegenekkel szembeni vélt ellenérvés, a fajgyűlölet — a *gázkamra-nosztalgia*, ahogy egyesek nevezik — mind a mai napig ott parázslék valahol a lelkek mélyén, s csak alkalom, „kedvező” szél kell ahhoz, hogy ismét lángra lobbanjon. Mi ennek az oka, mi a magyarázata? Válasz végezt mindenekelőtt el kellene kalandoznunk a kortársi terrorizmus alig tizenkét esztendő, sötét és elszomorító történetében. Ion Bodunescu írta csak nemrég a *Lumeában*, hogy 1969 óta világszerte 3298 terroristamerényletet követtek el, s ezeknek 2689 ember esett áldozatul.¹ E véres merényleteknek — mint a továbbiakban bizonyítani is próbálok — nem csekély szerepe volt abban, hogy a fasizmus ismét elérkezettnek láthassa a maga idejét.

Egy folyóirat tanulmány terjedelme azonban, sajnos, nem teszi lehetővé sem a terrormozgalmak behatóbb elemzését, sem az újfasiszta szindróma alapos, körültekintő megvizsgálását. Az ismert körülmények folytán a lelkiismeretes vizsgálathoz szükséges dokumentációnak is csak viszonylag kis hányada áll e sorok írójának

* ülősztrájkok

** a szerelem mindenhatósága

*** az emberiség és a közösség diadala

rendelkezésére. Ezért a következőkben mindössze néhány fogódzó, néhány támpont felvázolására vállalkozhatom abban a reményben, hogy talán ezek is közelebb visznek majd a kérdés jobb megismeréséhez és világosabb megítéléséhez.

Sade marquis, a pornókalmárok és a közvetlen akciók

Térjünk vissza 1968 májusának káprázatforradalmához, a fogyasztói jólétet megteremtő atyák egyetemista fiainak és lányainak nyílt lázadásához, mely, mint ismeretes, előbb csupán a nemi élet korlátait kívánta ledönteni, ám később szembeszállt a „pazarló társadalom“ valamennyi eszményével és vívmányával. Az újbaldoldali lázadás hullámainak elülete után az ifjúság átmeneti állapotából kinövő és immár felnőtt sorba lépő diákság zöme csakhamar beilleszkedett a fogyasztói társadalom intézményes rendjébe. Korábbi ásitó unalmukat, mely a lázadás egyik alapmotívuma volt, csakhamar elűzte a jelentkező gazdasági bajok sokasága, a prosperitás hanyatlása, az általános helyzet gyors romlása.

Mi maradt meg 1968 májusának gazdag eszmetárából és még gazdagabb fantáziaterméséből?

Megmaradt mindenekelőtt a nemi élet szabadsága, a marcusei és Wilhelm Reich-i álmoképeket szinte életre keltő „felszabadított Erosz“ világa, amelyről azonban csakhamar kiderült: a fiatalokra gyakorolt vonzóereje fordított arányban áll kiteljesedésével. Az ezzel kapcsolatos *miért*-re adható egyik lehetséges válasz modelljét mesteri kézzel Simone de Beauvoir készítette el. A felszabadítás előtti Eroszt „a bűvölet szertartásának“ nevezve, ennek megszemélyesítőjét Beauvoir asszony Marlene Dietrichben vélte megtalálni; a modern szex megtestesítőjét pedig Brigitte Bardot-ban:

„Mikor Marlene fekete selyembe burkolt combjaival hivalkodott, rekedt hangon énekelve, és súlyos tekintetét körülhordozva, a színen a *bűvölet szertartása* kezdődött. Brigitte Bardot *nem bűvöl, cselekszik*. Húsa nem rendelkezik azzal a túláradással, amely másoknál a passzivitás szimbólumává válik; ruhái nem mágikus eszközök, mikor vetkőzik, nem misztériumot tár fel, hanem csupán a testét mutatja meg, sem többet, sem kevesebbet.“²

Nos, úgy látszik, ahhoz, hogy a szex *valóságos és tartós* vonzerőt gyakoroljon, szükséges a bűvölet szertartása, nem nélkülözhető a ruhák mágikus szerepe, a selyembe-bársonyba burkolt combokkal, mellekkel való hivalkodás, a vetkőzés misztériuma. A túlságosan „természetes“ és különösen a kérétn női cselekvés és önmegmutatás minden ismétlés után vesztit varázsából, és a sokadik ismétlés után egyszerűen elérkezhet egy pillanat, amikor a női test meztelensége már nem misztérium és nem szerelmi mágia többé, hanem csak közönséges csupaszság, és ezért elsősorban azt nem érdekli, akinek feltárukozik.* Különösen vonatkozik ez az örömtelenség és az unalom ifjú nemzedékére, amely, akárcsak a fogyasztói jólétbe, a felszabadított Erosz világába is beleszületett, s ezért semmit sem talál elég borosnak, elég fűszeresnek. Alighanem innen eredhet a fiatalok körében oly gyakori nemi tehetetlenségről/hidegségről, a homoszexualitás és más elhajlások, perverzítások terjedéséről szóló hírek sokasága.

Köztudott, hogy a fiatalok és idősebbek panaszain a készsleges pornókalmárok nágy igyekezettel próbáltak „segíteni“, ám néhány évi tündöklés után ez a viszonylag biztosnak hitt üzletág is hanyatlásnak indult. A sztriptíz kiszorult a harmadrendű bárókba, a gomba módra elszaporodott szexboltok ma már Európászerte konganak az ürességtől, a pornólapok példányszáma rohamosan csökken, a százsámra gyártott szexfilmek iránti érdeklődés szemmel láthatóan lanyhul, talán éppen azóta, amióta a szex ugyanolyan kötelező filmtematikai ismérvvé vált, akárcsak az erőszak, a szerelem vagy — a baloldali politikai állásfoglalás.³ Minderre a szexkereskedelemben érdekelt vállalkozók — a „pornográfok“, ahogy a pesti humor nevezi őket — újabb gátlástalan erőfeszítése a válasz: megkísérlik, hogy a rejtett szado-mazochista ösztönök felszínre hozásával, kifejlesztésével mentsek, ami menthető, hiszen egy sok száz milliós üzletág sorsa forog kockán. Olyan filmek követik gyors egymásutánban egymást, mint a *Manuelle*, az *Histoire d'O*, a *Caligula*, hogy csak azokat említem, amelyeket személyesen volt alkalmam látni, s megállapítani: mindegyik messze túltesz a közvetlenül előtte járó n a szexuális perverzítások ábrázolásában. Ugyanakkor Marquis de Sade *Justine et Juliette*-jét és

* Egy másik lehetséges válasz az előbbi miért-re az, hogy a nemek közli egyenjogúság a szerepek felcserélődéséhez vezetett; csakogy a „férfias“ férfiaknak sosem kellett a nyíltan kezdeményező, „rámenős“ nők, akik éppen legférfiúbb tulajdonságuktól: a küzdés, a kockázatvállalás, a „hódítás“ gyönyörűségétől és ezáltal a sikerélménytől fosztják meg őket.

számos hasonló, kevésbé eredeti, de nem kevésbé „felkorbácsoló” terméket már nagy példányszámú ponyvakiadások „népszerűsítenek” tucatnyi nyelven és még a Vatikán „kapujában” is. A szexboltok válogatott korszerű inkvizíciós eszközökkel s a motoros gengék fantáziavilágát meglevevítő más kellékekkel felszerelt „kínzó-kamrákat” rendeznek be, számos képes folyóiratban pedig olyan „természethű” fényképfelvételek jelennek meg, melyek normális agyakban nem vágyat, hanem undort ébresztenek. (Nem csoda, hogy legutóbb az angol egyetemisták többsége is amellett foglalt állást, hogy a pornólapok nyílt, utcai árusítását meg kell tiltani. Ilyesmi öt évvel ezelőtt aligha lett volna elképzelhető.⁴⁾

Nehezen tudnám bizonyítani, de talán mégsem teljesen alaptalan az a feltevés, hogy amilyen mértékben a pornókalmárok újabb erőfeszítései sikerrel járnak, olyan mértékben járul hozzá ez az üzletág ahhoz, hogy egyes, súlyos nemi problémákkal küzdő fiatalok lelkében vágy ébredjen ennek az egész „rohadt burzsoá civilizációnak” a levegőbe röptetésére. E vágyat csupán egy lépés választja el a közvetlen akciók ideológiájától és esetleg egy újabb lépés az újnáci gyűlöletmitosz befogadásától.

Semlyén István

JEGYZETEK

1. Bodunescu, Ion: *Radiografia terorismului I—III*. Lumea, 1980. 41—43.
2. Simone de Beauvoir: *Brigitte Bardot*. In: *Írók a moziban*. Bp., 1971. 191.
3. Báron György: *Hollywood és Marienbad. A film és a hetvenes évek*. Világosság, 1980. 8—9:563.
4. *Románia liberá*, 1981. január 13.

Erdős I. Pál: Avaz országa

Nép és nyelv

Ez a címe a Szabó T. Attila válogatott tanulmányait és cikkeit tartalmazó sorozat negyedik, nemrégben megjelent kötetének.* Ha megnézzük e négy kötet címét és egyik-egyik anyagát, látni fogjuk, hogy mind a címek, mind az anyag fokozatosan szélesedő tárgykörrel egyre átfogóbbá válnak. Az első, az *Anyanyelvünk életéből* című a nyelvművelés elméleti és gyakorlati kérdéseivel, a román szókinccshatással, egyes hely- és személynevek magyarázatával meg a hazai nyelvtérkép-munkálatokkal foglalkozik. Olyan kérdésekkel, amelyek az anyanyelvi műveltség és néhány, a szélesebb olvasóközönséget is érdeklő nyelvtudományi munkálat, nyelvi jelenség ismertetését célozzák. A második kötet, *A szó és az ember* anyaga teljes egészében szókészleti kérdéseket tárgyal. Megismerjük belőle számos szó sorsának alakulását, a szólásokban játszott szerepét; továbbá nyomon követhetjük a szókinccshatás néhány sajátos esetét, tájszavaink egy részének életét, a szavak elavulásának, jelentésük megváltozásának különböző módozatait és egyes nyelvemlékekben megőrződött szavainkat. A kötet lényegében történeti szempontú szókinccsvizsgálat. A *Nyelv és múlt* című a nyelvjárások és a nyelvtörténet több alapvető kérdésével ismerteti meg, beleértve a nyelvtörténeti szempontú összefoglaló jellegű szótári feldolgozásokat, és feleleveníti emlékezetünkben több jeles hazai és más országbeli nyelvész vagy más, rokon szakmájú tudós ilyen irányú munkásságát. Ezek a kötetek a nyelvtudomány tárgykörébe tartozó cikkeket, tanulmányokat tartalmaznak. A most megjelent negyedik kötet, a *Nép és nyelv* túllép a nyelvtudomány keretén, ugyanis a nyelvtudományi tárgyú cikkek, tanulmányok mellett számos, főként néprajzi, népiségtörténeti és társadalmi-művelődési jelenséget, kérdést fejteget. Ez hangsúlyozódik az egyes fejezetek terjedelmi megoszlásában is, hiszen a *Népszerű nyelvészet* (58 lap), *A név és az ember* (101 lap), *A helynévtörténet módszere és gyakorlata* (85 lap), *A nyelv- és nyelvjárástörténet köréből* (67 lap), meg az *Elődök és kortársak* (74 lap) című fejezetekkel szemben lényegesen nagyobb teret szentel a szerző a *Népi élet — népi műveltség* kérdéseinek (225 lap).

Kívánatos lenne mindegyik fejezet bemutatása, de éppen az előzőkben kifejtettek és a szerző többoldali munkásságának bemutatása céljából ezúttal csak a kötetben negyedikként szereplő, itt utolsó helyen említett fejezetben foglaltakból próbálunk valamelyes ízelítőt nyújtani. Tesszük ezt annál is inkább, mivel egyrészt e köztársaság jelzik a szerzőnek a népi élet egészére kiterjedő érdeklődését, ahhoz való állandó jellegű kötődését; másrészt mert olyan területek kérdéseit tartalmazza, amelyekkel a nyelvtudós egész munkássága idején szoros kapcsolatban állott, és ugyanakkor e területekről számos olyan alapvető tanulmányt közölt, amelyek módszerükben és adataikkal előbbre vitték a tudományt a népi élet, a népi műveltség megismerésében.

A fejezetet alkotó anyag gyűjtésének, feldolgozásának és közlésének célját talán ez, a *Magyarság Néprajza* című értékelő ismertetéséből vett és ott a magyar néprajzra vonatkoztatott idézettel foglalhatjuk össze legtömörebben — kiterjesztve a Szabó T. Attilától kifejtett tudományos tevékenységre: „A magyar néprajz nemzeti önismeretünket szolgáló tudománynak számít” (385.); a népiség- és művelődéstörténet egyik vagy több összetevőjének művelése így és ezért szükséges.

Ebben a részben zömmel a tárgyi meg a szellemi néprajz körébe tartozó cikkek, tanulmányok találhatók. Olvashatunk például a kalotaszegi női viseletről egy 1864-ben kelt írás alapján vagy a mezőségi Szék XVIII—XIX. századbeli női és férfiviseletéről meg a szlovák kézimunkák erdélyi divatjáról, hatásáról, valamint az oszmán-török elemeknek a magyar hímzésekben jelentkező elemeiről, utalva egyben a román és a szász hímzésekben észlelhető hatásra. A szerző figyelme kiterjed — amint látható — a népek együttéléséből adódó jelenségekre is.

Tanulságosak és érdekesek a kopjafás-zászlós temetkezésről írt cikkek. Bennük az ősi finnugor temetkezési szokások több évszázados megőrzésére kapunk

* Szabó T. Attila: *Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek IV. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.*

szemléletes példát. Egyben pedig egy általános érvényű folyamat szemtanúi lehetünk: a népi szokások eljelentéktelenedése abban nyilvánul meg, hogy a jelentőségét veszített népszokás a gyermekek szórakozó-szórakoztató „játékává” válik.

Igen tanulságosak és változatos tárgyúak a *Történeti néprajzi apróságok* címen összegyűjtött rövid írások. Találunk közöttük határjárasi adatokat, olvashatunk határjelekről, falu- és mezőkapukról, sőt kevésbé ismert dolgokról, például levélkapukról meg tőkés vagy sorompós kapukról és mellettük, illetőleg velük együtt gyalogkertről, a fejenhordás emlékeiről és történetéről meg más hasonlóról. Igen meglepő, de meggyőző például a *bokálykályha*, *bokálykemence* magyarázata. Megtudjuk, hogy a régiségben a *kályha* szó 'csempe' jelentésű volt, a *kemence* pedig 'tüzelő-fűtő alkalmatosság'-ot jelölt. Így érthető, hogy a mai csempekályhát *bokálykályhakemence* néven ismerték őseink (mi pedig két, eredetileg azonos jelentésű szóval nevezzük meg ma a melegítésre használt alkalmatosságot).

Van két terjedelmes tanulmány is e tárgykörből. Az egyik, *A galambbúgos nagykapu az erdélyi régiségben* mintaszerűen feldolgozott gazdag levéltári anyagot tartalmaz, és a galambbúgos vagy székely kapu eredetét is tisztázza. Megállapítja, hogy „a népi galambbúgos nagykapu mintája nem a középkori várkapu, hanem a nemesi kúria- vagy udvarház-kapu lehetett” (396.). Éppen csak érdekességként említjük meg, hogy az első rá vonatkozó adat 1632-ből való, ez a kapu a kacsuláti udvarházhoz tartozott; a második legrégebbi adat pedig 1636-ból keltezett, és a sövényfalvi udvarház kapujának emlékét örökíti meg. A szerző kb. másfélszáz történeti adat birtokában írja le a kaputípus szerkezeti jellegzetességeit, s tisztázza eredetét. A tanulmányban található sok tanulságos megállapítás közül még egyet emelnék ki, olyat, amely fényt vet a társadalmi vonatkozásokra is: a kapufeliratokban a földesúr neve mellett nem szerepelhetett a neves népi mester(ek) neve. A „népi faragónevek — írja Szabó T. Attila — csak az egyházi kis- és nagyépítkezés emlékein, ott is csak elég ritkán maradtak fenn” (429.).

A másik terjedelmes tárgyi néprajzi közlés, *A magyar festett mennyezetek és épületbelsőik valójában bíráló és kiegészítő megjegyzésekkel kísért, önálló tanulmány*nak is beillő, szakavatott ismertetése Tombor Ilona ilyen tárgyú munkájának. A kérdés időszerezésének hangoztatásával egyidőben kiemelik, hogy Szabó T. Attila harmincegy erdélyi helységről közöl kiegészítő, helyesbítő adatokat (részben Debreczeni László szóbeli tájékoztatása alapján), és ezzel teljesebbé teszi Tombor munkáját. Egyben olyan igényeket támaszt ismertetésében az ilyen természetű munkákkal szemben, amelyek a szaktudomány számára is igen jelentősek.

A tárgyi néprajzi cikkek, tanulmányok mellett — kisebb számban ugyan, de — szellemi néprajzi tárgyú közléseket is találunk. Jó részük a karácsony-táji népszokások, népies betlehemi játékok köréből való. De olvashatunk egy bárókisasszony balladájának históriájáról is Apor Péter feljegyzéséből. Mindezeknek mai olvasatra ártírt szövegét is közli. Ezek mellett közöl babonás eljárást a himlő gyógyításáról, vagy megismerhetünk egy *trágyázási babonát* 1791-ből. Eszerint a trágyázásnak „hold fogytan vagy töle fele” kell esnie, „nem pedig újságra”, mert így a trágya nem férgesedik meg, és hasznat hajt. Egy másik érdekes babona a *farkasin-gyűjtés*. Egy 1730-ból keltezett tordai meg egy 1772-ből a háromszéki Futásfalváról származó adalékkal gazdagította e babonás hiedelemre vonatkozó eddigi ismereteket. A hiedelem eredetére Györfly Istvánnak egy „Tagán Galimdzám nyomán közölt baskírföldi adaléka világít rá” (354.). Ott ugyanis a rontó-kuruzsló asszonyok tűzbe vetik a farkas Achilles-inát, és elégetik, hogy a tolvajok ina is úgy zsugorodjék össze, mint a tűzbe vetett farkasin, és emiatt ne tudjanak elmenekülni zsákmányukkal. Györfly és Tálasi e szokást Karcagon találta meg; ez azt mutatja, hogy e hiedelem nagy területen volt ismert a régiségben. — Ennyit ízelítőként a szellemi néprajzi tárgyú közlésekről. Ezek mellett terjedelmes gazdaságtörténeti tanulmány szól *Kalotaszeg jobbágyának szolgáltatása és adózása 1640—1690* címmel a jobbágyviszonyok kérdéséről. E tanulmány részletes ismertetésére helyszűke miatt nincs lehetőség. Emiatt csak egy-két elvi-módszertani szempontot és néhány szemléltető részletet emelnék ki belőle. Ilyen például a szerzőnek az a megállapítása, hogy „tévedés volna az egész erdélyi jobbágyág kérdésevet mint egységesen megoldhatóval foglalkozni”, ugyanis „a jobbágykérdés nem mutat az erdélyi fejedelemség területén egységes képet”. Tehát egy-egy „zártabb, elhatároltabb terület jobbágyviszonyait kell közelebbről szemügyre vennünk” (434.), és csak ezek birtokában alakíthatunk ki az adatok összehasonlításával egységes képet a fejedelemsor és az azt követő korok jobbágyviszonyairól. Ezért vállalkozott a szerző a „néprajzi szempontból is érdekes vegyes lakosságú terület, a Kalotaszeg és környéke jobbágyviszonyainak” bemutatására.

Birtoklás- és gazdaságtörténeti szempontok alapján kitágítja, túllépi Kalotaszeg kereteit, a kérdéscsoport vizsgálatát viszont leszűkíti — a részletesebb tárgya-

lás kedvéért — arra, „milyen termény-, állat-, pénz- és munkaszolgáltatással tartoznak a jobbágyok a földesuraknak”. Célja tehát, hogy — kizárólag levéltári adatok alapján — bemutassa a kalotaszegi és környéki nagybirtokok jobbágyainak gazdasági jövedelmezőségét a földesúr és az állam szempontjából (435). Ennek folytán tájékoztat a jobbágy és a földesúr vagy intézője, udvarbírája viszonyáról, közös, illetőleg kölcsönös érdekeiről meg az állammal szembeni kötelezettségeikről. A jobbágy-szolgáltatásnemeit — a jövedelemfajták sorában — a következőkben foglalja össze: 1. földesúri, 2. tiszti és papi jövedelmek, 3. a jobbágyok munkaszolgáltatása, 4. a jobbágyok tizedadása és adózása, valamint 5. a birságjövedelmek. Mindezek a csoportok többféle jövedelem-, illetőleg szolgáltatásnemet foglalnak magukba. Ezeket tüzetesen tárgyalja a tanulmányban. Közülük érdekességként megemlítünk néhányat. Például a *karácsony tyúkjá*, az *ostoradó* természetbeni szolgáltatás volt. Egyes adózási nemek ugyanakkor csak bizonyos falvak jobbágyait terhelték. Így például a *karóadás* a lapupataki, a *mogyoró-* és *vajadás* a hév- és hidegszamosi román jobbágyok szolgáltatásneme volt. Viszont a *földadó*t a magyarok lakta falvak jobbágyai fizették. Volt olyan szolgáltatási nem, amelyet évente teljesítettek (*karácsony tyúkjá*), másokat háromévenként (*füstpézt*); a mesteremberek szolgáltatási formája viszont különbözött a földművelő jobbágyokétól. Így például a *patkóadás* a kovácsok kötelezettsége volt stb., stb. Igen tanulságos e tanulmány átnézése abból a szempontból is, hogy fényt vet a XVII—XVIII. századi jobbágymozgalmak gazdasági hátterére és általános irányára. Csak így érthetjük meg — mondja a szerző — e mozgalmak valódi okait.

A kiragadott részletek ismertetése — gondolom — minden olvasót meggyőző arról, annyira szerves tartozékaik e tudnivalók népiségismeretünknek. Amint e kötet anyaga is mutatja, Szabó T. Attila tudományos munkássága, túllépve a nyelvtudomány kereteit, teljes egészében a népi műveltség megismertetésének szolgálatában áll. Nyelvtörténeti kutatásai éppen úgy a népi emlékek megmentésére és megmagyarázására ösztönöznek, mint néprajzi, művelődés- és gazdaságtörténeti búvárkodása, a levéltári anyag feltárásával. Vallja — amint azt a *Magyarság Néprajza* című ismertetésében írja —, hogy: „A legparányibb új megfigyelés, gyűjtés, kiegészítés és helyesbítés növeli közös műveltségi kincsünk ismeretét.” És ebbe mindig beleérti az együttélő népek közös elemeit, kiemelve természetesen a magyar nemzetiségre vonatkozó tényeket. Hiszen „helyzetünkben — amint a néprajzra vonatkoztatva írja —, egy nagy tömegében éppen népi rétegekre támaszkodó nemzet-részre nézve [...] jelentős az a tudomány, amely [...] népünk ősi nemzeti jellemvonásainak megismerését szolgálja” (390—391.). Tudjuk, hogy az élet nem áll meg, és így a munka is állandó kell hogy legyen a múlt és a jelen megismerésében, a jövő irányításában. A múlt eredményeire támaszkodva, a régi életre visszatérve kell tovább haladnunk „szellemiségünknek a népi-nemzeti vonásokat jobban ismerő és jobban becsülő új élete felé” (391.), beleilleszkedve természetesen a szocializmust építő népek, nemzetek, nemzetiségek nagy családjának egységébe.

A kiragadott kérdéskör csak egy része a gazdag, változatos, sok tanulsággal szolgáló szép és gazdag kötetnek. Köszönet illeti a szerzőt, hogy életműve, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szerkesztése közben időt szakított e tanulmánykötet anyagának megszerkesztésére; a Kritérion Kiadót pedig azért, hogy lehetővé tette a megszokott igényességgel való közzétételét.

Gálffy Mózes

Mihail Sadoveanu és Móricz Zsigmond

A román és a magyar irodalom számátalan meglepő egyezést, párhuzamot mutat. A két irodalom hasonló történelmi és társadalmi körülmények között fejlődött, néha ugyanazon külső hatásoktól szenvedett vagy azok jótékony következményeinek volt kitéve; s néhány olyan nagy nevet adott az utókornak,

amelyeket gyakran hallunk együtt emlegetni: Eminescu — Petőfi — Madách, Goga — Ady — Emil Isac. Ezekhez kétségtelenül hozzátehetünk még kettőt: Mihail Sadoveanu és Móricz Zsigmond. Mind Sadoveanu, mind Móricz Zsigmond a XX. század eleji európai kritikai realizmus jelentős alakjai, s erre a realizmusra különös befolyást gyakorolt a nagy orosz regény és a nyugati regény (a flaubert-i iskola és a naturalista iskola) mely társadalmiságával. Másodsorban

A Móricz Zsigmond-centenárium alkalmából 1979-ben rendezett debreceni tudományos ülésszakon előhangzott előadás rövidített szövege.

ott vannak a sajátos vonások, a lehető legsajátosabb tények. Mert mindkettejük esetében a regény tulajdonképpen egy etnikum történelmi igazolásának szükségyszerű irodalmi jegyeit nyújtja, a nemzeti sajátosságokra épített mitológia kialakítását szolgálja. Sadoveanu is, Móricz is jellegzetesen nemzeti színezetű anyaggal dolgoznak, egy jól meghatározott etnikai szellemiség körvonalait adják, *egy bizonyos keretet, egy világot, civilizációs távlatot* alkotnak. 1913-ban, a kortárs magyar irodalomról beszélve, Goga ezért dicsérte „Móricz Zsigmond írásainak nemzeti jellegét”, mint ahogy később, Sadoveanuról szólva, az ő nemzeti eposza jelentőségét hangsúlyozta.

Alapjában véve ugyanarról az archaikus paraszti világról van szó, amelyet az új kapitalista termelési viszonyok megsemmisüléssel fenyegetnek. Aztán ott van a nagybojárság és a földbirtokosok világának a hanyatlása, a kisbojárok és a magyar dzsentrik háttérbe szorulása a kapzsi bérlőkkel szemben, a széthulló parasztgazdaságok, a konkurenciában megsemmisülő kis- és középgazdák, a bizonytalanságban élő hivatalnokok és kisiparosok sora; a politikai pártok közötti viszálykodás, a hajzsa a vagyonért és a hatalomért, a tisztességtelen üzletek növelik a szegénység és a kizsákmányolás rémképét, mélyítik az osztályellentéteket. A falusi papság és tanítóság már nem a vidék egyszerű „vezetője”, elszegényedik vagy ellenkezőleg, polgáriásodásával és műveltségével eltávolodik az alsóbb társadalmi rétegektől. Gyakran a nagy földbirtokkal rendelkezők világát utánozza. Az elszegényedő nemesi családok nehezen békülnek meg az anyagi kismennyiséssel, mindenfajta becstelen kombinációkba kezdenek, nemegyszer a bukás, a teljes összeomlás szélén, a gögös belenyugvásnak vagy a közmegevétésnek téve ki magukat. Magasrangú személyiségek és spekulánsok, zsványok és kalandorok, tolvajok és hirtelen meggazdagodottak, feltörekvők és gyávák, szerény falusi tisztviselők és pökhendi kisbojárok, nagyvilági hölgyek és kitarítottak, féktelen betyárok és szürke vásárosok, alázatos keresztények és a rend s az egyház ellen lázadók, szolgák, nap számosok, disznópásztorok, bérlők, papnövendékek, perceptorok, banktisztviselők, ügynökök, kocsmárosok, dicsőségük csúcspontján álló vagy elfelejtett színésznők, a hadsereg emberei és a közrend képviselői nyüzsgönek a két író könyveinek földrajzi térségében — az állandó mozgás, a felemelkedés, a feltartóztatatlanság és zajos élet hatását keltve az isten háta mögötti falusi domboktól a végtelen kiterjedésű búza- és kukoricaföldekig, a mozgalmas városokig,

a poros kisvárosokig jelen van az egész élet, legjelentéktelenebb részleteivel is. Juhászok meg kanászok, erdészek és magányos pakulárok, világtól elszakadt csárdatulajdonosok, a törvénnyel szembeszegülők, betyárok és a társadalmi rend engedelmes szolgálói kerülnek az olvasó szeme elé, a maguk gondjaival, bajaival, meghiúsult álmaikkal, illúzióikkal. Sem Móricznak, sem Sadoveanunak nincs olyan hőse, aki ne élne át drámát, akinek ne volnának társadalmi vagy szellemi természetű gondjai. Mindenütt határozottan hódítanak a kapitalista termelési viszonyok, felgyorsítanak mindent, bemocskolják az ember legbensőbb érzelmeit, lezüllesztik és meggyalázzák a nagy szerelmeket és hiteket, a hazafias szellemet választási komédiává vagy demagógiává alakítják. A szerelem árucikk, a pozíciókat spekuláció árán szerzik, a hazafias érzülettel az egyéni profit növelésének érdekében élnek vissza, a felemelkedést pedig egész rokonhad használja ki.

Íme néhány „filmkocka” a Móricz műveiből megismerhető hétköznapi lét gazdag szertartásából: egy pesti kofáné olcsó bűtort rendel Bécsből, de amikor a bűtor megérkezik, látja, hogy az bababűtor (*Bécsi bűtor*); a rokonság betelepszik a vidéki pap házába és vagyonába, valósággal megnyomorítja őt „szeretetével”, de a papnak sikerül még idejében kiszabadulnia ebből a szorításból (*Az atyafiság*); egy betyár úgy segít a szükségben szenvedő családon, hogy elfoghatja magát, nekik juttatva a fejére kitűzött bért (*Az utolsó betyár*); egy parasztember mármár felbontja a házasságát, megtudva, hogy feleségével együtt gyereket is kap mástól, de meggondolja magát, számat adva magának róla, hogy az ő volt szeretője is így járt, miatta (*Isten neki*); egy szerencsétlen családban olyan nagy a szegénység, hogy alig tudnak összeszedni hét krajcárt egy darab szappanra (*Hét krajcár*); egy szépasszony, aki gazdag öreg emberhez megy férjhez, a tanító házában talál menedéket (*Csipkés Komárominé*); egy paraszt nagyravágyó lesz, amikor megtudja, hogy ő a földbirtokos fattyúja, noha semmit sem kap az apjától (*A százszín semlyem keszkenő*); két öreg találkozik a vonatfülkében, és egymást sajnálják (*Bent a kupéban*); egy fiatal tanító elcsábítja a kovács leányát, a kovács rá akarja kényszeríteni, hogy vegye feleségül, s veszekedés közben megöli a tanítót (*Magyarosan*); egy örök életében éhező parasztember anynyit eszik egy lakomán, hogy belehal (*Tragédia*); egy gazdag és egy szegény lány sok furfanggal harcol egy legényért (*Csata*); egy tanító évente más faluban tengeti életét (*A peregrinus*); egy fiatal

házas feltékeny a feleségére, de biztonságból megcsalja az asszonyt a szolgálólánnyal (*Epizód*); a szép Pannit feleségül veszi a falu nagygazdája, de amikor hazatér a lány volt szeretője, Miska, a szegény fiú, Panni kész elhagyni férjét, hogy együtt világgá menjenek (*Egi madár*); egy szegény ember, aki a háborúban esztét veszítette, gyilkosságot követ el, hogy régi sérelmét megbosszulja (*Szegény emberek*); egy asszony, megtudván, hogy férje elesett a háborúban, a bútoron áll bosszút, szétvágja fejszével (*A fejsze*); két testvér a szerény örökséget a megdöbbenő anya szeme láttára osztja el: a juhok vályuját is kettévágják fejszével, nehogy az egyiknek több jusson (*A birkaitató válú*); egy lecsúszott család, noha egy fillérje sincs, megjátssza a gazdagot (*A cimeres ökör*); egy „úr”-tól provokált paraszt (méneszgazda) nem nyugszik, amíg a sértőt meg nem öli (*Virtus*) stb.

Sadoveanunál a történetek skálája némileg más, bár a környezet hasonló; egy parasztember földhözragadt szegény lesz, mert az adószéd mindenét elveszi (*O umbră — Árnyék*); a bojár birtokán levő faluban az emberek kunyhókban laknak, miközben a bojár Párizsban szórja a pénzt (*Bordeienii — Veremlakók*); az erdőbe fáért menő parasztot ott helyben agyonverik egy vasdoronggal (*Hoful — A tolvaj*); a városban dolgozó parasztot a pap mindenéből kifosztja, még a feleségét is elveszi (*Ion Ursu*); egy bojárt, aki megverte szolgáját, a szolga fenyegető hallgatása győtri (*Sluga — A szolga*); Anişa, akit akarata ellenére hozzáadtak egy gazdag öregemberhez, fejszével széthasítja férje fejét, és a szeretőjéhez menekül (*O istorie de demult — Régi történet*); egy bojár megbecsületleníti az egyik paraszt lányát — a paraszt hajtója volt a vadászaton —, és amikor az apa tiltakozik, megöli őt (*Păcat boieresc — A bojár bűne*); a lány és a vő szegyenlik az anya szegény származását (*Facere de bine — Jótétemények*); a felesége miatt sanyargatott parasztból betyár lesz, és bosszút áll (*Judeţ al sarmănilor — Szegények ítélete*); két ember a föld miatt acsarkodik, majdnem megölik egymást (*Duşmanii — Ellenségek*); Petrea Străinul Móricz „peregrinusához” hasonlít, akit a felesége is elfelejt (*Petrea Străinul*); a bojár, akinek van egy fia egy parasztasszonytól, már-már elismeri fiát, de aztán meggondolja magát, akárcsak Móricz Szászsin *selyem keszkenő* című novellájában (*Doi feciori — Két fiú*).

Ezek között legalább három olyan novella van, amely meglepően hasonlít mind tárgyát, mind témáját tekintve Móricz Zsigmond írásához. A *Moş Simion* (Simion bácsi) című karcolat nyil-

vánvaló hasonlóságot mutat felfogásmódjában és szerkezetében is a *Bent a kupéban* című Móricz-novellával: két öreg emlékeire épül, akik valaha szerették egymást, de az élet elválasztotta őket. Hasonlóképpen rokonítható a *Régi történet* és az *Egi madár*, a fiatal és szép parasztlány meg a magatehetetlen gazdag öregember története, illetve a lányok menekülése ebből a helyzetből, környezetből; Sadoveanu hősnője nem tétovázik fejszével megölni zsarnokát, míg Panni követi Miskát a nagyvilágba, nyiltan szembezállva a falu erkölcsével. Más esetekben az egyszerű lelkek egyetlen menekülése a halál.

Külön fejezetet képez a két író műveiben a kapitalizálódó vidéki város ábrázolása. A kistisztviselők nyomorúságos léte, a kiválóságok nagyképe igyekezete olyannak tűnni, mintha egy kis Párizsban, miniatűr fővárosban élneek, a társadalmi-politikai és érzelmi drámák, a hölgyek lelkeiben dúló vagy kirobbanó szenvedélyek, a kis hétköznapi tragédiák sora az író figyelmes és romlatlan tekintete elé kerülnek, aki hozzá van szokva a fényváltakozásokhoz. Mindkét író mesterien jellemzi a vidéki kulturális közeg nyomasztó légkörét, az álnok foglalatosságokat, a pletykát, a kártyapartikat, a jótékony célú összejöveteleket, mulatozásokat, végtelen ivászatokat, az apró flörtöket, a sületlen társalgásokat és a megvalósíthatatlan álmokat stb. A pénzre és hatalomra vágyó, hirtelen meggazdagodott réteg ütközik össze a régi gazdagokkal, akiket az adósság és anakronisztikus szenvedélyeik nyomasztanak. Móricz műveiben a társadalmi közeg átfogóbb, a társadalmi elemzés mélyebb, érzékletesebben ábrázolja a részleteket és nagyobb súlyt fektet a tipológiára. Sadoveanu költőibb, inkább az atmoszférát emeli ki, a női lélek érzékenységét, a rejtett kitöréseket, az előre nem látható árnyalatokat. Elsősorban a benyomások megragadására törekszik, a nevetségesség és a félelem, a zavartság és a lankadság kifejezésére. A test ernyedsége a lélek elernyedését hozza magával, a pusztulás és az elparlagiasodás furcsa érzetéhez vezet. Az egyhangúság nála végtelen, már-már üvöltő, s néha Bacovia-hangulatú beteges méreteket ölt, szemben Móricz műveivel, melyekben a vidék még érzelmes tespedtségében és hosszú bódulatában is aktívabb. Ilyen értelemben érdemes összehasonlítani *Az isten háta mögött*, a *Rokonok*, *A fáklya* című Móricz-regényeket Sadoveanu néhány művével (*Locul unde nu s-a întâmplat nimic — Külvárosi csendélet*, *Apa morţilor — Délibáb*, *Floare ofilită — Hervadt virág*, *Inseamnăre lui Neculai Manea — Neculai Manea feljegyzé-*

sci, *Cazul Eugeniței Costea* — Eugenița Costea esete, *Balta liniștii* — Csöndes tö stb.). A *Külvárosi csendélet* és *Az isten háta mögött* meghatározó elemei például azonosak, hőseik egyformán képtelenek elviselni öreg és tehetetlen férjeik mellett az életet. Möricz regényszerkezete valamivel árnyaltabb, a lélektani ábrázolás is mozgalmasabb. Az *isten háta mögött* rendkívül egyszerű, komor hangulatú mű, kevés eszközzel egyszerre több dráma kibontakozását ábrázolja. Sadoveanu regényében nagyobb szerephez jutnak az emlékek.

Sadoveanunak és Möricznek számos olyan regénye van, amely hasonló írói sorsra vezethető vissza. A *fáklya* fiatal pap hőse, Miklós, betegesen vonzódik a halálhoz; az a Dosztojevskijre emlékeztető mód; ahogyan átéli Margit, a fiatal tanítónő iránti szerelmét, bizonyos fokig emlékeztet a *Déliházból* Maria Stavru lemondására, aki képtelen fékezni a szerelmet. Fiatalon férjhez megy egy idős ezredeshez, eltávolítja férjét, mert megjelenik körülötte egy másik férfi, Iorgu Voinea, aki mellett megpróbál szabadulni „a magány temetőjéből”. Az új házasság nem hozza meg a várt lelki kielégülést, ezt csak a halálban találja meg: „S ahogyan ott állt az ablaknál egyedül, elgondolkozva, Maria nem tudott rájönni, mi okozza azt a megnevezhetetlen keserűséget, mely egész lelkét eltölti. Mintha méreg hatolt volna a lelkébe cseppenként, s most kezdené égetni, mární. [...] Tragikus kétely hasított belé, s ebben a villanásban mintha szakadék szélén találta volna magát, ahonnan, mint egy rémálomban, nem tudott eltávolodni.” Itt hiányzik a *fáklya*-beli, halál előtti jegyváltás jelene, megtalálható viszont a *Paștele Blajinilor* (Jámborok húsvétja) című Sadoveanu-műben, ahol egy fiatal lány virraszt lelőtt vőlegénye mellett, s úgy érzi, hogy a halálban egybekeltek.

Mind Sadoveanunál, mind Möricznél valóban feltűnő a halál nyomasztó érzete. Számtalan hősök végzetes sorsú, tragikus körülmények között halnak meg, nem tudván legyőzni az élet kemény törvényeinek kiméltelenségét, durva szorítását. Ezt látjuk *Az isten háta mögött*, a *Rokonok*, a *fáklya*, az *Úri muri* című Möricz-regényekben, melyekben szinte mindegyik főhős önmaga vet véget életének. Nem vonjuk le ebből azt az elhamarkodott következtetést, hogy mindkét író visszavonhatatlanul pesszimista, hogy a Thanatoszt, a poklot, az emberben élő átavisztikus és felelőtlen erőket dicsőítik. Semmi sem áll távolabb tőlük, mint ez, hiszen Möricz is, Sadoveanu is örülten, fektelenül szereti az életet. Regényeik mozgalmasak, színesek, tele van-

nak azzal a határtalan vágygal, hogy részesei legyenek az emberi természet titkainak és csodáinak. Möricz Zsigmond pusztai hősei és Sadoveanu erdei emberei szabadon akarnak élni, mint az ég madarai, a civilizáció és a törvények korlátaiktól mentesen, kedvük szerint akarják kielégíteni vágyaikat, szeszélyeiket, s méltósággal szeretnék viselni fájdalmaikat. Nem olvastam fektelenebb védőbeszédet az élet végtelen varázsai mellett, mint Möricz *Úri muri*-jában, ahol az emberek szabadulni próbálnak napi bajaiktól és gondjaiktól, menekülnék a hétköznapi valóságtól. Möricz festői leírásai a természetről alkotott organikus primitív felfogást jelzik, egy földi éden érzetét, egy egészen sajátos, jellegzetesen magyar világot. Hasonló jelenséggel találkozunk Sadoveanu műveiben is, aki hőseit a jótékony természet közepébe helyezi: emberei valóságos ozmózisban élnek a természettel, már-már egygé válnak vele, amely már nemcsak erdő, hanem az események hőse is (*In pădurea Petrișorului* — Petrișor erdejében, *Tara dincolo de negură* — Felhőn túli ország, *Nopțile de Sinziene* — Sinzianák éjszakai). Mindkét író ellenállhatatlanul vonzódik a jellemalakulás ábrázolásához; műveikből a serdülők lélektanát bemutató egész ciklust mutathatunk ki. A „Bildungsroman”, az alakulás naplójának az elve jelenik meg a *Légy jó mindhalálig* című Möricz-regényben, Sadoveanunál pedig művei egész sorában (*Demonul tineretii* — Az ifjúság démona, *Nada florilor* — Virágöböl, *Anii de uce-nicie* — Inasévek stb.), melyek még a fejezetcímek technikájában is hasonlítanak egymásra (az illető fejezet tartalmát hosszú kivonatban vetítik előre).

Möricz általában a cselekmény folyamatosságára fekteti a hangsúlyt, míg Sadoveanu inkább a tájra figyel, az emberi lélekre. Möricz stílusa szikárabb, tömörebb, a Sadoveanué költőibb, de egyikük sem téveszt szem elől a környezet pontos körülírását. Mindketten hajlamosak a zaklatott lelkiállapotok, családi drámák érzékelésére, a mellbevágó megoldásokra. Egészében véve mennyire hasonlít az *Úri muri* a *Jött egy malom a Szereten* című Sadoveanu-regényre, ahol Filiatti bojár körülbelül ugyanazokkal a gondokkal küzd, mint Szakhmáry Zoltán, s ugyanazon szenvedélyek áldozatai mindketten. Mennyire rokon az *Úri muri* varjúvadászatának jelene Sadoveanu deliai vadkacsavadászatának elbeszéléseivel. A mulatózások, nagy lakomák, a jellegzetes ételek leírásában ugyancsak rokonok. Möricz hősei az *Úri muri*-ban bírálják más népek konyhaművészetét, és dicsérik a magyar konyhát. Így lesznek Sadoveanu hősei is a maguk gaszt-

ronómiai hagyományaival; elképesztik vendégeiket az ételek bőségével és művészi feltalálásával (*Zodia Cancerului* — A Rák jegyében). Móricznál például nagyúri lakomát nézünk végig, mely a legigényesebb párizsi szalonok igényeit is kielégitené: leves, velő piritós kenyérral, marhahús ribizlimártással, pörkölt-hús tökkáposztával, sertéspörkölt zöldbabbal, kacsaült befőttel, ludaskása libamájjal, paprikás csirke, rántott harcsa, juhtúrós galuska, friss cseresznye, fekete kávé (*Ebéd*), s mindez az illatok, a látvány élvezetének leírásával társul — akárcsak Sadoveanu elbeszélőművészetében.

A két író egyformán vonzza a történelem. Sadoveanu történelmi regényei (*Șoimii* — Sölymök, *Neamul Șoimăreștilor* — A Șoimaru nemzetség, *Frații Jderi* — Nyestfiak, *Zodia Cancerului* — A Rák jegyében) számos ponton találko-

nak a *Rózsa Sándor a lovát ugratja*, *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét* című Móricz-regényekkel vagy az *Erdély-trilógiával*. Ezeket a könyveket magas rangú történelmi alakok, a nép fiai, vásárosok, iparosok, parasztok népesítik be, s mindkét írónál a népre támaszkodás eszméje határozza meg a regényciklusokat. A betyárok, ezek a szabad, maguknak törvényt szabó, népből jött emberek sehol sem találtak olyan elismerésre, olyan dicsőítésre, mint e két író regényeiben — mert ők testesítették meg a társadalmi és nemzeti szabadság eszméjét a két nép történetének egy adott pillanatában. Ebből a viharos, büszke és érzelmekben gazdag világból ihletődött a Móricz, illetve Sadoveanu legjobb művei közé tartozó két epikus mű, *A balta* és a *Barbárok*, amelyek filozófiai és társadalomlélektani mélységükben szembe-tűnően hasonlítanak.

K. E. fordítása

Mircea Popa

„dúdolván minden bajra oldó dallamot”

1. Mintha számvetést végezne Páll Lajos, úgy nyitja a második verseskötetét.* Nyilván, a számvetés jogosságát senki sem kérdőjelezheti meg. A költői teljesítménynek, habár csak a második kötetét vehettük kézbe, az átélteknek a gazdagsága, mélysége és intenzitása, úgy tűnik, feljogosítja a költőt az őszinte számvetésre:

*Meglelted hát, hol bevárd öregséged,
a kertet, házat, az utat, a szemközti
völgyet.
(Meglelted)*

Emeli a költő erkölcsi tartásának értékét, hogy — s ez a költemény további részéből derül ki — az idilli nyugalom, a magával és a világgal való megelégedettség választása távol áll szerzője szándékától — akárcsak a még környezetlenebb József Attila-i végső számvetéstől. Vö. „Íme, hát megleltem hazámat, / a földet, ahol nevemet / hibátlanul írják fölébem, / ha eltemet, ki eltemet.”

Apró, hétköznapi mozzanatok érzékeltek-szemléltetik a tárgyak csöndes bomlását-elmúlását („pattan az abroncs, percen a máz”), majd egy következő rész, a kozmikus felé tágyúva a szemhatárt, az úri hidegről és magányról alkot szép komplex költői képet („remegő csilla-

gokra tördeli jegét az ég”), mintegy igazolandó a költői Én nyugtalan lelkiállapotát („nehéz lefeküdni”), az élet által föltett kérdésekre választ nem találó egyén komor szemléletét:

*Gerendákat méri a szem — szépen
kellene élni —,
nincs felelet, csak a fényképek nézik
az arcod.
(Uo.)*

Másutt fogalmi pontossággal közli a fentivel összefüggő gondolatot, hogy ti. csak az önidentitás tudatával rendelkező egyén ítélheti meg helyesen a világ dolgait (*Föl az álmokkal*); az, amely már nem vállalja oly egyértelmű igénnyel a katasztrófák utáni, békésnek mutatókozó helyzetét, hiszen felejtani nem tud — s nem is akar! — a felnőtt. Esetleg kiheverheti a bajt — mondja az *Árvíz után* példázatával Páll Lajos.

2. Az eső, a zápor az élő életnek az indexikus jele a mindennapi nyelvhasználatban is. A *Szárazság* című költeményben szintén ezt jelöli egyértelműen. Az eső távolléte, illetve multban-létezése pedig („felhő-bivalyok dübörögtek az erdő felől”) az élet hiányára utal. Egy jól meghatározható helyzetet rögzít, illetve terem újra a vers; befejező részében a tárgyias leíró jellegű első résszel összhangban a költő e helyzettel szembeni „pörölés” imperatívuszát hirdeti meg személytelen nyelvi formában:

* Páll Lajos: Köves földek. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980.

Nem maradt más; pörölni, pörölni a földdel, a fűvel,
a fával —

Ugyancsak az indulat, az erős érzelmek visszafogottságára vall, hogy a reményre való hivatkozást is a következőképpen fogalmazza meg:

mit nem tehet az emberi kéz,
hadd próbálja a bölcs —
reménységgel.

Mintegy csattanónak szánta csupán a reményt, holott többet vártunk volna — költőileg hitelesebben megfogalmazott állásfoglalást.

Eszmeiség szempontjából ezzel a verssel rokonítható a *Köves földek*, de ebben a személyes jelleg és az elégikus hangnem uralkodik:

Dideregj, boldogság, nyár végére járunk,
dárda-kemény a kaszálatlan gaz,
s már indítja vándorló seregeit
fölhagyott földjeink ellen!

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a költemény művészi szempontból több helyütt kifogásolható: zavarosság tapasztalható benne, akárcsak a már idézett *Meglelted* című versben.

3. A kötet verseinek többsége az életnek egy-egy képét-mozzanatát ragadja ki, az extenzitásra való törekvés kifejezéseként; és a dalnak, a versnek a megnevező-mágikus funkcióját követi, különböző hangulatokat keltve és indulatokat csiholva a befogadóban. Mintha a dal is — egyik szép hasonlatával élve — nem látott csodamadárként járna, „dúdolván minden bajra oldó dallamot”. (Kerülj el.)

Ennek ellenére, állapítja meg joggal Mózes Attila, megvan Páll Lajosban a kellő mértékű tartás, „amelynek birtokában a költő tudja, mennyit kell megmutatnia belső és környező világából ahhoz, hogy az olvasó ne fáradjon belé a mindennapi látvány millió fölösleges

részletének szemlélésébe, hanem a lényegre összpontosíthasson.” (Utunk, 1980. 47.)

Kedveli Páll Lajos az életképszerű, éles tájelemekből és emlékkockákból épült verseket; olyanokat alkot, amelyek úgy mond önmagukért szépek: *Pattogó*, *Július*, *Korai tél*, *Gyöngyöm asszony*.

A helyzetdal virtuóz megvalósítása az *Ígéretre* című költemény. Népdalokra jellemző egyszerűség és tömörség, a verselemek következetes és ökonomikus alkalmazása, feltartóztatatlannul ívelő gondolatvezetés jellemző a versre. A lángban álló csárda képétől ível a vers gondolatmenete az éjszaka poklára való utalásig, és ezzel párhuzamosan a kilátástalanság érzését is sugallja:

ég az este, pokol az éj,
dideregsz a más tűzénél,
látod, hová kerültél!

Egy lelkiállapot rajza is tehát a költemény.

A *Dal* című versre ugyancsak egyszerűség és nagyfokú tömörség jellemző, és a lírai Én hasonló helyzetére utal, akárcsak az előbbi költemény.

4. Maradandó, művészi szempontból tökéletesen megformált költeménye a *Fényimádók* (1970-es első kötetének címadó verse). Az életből vett példázat oly tökéletesen kidolgozott, hogy hatása a befogadóban rendkívüli — egy pillanatra a mindennapok világa fölé emeli az olvasót. Azt igazolja, hogy valóban lehetséges az életből vett konkrét-minden-napi elemekből — úgy mond közérthe-tően — messze sugárzó, öntörvényű versvilágot teremteni, amely éppen konkrét jellege révén válik örökkévalóvá.

Akkor tehát, amikor több versét fenn-tartásokkal fogadjuk, nem teszünk mást, mint hogy az épp Páll Lajos által megvalósított költői teljesítmény egyik legje-lentősebb darabját tekintjük mércének, és követeljük e magas művészi érték-nek állandó jelenlétét költészetében-költészetünkben.

Borcsa János

Városszerű könyv a városról

„A város problémáit értő, érző, Nyugat-Európában élő magyar értelmiségi” — a szintagma összetevőit figyelmesen követve senki sem gondolhatja, hogy a fogalom túl sokakra illene rá, még kevésbé azt, hogy ezek, országaik specializált szerveinek, intézményeinek keretei-

ből kilépve, csupán nemzetiségük alapján összeszerveződve, eredeti módon legyenek képesek hozzájárulni a ma már oly gazdag irodalommal és gyakorlati eredményekkel büszkélkedő egyetemes urbanisztikához és városszociológiához. És mégis így történt az egy magyar szabad-

egyetem rendezte, *Ember és város* — Az urbanizáció mai kérdései elnevezésű akadémiai napokon, 1977. május 14—22. között az NSZK-beli Siedelsbrunnban. Az ott elhangzott előadásokat — egy részüket bővített formában — gyűjti egybe az az ugyancsak *Ember és város* címet viselő, művészi kiállítású kötet, amely nemrég jelent meg Szépfalusi István szerkesztésében és az említett intézmény kiadásában.

A találkozó és a kötet kiadásában kulcsszerepet betöltő Pátkai Ervin párizsi szobrászművész — azáltal, hogy beszervezte néhány francia munkatársát, akikkel együtt dolgozott a franciaországi új városok tervezésében — valamelyest lazított az idézett fogalomban foglalt leszűkítésen, de az azért így is nyomot hagyott: a kötet sem a város témakörét a maga teljességében átfogó, befejezett egészé nem válhatott (amin azonban a szakma egyébként is világoszerte túl van már), sem valamely részproblémát több oldalról megvilágító, azt kimerítő, specializált munkává. A témák közötti összefüggés első látásra laza, de épp ez válik a könyv egyik érdekességévé: a később mégis felderített kapcsolatok bizonyítják, hogy a városi életnek ezek a vetületei is szoros összefüggésben állnak egymással, hogy ez is az egyik létező összefüggérendszer, amiből rögtön következik, hogy még számos, ehhez hasonló összefüggérendszer tárható fel, amelyek mind részei a még fel nem térképezett egésznek, ennek a gigászi szövevénynek, melyet — minthogy a társadalom mindinkább városokat jelent — az emberiség létmozgásával azonosíthatunk.

Az összes tanulmányokon végigvonuló alapmotívum a városiasodás, a városok, általában a városi környezet kiterjedése, egyeduralgódóvá válása a teljes emberi világban, amelynek eredménye a Föld mint város.

A nyelvész az egyre inkább közösség formálódó nyelvről, az irodalmár a városba tömörült egyének közös lelkivilágának az irodalomban való tükrözéséről beszél, a várostervezők nagy tömegek számára készülő közösségi terek, szobrok alkotásáról számolnak be. E tanulmányok eleve nem foglalkoznak alternatívákkal vagy a nem városi környezet statikus vizsgálatával — ez utóbbi szerepel ugyan a kötetben, de csak mint leendő városok „nyersanyaga”. A város tehát eleve elfogadott mint az emberiség uralkodó és a jövőben egyetlen létformája; a szerzők ezért ennek problémáival, legkülönbözőbb (építészeti, környezeti, képzőművészeti, irodalmi, nyelvészeti, politikai) vetületeit vizsgálják behatóan, realista módon, s ha nem is közvetlen meg-

oldásokat keresve, de azok számára tisztázta az összefüggéseket.

A városiasodással, a városi régiók terjeszkedésével egyidőben a környezet és a társadalom egyre áttekinthetlenebbé válik. A város „lakóinak tevékenysége különböző természetű, de egymást kiegészíti és biztosítja a közösség fennmaradását és fejlődését”, a különböző tevékenységek összefüggései azonban egyre bonyolultabbak, a közösség fejlődésére gyakorolt hatásuk egyre átláthatatlanabb — másként, mint az egyszerűbb közösségekben, a falvakban, „ahol az egyén átlátja, érti embertársainak tevékenységét, és azt is megérti, mit miért kell közös teherviseléssel a közösség részére elvégeznie” — állapítja meg tanulmányában Kovács Andor. „Az utóbbi évtizedekben a nem-város települések funkciója kibővült és egymástól teljesen eltérő formát vett fel. Az egyik nagyszámú települési jelenség a szeszjellegű nyaralóhelységek sok-sok száza, amelyekben a pár hétre ott-tartózkodó szazak- és ezreknek majd semmi kapcsolata sincs a település közösségéhez. Hasonló a helyzet a nagyvárosok peremén található ún. »alvók« településeinél is, akik másutt dolgoznak, és csak aludni járnak a telepre. Ezek a települések nem falvak, de nem is városok, mert egész más a feladatuk és közösségi életük”, annyira, hogy lényegüket elnevezésük sem fejezi ki pontosan.

Ezekben a településképződményekben sajátos, a régiéktől eltérő, de igazából még csak most — a Város-Földet teljesen behálózó kommunikációs rendszerek kiépülésével együtt — körvonalazódó civilizáció jelenik meg. Minden egyre közelebb: városok, utcák, intézmények, nyelv, kultúra. Új művészeti ágak jelennek meg, amelyek nem létezhetnének a városok nélkül, mert éppen a nagy tömegeket koncentrálnó képződmények hozták létre őket, közösségi művészetek, melyeket a tömegek termelnek ki életükkel és vágyaikkal, s amelyek mint fogyasztókhoz, szintén a tömegekhez jutnak vissza: azokhoz, akiknek — távlatban — alkotóként is szerepet kellene vállalniuk. Ez utóbbi lehetőségre (és nemcsak a példaként szereplő városépítész-szobrászat területén fennállóra) hívja fel a figyelmet Sabine Fachard, aki beszámol többek közt azokról a kísérletekről, amelyek során egy új városrész kialakításába bevonták az érdekelt lakosságot is: „a kísérletek megmutatták, hogy a lakók eleinte ellenségesen állnak szemben a művészek közreműködésével. De ha lehetőséget adnak arra, hogy megismerjék a művészek elképzeléseit, ha módot nyújtanak nekik is a közreműködésre és a tervezésre, és a tervezés során

nya áttér a szellem területére: a „város”-ról az „ember”-re, és továbbhalad ebben az irányban a *Vers, regény, film a huszadik században* cíművel (a kettő közé ékelve, hozzájuk kapcsolva találjuk Szente Imre írását a város nyelvéről). Következik város és vallás kapcsolata Bárczay Gyula tanulmányában, majd város és politikáé a Szelényi Ivánéban. És zárja a sort Cs. Szabó László csodálatos befejező írása a gyermekkor és ifjúság városáról, Kolozsvárról.

Ezt az áramlást három ízben szakítják meg a francia új városokról szóló tervezői beszámolókat Sabine Fachard, Jacques Villey és Pátkai Ervin tollából.

A jellemzett szerkezet tulajdonképpen

azáltal nyújt esztétikai-intellektuális élményt, hogy — akárcsak a város — első látásra nem mutat semmiféle rendszert, és az csupán figyelmes vizsgálattal hámozható ki. Érdekes ennek a következménye: a könyv olvasása éppen olyan érzetet kelt, mint maga a város, ugyanazt a nyugtalanságot váltja ki, ami ismeretlen nagyvárosban lepi meg az embert; azt a nyugtalanságot, ami a rendszer meglétének tudata vagy inkább sejtése s a felderítésének (átmeneti) lehetetlensége közötti feszültségből ered. Ha ez a felépítés szándékos (márpedig minden jel erre vall), a könyv a tartalom és forma ritkán látható csodálatos egységét valósítja meg.

Létay László

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

IRODALOM I—II.

Az általánosságában jellegtelen antológiacím mit sem mond — nevek nélkül. Am tegyük hozzá a szerzőkét — Ritoók Zsigmond, Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, illetve Bojtár Endre, Horváth Iván, Szörényi László, Zemplényi Ferenc (Szegedy-Maszákkal és Veres Andrással együtt ők jegyzik a második kötetet) —, és mindjárt változik a kép.

E sok szerző — tudományos kutatók valamennyien — egy pedagógiai, módszertani, irodalomtörténeti és esztétikai vállalkozás igényességét sejteti: a gimnáziumok I. és II. osztálya számára készült kísérleti irodalmi tankönyv korszerű irodalomszemlélet, műveltségfelfogás kifejezésekként nem bizonyos tananyag megtanítására helyezi a hangsúlyt, hanem az irodalom, régmúlt korok és a jelen irodalmának megértésére, megszerzetetésére. Noha gondoljuk van a gimnazisták (lehetőleg nem iskolás) gondolkoztatására, mozgósítására is (az egyes fejezeteken belül, a szövegben találunk például kérdéseket, a fejezetek végén pedig feladatokat), a szerzők magasra állítják a mércét — ami nyilvánvalóan magával hozza a gyakorló pedagógusok sirámain. (Persze, tanára válogatja...) Ugyanakkor a kialakult értékhierarchiához, a megszokott irodalomtörténeti beosztáshoz, tárgyalásmódhoz ragaszkodó szakemberek is kárhoztatják a három, illetve hat szerző újítását. A teljesítmény azonban, túl mindenfajta gáncsoskodáson, a középiskolai irodalomoktatás és a holnap felnőtt irodalomszemlélet változásában jelentős lépés lehet — ha nem bizonyulnak erősebbnek a gáncsvetők a józan bírálóknál.

Különösen az első könyv irodalomelméleti bevezetése jelzi a lehetséges és szükséges szemléletváltást. Művészet és valóság viszonyának érzékeltetésére három elbeszélés összehasonlító elemzését adja (Babel: *A levél*, Csehov: *A csinovnyik halála*, Gogol: *Az orr*), és logikusan, világosan vonja le a következtetést: „A művész másképpen látja a valóságot, mint mi, olyan összefüggéseket fedezhet fel benne, an elyekre talán sohasem gondoltunk. A művészet befogadása meg is követeli, hogy elszakadjunk beidegzett szemléletünkötől, és hozzá kell szoknunk ahhoz a gondolathoz, hogy a dolgok talán nem olyanok, mint amilyenek mi látjuk, hanem olyanok, amilyenek a műalkotás láttatja, ahogy a művészet újraterelemi számunkra.” A gyakorlatban — még az irodalmi élet gyakorlatában is — igen fontos figyelmeztetés ez. És abban is van újszerű, gyakorlati szempont, ahogy ez a tankönyvfejezet a művészi visszatükrözést József Attila szavaival tanítja: „A művészi cselekedet, nevezzük ihletnek, először is két részre osztja a valóságot, azáltal, hogy kiválasztja azt a részt, ama valóságélemeket, amelyekből művét majd

megalkotja... Az ihlet tehát megragad bizonyos valóságselejteket, a többiek és szemléletünk közé helyezi, s eltakarja a valóság egyéb részét, mint a telihold a napot napfogyatkozáskor. Azaz szemléletileg teljes valóságnivóvá növeli a kiválasztott valóságselejteket." Az értékszerkezet magyarázata már korántsem ilyen áttekinthető, maga a fogalom is bonyolultabb, mindenesetre jó, hogy már itt találkozunk az ifjú olvasó azzal, amit előző nemzedékekhez tartozók deres fejjel próbáltak, próbálnak megközelíteni.

A költészet hatalmát a szerzők a *Kalevalától* egy közelmúltbeli Örkeny-interjúig követik nyomon, aminek az a nagy előnye, varázsa, hogy nem választja szét a „tananyagot” és az élő irodalmat, napjaink irodalmi valóságát. Egyébként mindkét kötet, immár az irodalomtörténeti-stilustörténeti korszakoláshoz igazodva (a középkor irodalma, reneszánsz, felvilágosodás, romantika, illetve reformkor, az önkényuralomtól a kiegyezésig) az egyetemes művelődéstörténetbe ágyazza a magyar irodalmi jelenségeket, a nagy életműveket, és — fejezetenként, illetve fejezetszerzőnként némi egyéni eltéréssel — az irodalomelmélet, a modern irodalomtörténet eredményeit hasznosítva elemzi az egyes műalkotásokat. Egy képzőművészeti, pontosabban képi-reprodukciós példával érzékeltetve a többé-kevésbé megvalósuló szándékot: *Az ember tragédiáját* bemutató fejezetet egymás mellett két illusztráció kíséri, az egyiknek Zichy Mihály, a másiknak Kondor Béla a szerzője. (*Tankönyvkiadó, Bp., 1979—1980.*)

K. L.

ÓDOR LÁSZLÓ: BALÁZS BESZÉLNI TANUL

Jegyzetek a nyelv születéséről — így minősíti könyvét szerényen a szerző, aki két gyermeke ágya fölél hajolva — miközben mesélt és énekelt nekik — azt akarta tetten érni, kifürkészni, hogyan születik a nyelv, a beszéd, amelynek fejlődése elválaszthatatlan egységet alkot a gondolkodásával, hiszen „a nyelvi születés az emberré válás modellje”. Hogyan jut el a gyermek „a hangok nemzetközi ősegyvegéből” a nemzeti nyelvig, az artikulációs bázis kialakulásától a szóig és a mondatig, a mondatról a mondatfűzésig.

A vizsgálódást még érdekesebbé tette az, hogy nagyobbik fia, Balázs két éves, kisebbik, Bálint négyhónapos volt, amikor a család Berlinbe költözött. Páratlan lehetőség kínálkozott ilyenformán a születő kétnyelvűség tanulmányozására, valamint arra, „hogyan tanuljuk gyermekként az alig megfogant anyanyelv társául az idegen nyelvet, s hogyan tanulunk egyáltalán nyelvet, kisgyermekként s később, tudatos nyelvtanulási folyamatban”.

A kétnyelvűség feltételei között hatalmas feladat hárul az anyanyelvre, amely „megtartja a gondolkodás lehető legmagasabb képességében” az embert: *nem ereszt el*. Hogy Kosztolányi párba állított két szava: *nyelv* és *lélek* mennyire összetartozik, Berlinben döbönt rá igazán a szerző, s aprólékos megfigyelései során nemcsak a gyermekei beszédfejlődését figyelő szülő kíváncsisága hajtja, hanem közben a nyelvoktató, a fordító szakember is ott munkál érdeklődésében. Az értelmi és érzelmi tényezők szerencsés összejátszásának, együttes jelenlétének köszönhetően a könyv tárgyilagos, szavahihető és meggyőző, arról nem is beszélve, hogy saját ez irányú tapasztalatainkkal szembeesítve még igazabbnak érezzük állításait. Az azonosságok és eltérések megvilágosodnak, s értelmet kapnak az eddig talán csak érzett-sejtett dolgok is.

A kétnyelvűséghez vezető úton — fejtegeti a szerző — „hallatlanul nagy szükség van az erős, hajszályökereivel a csecsemőkorig visszanyúló, érzett és ápoltt, tehát tudott nyelvre”; a reális két- vagy többnyelvűségnek is a biztos anyanyelvi tudás a feltétele: legyen biztos part, ahova kötni lehet a második nyelvet. A nyelvi szempontból legszomorúbb emberi állapot — valljuk együtt a szerzővel — a silány kétnyelvűség. A nyelvek *közöttségét* a tudat megrekedt állapotának tekinthetjük.

Anyanyelvén látszólag öntudatlanul beszél az ember, gondtalanul. Ha művelt, nyelvében őrzi a múltat: régi fogalmak, szólások összefüggéseit, ugyanakkor lépést tart a nyelv mai fejlődésével, nyitott szemmel jár a világban, s igyekszik megérteni, fejlődését nyelvilag is rögzíteni — a jövő számára. Mert a jövőnek mi leszünk a múlt — a folytonosság mirajtunk múlik. S minthogy a nyelv változik, az idegen nyelvet tanuló ember szemlélete is mozgó, változó, rugalmas kell hogy legyen: „Az igazi nyelvtanulás egy életre szóló kaland, kirándulás idegen nyelvi-gondolati-lelki viszonylatok közé [...], le kell ereszkedni a mélyeibe.”

Minden nyelvnek külön világképe van, szemléletük is eltér egymástól. Ezt megtanulni nagyon nehéz úgy, hogy egyik nyelv se tépjen a másik húsába, hogy a

két nyelv eltérő szemlélete ne bizonytalanítsa el a logikai biztosságot, talán a pszichikumot is... Elkerülhető mindez? El, ha az egyik nyelven „az anyanyelv kényelmes foteléből” beszélünk, a nyelv ösztönös működtetésével meregetjük fel „agysejtjeink mélyéből a gondolatainkhoz a szót”. Kérdések, kételyek így is maradnak. Megfér-e a két nyelv a maga külön szemléletével, világképével egy agy rendszerében? Lehet-e sérüléstelenül élni „két nyelv teljesen megélt, átélt, magába szívott szemléletével”? A két nyelv különböző szemlélete nem bizonytalanítja-e el a logikai biztosságot? Nem jár lelki sérüléssel? Egyértelmű választ e kérdésekre nem kap az olvasó, mert a nagy kísérlet a hazautazással véget ért. (*Minerva Könyvkiadó. Bp., 1980.*)

Sz. I.

LAWRENCE DAVID KUSCHE: A BERMUDA-HÁROMSZÖG REJTÉLYE — MEGFEJTVE

A Bermuda-háromszögben történt közismert repülő- és hajóeltűnések gyakran visszatérő témái a szenzációhajhász sajtónak. Az ilyen típusú könyvek, cikkek kisebb-nagyobb tudományos alappal próbálták megmagyarázni a háromszögbeli katasztrófákat.

Lawrence David Kusche, az Arizonai Állami Egyetem könyvtárának dolgozója türelmes és módszeres kutatást végzett: korabeli újságokban, biztosítói kimutatásokban, meteorológiai jelentésekben, hajózási évkönyvekben, jegyzőkönyvekben keresve ellentmondást a megtörtént események és a kiszínesedett, átalakult mendemondák között.

Könyve első részében ismerteti a „Legendá”-t, a Bermuda-háromszöghöz fűződő történetek összességét, amelyek egészen a XV. századig, Kolumbusz Kristóf utazásáig nyúlnak vissza. Ettől kezdve a térségről (a Sargasso-tengernek Florida, Bermuda és Puerto Rico által határolt része) szóló rémtörténetek szájról szájra terjedtek, ferdültek; feledésbe merültek, majd újraéledtek. A továbbiakban Kusche a Legendában előforduló valamennyi esetet felgöngyölíti. Az évek, évszázadok távolából megpróbálja felderíteni a szerencsétlenségek legvalószínűbb okait, vagy a Legendá bűvös torzításait. Precíz nyomozása eredményeképpen kiderül, hogy a térségben történt szerencsétlenségek nem is olyan rejtelmesek, megmagyarázhatatlanok. Kusche az esetek nagy többségére talált logikus, elfogadható magyarázatot.

A könyv utószavában dr. Székely András kiegészíti a szerző dokumentációs nyomozásait bizonyos természeti, gazdasági, politikai jelenségekkel, amelyek magyarázatot adnak a Legendá kialakulására. Eszerint a Bermuda-háromszög térségében az időjárás gyakran és hirtelen változik, a hurrikánok rendszeresen előfordulnak. Az óceánkutatók szerint számolni kell az ún. óceáni örvényekkel, a Golf-áramlat gyors sodrásával is. Nem szabad megfélekednünk a térség turisztikai jelentőségéről és a vele járó nagy utasforgalomról sem. A Bermuda-háromszög ugyanakkor jelentős katonai légi és hajózási kiképző zóna, igen fontos vízi és légi utak vezetnek erre.

Mindent egybevetve: a képzeletben felgyülemlett aktacsomóra nyugodt szívvel ráüthetjük a könyv címlapján is látható „Megfejtve” pecsétet. (*Zrinyi Katonai Kiadó. Bp., 1979.*)

Sz. L.

Kozma István: Falítal

Közösség, közélet, TETT

A TETT számairól általában s így a két utolsóról is fölösleges volna egyéni olvasatot készíteni. Egy elemzés, éppen mert tárgyilagosságra törekszik, a vizsgált jelenségnél kevésbé hatásos. Az általa kiprovokált lehetséges dialógus — adó—vevő között — csakis a tárgy ismeretében esedékes, de ez most már mellőzi, megerősíti-kiigazítja az elsődleges információkat. Ami egy ilyen elemzést szükségessé tehet, az a kontextuális-pragmatikai viszonyokba való belehelyezés. Ez a kapcsolat-teremtés teszi lehetővé azt is, hogy két számát (*A család, Egyén a közösségben*) egyszerre tárgyaljuk. Hiszen bennük, a szerkesztéstechnikai elvek azonossága mellett, a tematikai rokonság is nyilvánvaló, egyazon kérdésnek (a sok közül) két koncentrikus köre.

A csoportnak, közösségnek, intézménynek korunkban-társadalmunkban is változatlanul nagy vagy hatványozottan nő a szerepe. A strukturális szemlélet megfelelően nyitott érvényesítésével habozás nélkül el kell ismernünk: egy rendszer minden elemének rendelkeznie kell saját szerepe, funkciója és a struktúra többi eleméhez való kapcsolódási lehetősége, valamint szükségyszerűsége tudatával. E két, látszatra ellentmondó tényező tulajdonképpen dialektikusan feltételezi egymást, bármelyik mellőzése identitástudat-zavarhoz, rendszer-telességhez vezet.

Az értékek, ismeretek, hagyományok átadása ma még jelentős mértékben, és — ismerjük el — jogosan, a család mint primer közösség keretein belül valósul meg. Ezért a jövő (lehetséges) arculata erősen függ attól, hogy ma milyen funkciókat tulajdonítunk a családnak. Ezt pedig a tapasztalat, a gyakorlat mellett gazdasági-társadalmi-demográfiai-ideológiai tényezők határozzák meg. Semmiképpen sem fogadható el, hogy a családvizsgálat csak a tények számbavételére szorítkozzék, hanem ideológiai szintről vissza kell hatnia a tényekre, egy lehetséges (ideális) családeszmény felvillantásával „bele kell szólnia” a család szerepének, szerkezetének alakulásába. Mivel társadalmi intézményről van szó, ki kell küszöbölni az esetlegességet, tudatosítani kell a feladatokat, lehetőségeket, következményeket. A TETT család-számának tanulmányai nagyrészt módszertani megalapozottsággal a „változó valóságot” igyekeznek megragadni. A belőlük kiolvasható legáltalánosabb következtetés az, hogy a családeszmény eléggé heterogén. Bár a kutatott közösségek ismerik, vallják a családra háruló felelősséget, az elvárásoknak (elvárásaiknak) való megfelelés mégis a tudatosság szintje alatt marad. Egy generáció sokszínű családeszménye, a vegyes házasság, a műrokonság, a „változó komaság” — mind, mind a felbomlott hagyományos és a nehezen kikövetkeztethető új család-struktúra képét vetíti elénk. A TETT sajátos szemléletési elve, a történelmi és a mai, a pozitív vagy negatív „kórképek” közlése az ellentézés vagy megerősítés technikájával is a sajátos helyzet tudatosítását szolgálja. A szám egészének van tehát gondolkodásmód-alakító hatása. Egyetlen kérdésre az oly komplex életet tükröző összeállítás sem ad választ. Nevezetesen a nemzedéki különbségek családon, közösségen belüli feloldhatóságára. Jelen pillanatban ugyanis a vertikális ráhatás csak a hagyomány vonalán, tehát csak fentről lefelé hat strukturáló erővel. Márpedig a hagyományos értékekkel egyenértékűek a horizontálisan átvett „külső” ismeretek, melyek minden közösségben megvannak, s lehetőséggé válva az önkényes lappangási időt, csak a következő nemzedék számára válnak alkalmazhatóvá. Szinkrón-metszetben figyelve a jelenséget, kísérletet sem teszünk a létjogosult újítás lentről felfelé ható érvényesítésére. Kimondva: belenyugszunk a generációk közötti cezúra, a családban és tágabb közösségi szinten az ellentmondó, párhuzamos eszmények meglétébe. A kommunikációs helyzet mindig a kölcsönösségre van beállítva, erre a mintára kell a családot és a nagyobb közösséget is nyitottá tenni.

Az *Egyén a közösségben* tanulmányai a már említett rész—egész, egész—egészebb viszonyt próbálják tárgyasítani. Az ötletesen felsorakoztatott sokféle értelmező egyén—közösség-modell végeredményben a „hagyományismeret és önismeret“

elmélyítését szolgálja analógiák alapján. Ezek ismeretében egyén és közösség egymásrautaltságának, egymás iránti felelősségének imperatívuszaként hat Balogh Edgár 'címado' írása. Erdemes itt is idézni: „Világosan fogalmazva: már tanulmányai idején fel kell készülnie fiatal értelmiségünknek arra, hogy akár anyanyelvén, akár románul vagy bármely más nyelven megszerzett ismeretanyagát írásban és szóban a magyar dolgozóknak továbbadhassa. Mert mit ér az a mérnök, akit az állam nemzetiségi politikája magyar szakiskola magyar gyermekei elé állít, de ő a legegyszerűbb szakszókincset sem ismeri anyanyelvén? A példa sokszorozható bármely műszaki ágon, az építészettől a gépészetig és tovább. [...] A tanulmányok anyanyelvi kiegészítését senki sem akadályozza meg, nem is szólva arról, hogy könyvkiadásunk, folyóiratkultúránk igyekszik ezt a kellő anyanyelvi kiegészítést minden fokon kiegészíteni. [...]“ A kérdésnek ez a vetülete nyújt fogódzót az összeállítás egységes üzenetének dekódolására: a közösségen belüli sokszínűségnek egységes cél érdekében kell integrálódnia, s ez egyben nemcsak az egység biztonságérzetének hordozója, de felelősségteljes kötelesség is.

A közösségi életet alakító, irányító tényezőként értelmezve a sajtó és a könyvkiadás munkáját, nem hanyagolható el, milyen körülmények között, milyen szinten, és mit szolgálnak ezek a tényezők. Balogh Edgár már említett cikkéből idézzük újra: „Rájövünk, hogy folyóiratkultúránkban százezrek maradnak ki, s ha a könyvkiadás jelzőszámaira vagyunk kíváncsiak, még élesebb a figyelmeztetés. Pedig volt már példa arra, milyen tömegben fogyhat nálunk a népszerű kiadvány.“

Természetesnek tűnik, hogy a fentebb megfogalmazott figyelmeztetést kell szembeesetnünk a TETT-tel. Aránylag rövid „múltja“ miatt az általa képviselt eszmény nem tárgyasulhatott még a gondolkodás- és magatartásforma változásában. De hatásával mint számba jöhető lehetőséggel, még inkább mint kulturális jelenséggel foglalkozhatunk.

Az elfoglaltságtól őrizkedve, de kénytelenek vagyunk egy-két superlatívuszt is használni. Hiszen a mellékletként önállósult TETT legeredményesebb sajtótermékeinkkel is felveszi a versenyt. Tömegkommunikációs eszközeink-lehetőségeink rendszerében saját közeget, funkciót alakított ki magának, s megszilárdulva az egész viszonyhálózatot módosít(hat)ja-szilárdít(hat)ja. Akár írásban kicsapódó szellemi életünk egyfajta szintéziskísérletének is minősíthetnénk. Szerzőgárdáját tekintve alig kell féltanunk a szubjektivitástól, az egyoldalúságtól, a kérdés kezelésének állandó nyitottsága biztosítva van. A tematikus szerkesztés a különböző kutatási területeken elmélyedt szakemberek munkáját összehangolva a régóta áhított interdiszciplinaritást valósítja meg. (S miért ne remélhetnénk azt, hogy a kérdések felvetésének ez a módja tankönyv- és tanterv-összeállításunk munkáját is serkenteni fogja? Olyan szempontból, hogy míg egy osztály tanulói egy tantárgyat valamelyik absztrakciós szinten tanulnak, ne kelljen más tantárggyal csupán az adatok szintjén kullogniuk. Más szóval, a lehető legmagasabb és egységes szintre kell emelni a valóságmagyarázást, mely a szakterületeknek nem atomizálódását, hanem integrálódását eredményezi.) Az egyébként nem épp ellentmondásmentes szellemi életünknek ez a fajta, szakterület és korosztály szerinti műhomogenitása a mellékes körülményeknek, előítéleteknek a végsőig redukálásával állítja helyre az erendő egységet.

Egy lehetséges elemzés ugyanígy felmérhetné az olvasók rétegében létrehozott átstrukturálódást. Mert talán nemcsak elméletben valósul meg a különböző lapok szakolvasóinak integrálódása a TETT által. S ha ez valóban igaz, nagyon is jelentős eredményt könyvelhetnénk el. Az egyszer státusszintre jutott kérdésfelvetési modell aktív, igényes olvasót nevel más lapoknak is. S még tovább merészkedve: olvasói közvetítéssel ez az igényesség a lapokra is átszűrődik, sajtókultúránkat a tényleges feladatok betöltésére, szolgálatára sarkallva. Addig, amíg ezekből csak valami is bebizonyosodik, annyit mindenképpen el kell ismernünk: van olvasója a TETT-nek, elvárásoknak, olvasói igényeknek felel meg. Így mindenképpen remélhető, hogy egy-két évtized alatt köztudat-, gondolkodásmód-változtató szerepe is konkrét eredményekkel mérhető lesz.

A nívó nemcsak a szerkezeti, „műfaji“ kérdések alapján, hanem a tematikában is kimutatható. Mert ha például a kommunikációs számra (*Mindennapi közlésvilágunk*) gondolunk, az összeállítást végigolvasó a valóság szemléletének új, adekvátabb formáját nemhogy megismerte, de magáévá is tette. S így sorolhatnánk tovább azokat a kérdéseket, elveket, amelyek a TETT révén ténylegesen beépültek a köztudatba. A kérdésnek van egy másik vonatkozása is: igényes irodalmi és tudományos fogalmi nyelv honosodik meg a TETT hasábjain. S ennek a jelentősége már biztosan nem szorul bizonygatásra.

Keszeg Vilmos

**AZ ÁLTALÁNOS SZÖVEGTUDOMÁNY
INTERDISZCIPLINÁRIS
FOLYÓIRATA**
(Text, 1981. 1.)

A napjainkban már erőteljesen virágzó és valóban feltűnően interdiszciplináris szövegnyelvészet nemzetközi folyóirathoz jutott. Az angol nyelvű folyóirat címe: *Text*. Alcíme: *A szöveg (a beszédmű) vizsgálatának tudományos folyóirata*. Szerkesztői az általános szövegtudomány két jól ismert művelője: Teun A. van Dijk és Petőfi S. János. Kiadója a hágai Mouton.

Ma a hangsúly valóban a szövegnyelvészet tudományos jellegére esik. Gondolom, eléggé ismert a szövegnyelvészet történetének az a mozzanata, hogy eredetileg a nyelvudomány egyik ágaként kialakult és a mondatnál nagyobb egységekkel foglalkozó, elsősorban grammatikai tudomány rövid idő alatt az egyedi szövegtudományok (pl. irodalomtudomány, poétika, stilisztika, történet- és jogtudomány stb.) fölé nőtt, tudományközivé, „kereszt(eződő) tudománynyá” lett (emiat lehetne általános szövegtudománynak is nevezni). Illetékességi körét az is tágitotta, hogy szemiotikai alapon a „szöveg” fogalomköre kiterjedt, azaz ahogy analogikusan egészen tág értelemben különféle „nyelveket” (pl. a festészetét, a zenéét, vagy a kifejező mozgásokat, a gesztusjelzést, társadalmi viselkedési és magartási formákat stb.) különítenek el, ugyanúgy beszélhetünk ilyen jellegű „szövegekről” is. Így érthető, hogy a nem nyelvi eszközökkel létrehozott „szövegek” vizsgálata jelentős mértékben kitágította a szövegnyelvészet kutatási területét.

Az új folyóirat szerkesztői, ahogy beköszöntőjükből is kiderül, a szövegnyelvészetnek épp ezt az interdiszciplináris jellegét állítják az előtérbe, ezt tekintik elsősorban témának. Előnyben szándékoznak részesíteni azokat a tanulmányokat, amelyek nem egy tudomány sajátos szövegjelenségével, hanem több tudományt is érintő kérdésekkel foglalkoznak. És ezen belül is azt igénylik, hogy főfeladatnak tekintés az interdiszciplináris elméletalkotást és elemzési módszert. De azt is hangsúlyozzák, hogy mindez nem korlátozódhat csak a szöveg szerkezeti sajátosságaira, hanem figyelemmel kell lenni a szöveg társadalmi, művelődési, megismerési és történelmi kontextusaira is. Mert bevallott szerkesztői céljuk az, hogy lehetővé tegyék a humán tudományok képviselői közötti együttműködést, egymás kölcsönös megsegítését. Emiat elvárják, hogy az új folyóiratban megjelenő tanulmányok problémafelvetők és -megoldók legyenek (idevágó példák kö-

zött szerepel az ideológia, az uralkodás és a hatalom, a befolyásolás, az előítélet, a szexualitás, a nevelés, a közlési és lelki patológia stb.).

Az első szám négy tanulmányának tartalma és jellege megfelel ennek a szerkesztői célkitűzésnek és elgondolásnak. A témák pusztán jelzése is ezt igazolja: a beszédmű (köztük a gyermekkori, foglalkozási, bűnügyi szövegformák) szociológiai érdekű elemzése (William A. Corsaro: *Közlési eljárások a társadalmi szerveződés tanulmányozásában*), a beszédműelemzés szociológiai megközelítései, a vállalkozás megszervezésével és irányításával foglalkozó szakember, a menedzser foglalkozási státusa nyelvhasználatának tükrében (Gareth Jones és Gunther Kress: *A munkaszint osztályozásai: a középmenedzser esete*), levelek, nagyobb szervezetek, egységek átiratai szövegszintaktikai és szövegszemantikai szempontból (David Harrah: *A szövegek és a szövegelmélet bonyolultságáról*), a szövegek lineáris szerveződési módja a gyakorlat, a tapasztalat tükröképpé fogható fel, vagyis megfelelés, izomorfizmus állapítható meg a szövegalkotó elemek és a tapasztalatok, a világ jelenségei (sor)rendje között (Nils Erik Enkvist: *Tapasztalati ikonitás és szövegstratégia*).

Sz. Z.

KERESZTÚTNAL A TÉVÉ
(The Sunday Times Magazine, 1980.
december 7.)

Miközben az angol tévé vezetői, no meg a kritikusai az elmúlt évtized eredményeit elemzik, igyekeznek felkészülni a következő évtizedben várható alapvető műsorszerkezeti változásokra, melyeket a műholdas közvetítérendszerek, a kábeltévé és a videotechnika elterjedése tesz szükségessé.

Aubrey Singer, az angol tévé egyik kiemelkedő egyénisége, jelenleg a BBC igazgatója, nyilatkozza: „Még mindig a miénk a világ legjobb tévéműsora. De könnyen válhat a legrosszabbá.” A nem angol megkérdezetteknek más a véleményük: Anglia soknemzetiségű állam; és a televízió ezt jobban kellene tükröznie. Néger szereplőket legtöbbször csak sportműsorokban látni, s ott is csak futólag. Pedig ha a néger gyerekek a tévében legfeljebb másodrendű szerepekben látnak négereket, ez kialakítja bennük azt az érzést, hogy lehetőségeik az életben korlátozottak, gátolja önbecsülésük kifejlődését, és esetleg arra készíti őket, hogy bandákba tömörülve próbáljanak identitást teremteni maguknak. Az ázsiaiak helyzete hasonló, az egyetlen műsor, amelyben rendszeresen megjelen-

nek, egy nyelvtanfolyam: „ostoba, de szórakoztató.” A hindu nő a tévében mindig száriban ül, kötöget, és mindig nagyon szegény. Az ilyen egyoldalú beállítás az angol gyermekeknek sem válik hasznukra — mondják a riportalanysok —, nem tudni, hogy ez a megkülönböztetés tudatos-e vagy sem, de aggasztja a kisebbségeket.

Talán ezt a problémát is megoldja majd az új száloptikás fénykábel, amely várhatóan elterjed az 1990-es évekig, és amelynek kapacitása hozzávetőleg ezer tévécsatornáéval lesz egyenlő. Ennek hatására nemcsak esti időtöltéseink fognak megváltozni, számos ipari és kereskedelmi alkalmazása várható. A legérdekesebb következménye mégis talán az, hogy az információközlés kétirányú lesz. A néző egyszerű kódokkal meglehetősen bonyolult üzeneteket is küldhet majd az adóállomásnak. A nyolcvanas évek végén egy átlag tévékészülék tulajdonosa kb. húszféle célra használhat (házi számítógép, videojáték, teletext stb.). Ugyanakkor a műholdrendszer lehetővé teszi a világ bármely pontján sugárzott műsorok átvételét, ha — mint Desmond Wilcox műsorszerkesztő írja — „nemzeti szűklátókörűségünk, hazafiaskodó elutasításunk Európa más nyelveivel szemben eleve el nem zárna az angol nagyközönséget minden műsor megtekintésétől, kivéve az olyanokat, mint a »Petula Clark Párizsban«.”

A jövőre vonatkozó sok valószínű, várható lehetőség között egy tény nyilvánvaló: amennyiben a hagyományos tévé versenyképes akar maradni, változtatnia kell műsorpolitikáján és felépítésén.

Es mindezek hatása a nézőre: „Hiszem, hogy a tévé megváltoztatja a társadalmat. Tettünk egyaránt olyan dolgot, amit most sajnálók. [...] Kialakítottunk egy tévéző embert — a homo cyberneticust —, akinek mottója: »Sokkal hősiesebb megfigyelni valamit, mint részt venni benne«.” (Aubrey Singer). L. S. J.

TUDOMÁNYOS KARRIER — TUDOMÁNYOS CSALÁSOK (Tudományszervezési Tájékoztató, 1980. 3—4.)

„A tudomány ismeretelőállító nagyiparra való válása kikezdi azt az elképzelést, miszerint a tudós a tiszta igazság önzetlen és pártatlan bajnoka. [...] Egyre több olyan publikáció jelenik meg, amelynek célja a hagyományos, ideálizált tudósábrázolás leleplezése.”

A köztudat a tudományt az emberi tevékenységek sorában fölöttébb értékesnek itéli meg: az európai társadalmakban a kutató a legrangosabb, legmeg-

tisztelőbb helyet foglalja el. Csapdát rejtő a kérdés, hogy vajon mi magyarázza a tudományos pálya e magas presztízsét.

A tudományos pályafutásnak, azok szerint a tapasztalatok szerint, amelyeket Varga Katalin összegez ismertetőjében, három közkeletű képzete van: az első hivatásként, elfoglaltságként értelmezi a karriert; a második mobilitásként fogja fel a rangsorolt pozíciók hierarchiáján belül és a hierarchia egymást követő szintjei között, a harmadik pedig tudományos karrieren a ranglétra minél magasabb fokán levő állandó hely elfoglalását érti.

A tudományos karrier megbecsülésének okai között nem utolsóként szerepel azoknak a képzeteknek a differenciálatlansága, amelyek meghatározzák a tudománynak a társadalomban elfoglalt helyét és szerepét. Ehhez járul a tudósok önréklározása és az a szellemtörténeti tehetetlenség, amellyel a tudomány nagyjainak egyoldalúan magasztaló életrajzai befolyásolják az újratermelődő közvéleményt. Figyelemre méltó ebben a vonatkozásban, hogy a tudományos pálya presztízse akkor sem csökken, ha a tudósok többsége kutatási területének határain kívül — „névtelen”.

Az a felfogás, amely a karriert a társadalmi ranglétrán való előrelépésnek tartja, a legáltalánosabb és a legelterjedtebb, s az előrelépés két változatát különbözteti meg: a horizontális és a vertikális karrierváltoztatokat. A horizontális karrier az egyik egyetemi körből a másikba való távozást szokta jelenteni, anélkül hogy az egyén hatásköre megváltoznék. A horizontális karrier lehet egyszeresmind vertikális is, ha a különböző egyetemi körök presztízse nem megegyező.

A tudományos karrier és az ebből adódó társadalmi rangsorolás célba vehető fokozatai meglehetősen szövevényes, nehezen objektíválható szempontok szerint mérhetők. Elvitathatatlanság mivelt — legalábbis egyelőre — a tudományos karriernek az egyetemi fokozat, az egyetemi állás, a tudományos intézetekben betöltött pozíció, nemzetközi és országos díjak, tudományos társasági tagság. Kétesebb érvényű ismérv, kivált az elmúlt évek tapasztalatai fényében, a tudományos eredmény s a vele szorosan összefüggő tudományos publikáció.

Maurer Zsuzsa, a *The Science* című folyóirat alapján idézi Cyril Burt angol pszichológus esetét, akinek a „tudományos eredményei” s az ezekre való hivatkozások gyakran szerepeltek a tehetség örökölhetőségéről folytatott széles körű vita résztvevőinek hozzászólásaiban; míg a „Burt-elmélet” egyik amerikai ellenfele át nem kelt az óceánon,

körmére nézni a hivatkozásoknak. Kiderült, hogy a „Burt-elmélet” semmilyen tudományos fedezettel nem rendelkezik, szerzője adatokat koholt, s ezek mások közleményeibe is belekerültek!

Az esetet követően több hasonló csatlásra derült fény. Az Egyesült Államokban például szenátusi bizottság alakult az új gyógyszerek és élelmiszerek ellenőrzését végző szakemberek tevékenységének vizsgálatára, s az erről készült jelentés megállapítja, hogy némely személy és intézmény tudományos becsületessége és lelkiismeretessége vitatható.

A jelenségnek egy feltehetően egyszerűsítő, de elfogadható magyarázata az, hogy a tudósok a társadalmi ranglétrán való előrelépést nem biztosító rutinmunkában nem eléggé érdekeltek.

A család eszközei között meglehetősen tolatkvoán kínálkozik a pontatlanságok elrejtésére, az adatok manipulálására kiválóan alkalmas, csak nehezen ellenőrizhető, bonyolult matematikai formalizmus. Ezek a visszaélések napjaink kutatói gyakorlatának körülményei közepette sajnálatos helyzetet teremtenek: egyrészt kényszerítik a hivatástudó kutatót, hogy érzelmi kelléktárát olyan gyanakvással egészítse ki, amely számottevően visszafogja teljesítőképességét, másrészt kérdéssé teszik az amúgy is előítéletekkel küzdő interdiszciplináris esélyeit. Érdekes, hogy e jelenség a fogalmi ködösítés, a szavakkal való büvítés és nem utolsósorban az empirikus adatok manipulációja formájában a társadalomtudományok berkeiben sem ritka.

A tudományos szemfényvesztésekről a *New Scientist* ankétot rendezett. A tudományos munkatársaktól beérkezett 204 válasz közül 100 utalt arra, hogy közvetlen tudomása van a tudósok „tudatos elfogultságáról”. A „vádolt” személyek egyharmada 40 évnél idősebb, 60%-a 30 évnél fiatalabb. A család leggyakoribb esete (74%) az adatok enyhe „preparálása”, ritkább (17%) a kísérlet szándékolatlan helytelen megszervezése, s ennél is ritkábban fordul elő, hogy az elméletet kiegészítő empirikus bizonyíték teljes mértékben koholmány.

Ezek a felfedezések szembevető bizonyítékai annak, hogy a tudósok nem mentesek semmilyen emberi gyöngeségtől. Sajátságosan árnyalja a helyzetet az a felismerés, hogy ezek a gyöngeségek annál tolatkvoabban tükröződnek megnyilvánulásaikban, minél megbecsültebb, elterjedtebb és jobban fizetett a tudósi foglalkozás. A *New Scientist* ankétjának

következtetéseiből kiderül, hogy az effajta mesterkedésekbe keveredett személyek elég magas beosztásúak, következésképpen „a tudománynak — a társadalomhoz hasonlóan — olyan vezetői vannak, amilyeneket megérdemel”.

Nagyon érdekesen egészítik ki, erősítik fel egymást M. Mahoney amerikai pszichológus felméréseinek eredményei. Mahoney egyrészt arra vonatkozóan gyűjtött adatokat, hogy miképpen ítélik meg önmagukat a tudósok, másrészt — nagyszámú csoportokkal végzett tesztes, pszichológiai interjú és életrajzi adatok egyeztetéséből — következtetéseket vont le a tudósok jellemére vonatkozóan. A tapasztalatok beszédesek: miközben a tudósok maradéktalanul pozitív karakterjegyek letéteményeseinek vélik magukat (a kreatív gondolkodás képességével párosuló rendkívüli intellektus, a logikus gondolkodásba vetett hit, tárgyilagosság és érzelmi semlegesség, szerénység és kollektív szellem, a véleménynyilvánítástól való tartózkodás mindaddig, amíg nem rendelkeznek megfelelő bizonyítékokkal), valójában a módszereiből adódóan tárgyilagossabbnak tekinthető felmérés a következőket állapította meg: a sikeres tudományos munkához nem elengedhetetlen a kimagasló intelligenciahányados, a tudós gyakran szembevetőn illogikus, különösen, ha a saját álláspontját védelmezi és a másét támadja, gyakran dogmatikusan ragaszkodik saját véleményéhez, önző, és elszántan törekszik az elismerésre, siet hipotézisei közzétételével, személyes preferenciái, elméleti előítéletezései gyakran befolyásolják a tények értékelésében.

A felmérés érdekes következtetése, hogy a tudomány művelőinek e lélektani sajátosságai főként azokkal a követelményekkel függnek össze, amelyeket az oktatás és a továbbképzés folyamán támasztanak velük szemben. Megkockáztatható az a feltételezés is, hogy ennél inkább elrugaszkodik a külső követelmény az egyén motivációsükségletétől, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy ilyen jellegű devianciák előforduljanak.

Ezek a tapasztalatok nemcsak arra vonatkozóan tanulságosak, hogy az össz-társadalmi tevékenységet szabályozó intézményes mechanizmusok sok esetben formálisak, hanem arra is felhívják a figyelmet, hogy a társadalmi jelenségmagyarázatokban az empirikus kutatásokon túl a személyiségpszichológia és a társadalomlélektan szempontjai sem lehetnek másodlagosak. **S. L.**

Dr. PAP ISTVÁN (Kolozsvár). — Néhány lelkes ember fejében született meg az elgondolás, hogy a tudományos-műszaki forradalom korában célszerű és hasznos volna serkenteni a műszaki-tudományos alkotókedvet, elsősorban ennek szakirodalmi vetületét. Szerencsésnek tartom mind az elgondolást, mind a Bolyai-díj elnevezést még akkor is, ha a tudomány üstököse nevének égisze alatt nem születnek csupa üstökösök, hanem csak szerény, apró, néha csak pislákoló csillagok. Néha születnek egészen kivételes jelentőségű művek, amelyekkel nagy népek büszkélkednének, de mi talán túl közel vagyunk hozzájuk, semhogy igazi értéküket észrevehessük. Ilyen esetekben is nagyon humánus, nagyon szép bár csak egy megemlékező elismerés, egy aprócska jel, talán díszoklevél, emlékérem, amennyi a mi gazdagságunkból kitelik. — Habár a Bolyai-díj „institúciója” már jóval túl van az elgondoláson, mégis időszerűnek mutatkozik vele kapcsolatosan néhány észrevétel. Helyesnek tartom azt a „kiszivárgott” elképzelést, hogy elsősorban az ifjabb korosztályok alkotókedvét óhajtja serkenteni. Ugyanakkor nem mereviteném meg sem a díjak számát, sem a jellegét, mert tudományos (és műszaki) életünk igen gyors ütemben differenciálódik, és egyidejűleg több, díjazásra méltó mű születhetik. Arra való tekintettel, hogy számos igen jeles kutatónk és alkotónk munkája román nyelven vagy kollektív keretben jelenik meg, méltánytalanság volna ezt figyelmen kívül hagyni; ezért gondolni kellene az ilyen jellegű munkák lefordítására, mert ez gyakran meghaladja a szerző hatáskörét. — Végül gondolni kellene a rövid tudományos közleményekre is, amelyek lehetnek igen jelentősek, de magyar nyelvű kiadásukra egyelőre nincs publikációs lehetőség. Ezek lefordítása és mint díjazásra méltó munkák leközlése jelentős eredménynek számítana.

A KORUNK HÍREI

E számunk nyomásának megkezdése előtt egy nappal érte szerkesztőségünket a fájdalmas veszteség:

Ritoók János, folyóiratunk felelős titkára 46. életévében, 1981. május 21-re virradó éjjel tragikus hirtelenséggel elhunyt.

Április 29-én a budapesti Műszaki Egyetem KISZ-bizottságának meghívására Gáll Ernő előadást tartott a nemzeti-nemzetiségi kérdés Romániában folyó kutatásáról.

Május 5-én a csikszeredai etnográfiai kör meghívottjaként Aradi József tartott előadást a nemzetiségi önismeret antropológiai fordulatáról.

Május 5-én a parajdi szabadegyetemen Faragó József beszélt a régi székely népbaldáról.

Május 6-án az aradi szabadegyetemen Herédi Gusztáv tartott előadást az RKP megalakulásának 60. évfordulója alkalmából.

KORUNK GALÉRIA

Május 16.: Sükösd Ferenc (1933—1972) festményei és grafikái. — A fiatalon elhunyt marosvásárhelyi festőművész hagyatékából rendezett emlékkiállítás megnyitóján Balázs Imre bevezetője után Oláh József főiskolai hallgató Király László-verseket adott elő, Panek Kati, az Állami Magyar Színház tagja csángó népballadát és mezőiségi siratókat énekelt.

Új könyvek

BODOR ADÁM: A Zangezur hegység. Karcolatok, novellák

BOGZA, GEO: Orion, Versek, Király László fordításai

BORDY MARGIT: Hét fehér, Versek

BÍRÓ ANDRÁS—JENEI DEZSŐ—BOHONYI VILMOS: Magyar—romén műszaki szótár I—II. Kriterion Könyvek

CSIKI LÁSZLÓ: Ártatlanok, Őt színjáték

DAVID LÁSZLÓ: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei

EGYED ÁKOS: Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbagyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848—1914

EGYED PÉTER: Bücsükoncert, Versek

GÁRDONYI GÉZA: Egri csillagok, Damó István rajzaival

HORVÁTH ISTVÁN: Klpergett magvak, Novellák, emlékezések. Sajtó alá rendezte és utószóval ellátta Cseke Péter, Romániai Magyar Írók

JÓSIKA MIKLÓS: Abafi, A bevezető esszét írta és a függeléket összeállította Bernád Agoston, Tanulók Könyvtára

KACSO SÁNDOR: Virág alatt, iszap fölött, Ünéletrajzi visszaemlékezések, Romániai Magyar Írók

KÁDÁR JÁNOS: Helyzetdalok, Versek

LENDVAY ÉVA: A földtől a homlokunkig, Versek 1970—1980

MAJTÉNYI ERIK: Visszajátszás, Publicisztikai írások

MALITA, MIRCEA: A gondolkodás új útjai, Esszék, tanulmányok, Fordította C. Cucean Éva és Nádor Imre, Korunk Könyvek

MÁRKI ZOLTÁN: A kertben szerda van, Versek

MARKOVITS RODION: Szibériai garnizon I—II. Az előszót írta és a függeléket összeállította Kovács Nemere

MÁTYÁS B. FERENC: Sorsátültetés, Novellák

NAGY ISTVÁN: Ki a sánc alatt, Ünéletrajzi regény, Romániai Magyar Írók

NEWTON, ISAAC: A Principiából és az Optikából, Levélek Bentleyhez, Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Heinrich László, Teka

* * * Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. A—F

TAMÁSI ARON: Jégtörő Mátyás, Az előszót írta és a függeléket összeállította Izsák József, Tanulók Könyvtára

VERESS JÓZSEF: Ásványgyűjtők könyve, Kriterion Kiskalauz